

803
T-94

BAHOR TO'RAYEVA

ADABIYOT NAZARIYASI

O'quv qo'llanma

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

BAHOR TO'RAYEVA

ADABIYOT NAZARIYASI

O'quv qo'llanma

**Toshkent
2020**

8 Y3
T - 97

Mas'ul muharrir:

G. Xalliyeva – filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

U. Muhibova – filologiya fanlari doktori, professor

A.Ulug'ov – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

O'quv qo'llanmada adabiyotshunoslik fani va uning nazariy qonuniyatlari: adabiy tur va janrlar, oqim va yo'nalishlar, hayotni aks ettirish tamoyillari, badiiy uslub, shakl va mazmun hamda uning komponentlari masalalari tahlil qilingan. «Adabiyot nazariyasi» badiiy adabiyotning umum nazariy qoidalarini o'rganuvchi fan ekani, badiiy ijod ma'lum nazariy tushunchalarga asoslanishini talabalarga o'rgatishi bilan muhim ahamiyatga ega.

Blum taksonomiyasi asosida ishlab chiqilgan test topshiriqlari talabaning kreativ tafakkurini oshirishga va mustaqil izlanishiga qaratilgan.

*Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил
2 ноябрдаги 1023-сонли буйруғи билан нашрга рухсат
этилган. Рўйхатга олиш рақами 1023-04338*

1487501

KIRISH

Mustaqillik yillarida o'zbek adabiyotshunosligida azaldan mavjud ilmiy an'analar bilan bir qatorda dunyo adabiyotshunosligidagi yangicha uslub va yondashuvlarni ijodiy o'zlashtirish va tadqiqotlarda qo'llash tendensiyasi shakllandi. Binobarin, badiiy adabiyotda dunyoni obrazli badiiy qayta gavdalandirishning G'arbda taraqqiy topgan tamoyillarini sharqona adabiy an'analar bilan uyg'unlashtirish kuzatilmoqda. «O'zbekiston ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida, zamonaviy kadrlar, yuksak texnologiyalar borasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'lishi shart»ligi¹ adabiyot nazariyasi fani oldiga tadqiqotlarni jahon andazalari darajasiga ko'tarish majburiyatini qo'yadi. O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilish dunyo adabiy makonida yuz berayotgan eng muhim jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil etib, zarur ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish bugungi kunning dolzarb muammolari sirasiga kiradi. «Ayniqsa, hozirgi notinch va tahlikali zamonda butun bashariyat oldida paydo bo'layotgan, biz ilgari duch kelmagan g'oyat murakkab muammolar, global xavf-xatarlarni birgalikda bartaraf etish, shu yo'lda barcha ezgu niyatli insonlarni birlashtirishda, dunyo aholisining qariyb uchdan bir qismini tashkil etadigan yoshlarni gumanistik g'oyalar ruhida tarbiyalashda badiiy so'z san'atining o'rne va mas'uliyatini har qachongidan ham yuksaltirish zarurligini bugun hayotning o'zi taqozo etmoqda. Bundan yuz yil muqaddam buyuk o'zbek shoiri Abdulhamid Sulaymon o'g'li – Cho'lpon «Adabiyot yashasa, millat yashar!» degan otashin da'vat bilan maydonga chiqqan edi. Hayot va tarix sinovlaridan o'tgan teran ma'noli bu so'zlar bugun ham o'z ahamiyati va qimmatini yo'qotgan emas. Darhaqiqat, adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi».²Chin adabiyot xalqlar o'rtasida ishonch ko'priklarini bunyod etadi, til, e'tiqod, odat, an'ana va tutumlardagi ixtiloflarni yo'qqa chiqarib,

shodlik, g'am-tashvish, hayrat tuyg'ulari orqali bizlarni yakdilu yaktan qiladi³.

Yosh avlodga adabiyotning mohiyatini so'z san'ati sifatida tushuntirish, adabiy jarayonning nazariy muammolarini o'rgatish, kitob mutolaasi madaniyatini shakllantirish, badiiy asarni tahlil qilish malakasini shakllantirish ko'zda tutilgan. Talabalarining adabiyotshunoslik nazariyasi fanidan o'quv maqsadiga erishganlik darajasini aniqlash, adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish, ularning evristik va kreativ qobiliyatini rivojlantirish maqsadida mustaqil ta'lim topshiriqlari, intellekt xarita, keys topshiriqlari, badiiy asar tahlili mezonlari, glossariy, foydalanish uchun adabiyotlar va elektron axborot resurslarining nomlari keltirilgan. O'quv qo'llanmani yaratishda mavjud qo'llanma va darsliklardan foydalanilgan. Adabiyot nazariyasi respublikamizning I.Sulton, M.Qo'shjonov, H.Boltaboyev, H.Umurov, D.Quronov, B.Karimov, U.Jo'raqulov, A.Ulug'ov, G.Xaliyeva kabi taniqli olimlari, M.Baxtin, Yu.Borev, J.Kaller, V.Jirmunskiy, V.Xalizev kabi xorij olimlarining ilmiy asarlarida yetarli darajada yoritib berilgan. Shuning uchun o'quv qo'llanmada badiiy asar tahlili bilan bog'liq masalalarga, Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan nostandart test topshiriqlariga va adabiyot olamidagi yangiliklarga e'tibor qaratilgan. Talabalarining Benjamin Blum taksonomiyasi bo'yicha, ya'ni bilish, tushunish, amaliyotda qo'llash, tahlil qilish, sintezlash, o'quv maqsadiga erishilganlik darajasini nazorat qilish va baholashda nostandart test topshiriqlari ishlab chiqildi. Mazkur bilimlarni talabalar tomonidan o'zlashtirilganligini obyektiv va haqqoniy aniqlash hamda baholash maqsadida test topshiriqlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTSHUNOSLIK FANINING NAZARIY ASOSLARI

Reja:

1. Adabiyotshunoslik – badiiy adabiyot haqidagi fan
2. Adabiyot nazariyasi fanining obyekti, predmeti va vazifalari
3. Fanning tarkibiy qismlari: asosiy va yordamchi sohalari
4. Adabiyot nazariyasining boshqa fanlar bilan aloqasi

Tayanch tushunchalar: adabiyotshunoslik, adabiyotshunoslikning predmeti, adabiyotshunoslikning vazifalari, adabiyotshunoslikning maqsadi, adabiyot tarixi, adabiy tanqid, adabiyot nazariyasi, matnshunoslik, manbashunoslik, bibliografiya.

Adabiyotshunoslik (ar. ادب – adab, fors. تانish – tanish, o'rganish) fanining nomidanoq uning o'rganish sohasi – obyekti adabiyot ekanligi ochiq-oshkor ko'rinib turadi. «Adabiyot» so'zi arabcha «adab» so'zining ko'plik shakli bo'lib, «chiroyli xulqlar» ma'nosini ifodalaydi.

Adabiyot – inson ruhining bir oynasi. Odam qismati ba'zan shu qadar murakkab, shu darajada ziddiyatli bo'ladiki, uning tub mohiyati va ichki bog'lanishlarini faqat adabiyot suvratlantirib ko'rsatishi mumkin. His-tuyg'u, kayfiyat, ehtiros, aslini olganda, o'tkinchi, ya'ni baqosiz narsa. Ammo ular adabiyotdan joy egallaganda, har biri odam ma'naviy-ruhiy olamining tirik bir «tilmoch»iga aylanadi¹. Gao Sinszyanning e'tiroficha, adabiyot muallifga insoniy ongni saqlab qolish imkonini beradi, adabiyot bizning o'zimiz bilan o'zimiz gaplashadigan narsalardan boshlanadi. Bu o'rinda o'zaro aloqa ikkilamchi vazifa. Adabiyotni bizning ichki his-tuyg'ularimizning amalga oshishiga bo'lgan

1 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий мажлисга мурожаатномаси. – Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь. – №258 (6952).

ehtiyojimiz paydo qiladi.

Adabiyotshunoslikning obyekti bo'lmish badiiy adabiyotga taalluqli ilmiy muammolar ko'lamini – predmeti juda keng. Zero, adabiyotshunoslik badiiy adabiyotning kelib chiqishi, mavjudligi, rivojlanish qonuniyatlari, ijtimoiy aloqalarini chuqur va atroflicha o'rganadi. Adabiyotshunoslikning predmetini tashkil qiluvchi muammolarning bir qismi umumestetik (ya'ni badiiy san'at sohalarining barchalariga xos) muammolar sirasiga kirsa, boshqa bir qismi sof adabiyotshunoslik muammolari sanaladi. Badiiy adabiyotga taalluqli muammolarni atroflicha va chuqur ilmiy o'rganish – adabiyotshunoslikning vazifasi; chiqargan ilmiy xulosa va umumlashmalari orqali badiiy adabiyot taraqqiyoti, badiiy tafakkur rivojiga xizmat qilish, badiiy didni tarbiyalash uning maqsadidir. Rolan Bart talqinicha, adabiyotshunoslikning vazifasi badiiy asardan aynan qaysi g'oyani, ma'noni izlash lozimligini ko'rsatish, degan fikrdan voz kechish kerak. Adabiyotshunos badiiy asarga hech qanday ma'no «bag'ishlamaydi», balki asardagi har qanday ma'no-mazmunning paydo bo'lishi, yuzaga kelishi bilan bog'liq mantiqni tahlil etadi, ta'riflaydi.

Adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlari. Zamonaviy adabiyotshunoslik fani uch asosiy sohadan tarkib topadi: *adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi va adabiy tanqid.*

Adabiyot tarixining predmeti o'tmish adabiyoti bo'lib, uni jarayon yoki shu jarayonning bir bo'lagi (bosqichi) sifatida tadqiq etadi. Adabiyot tarixining asosida tarixiylik prinsipi yotadi. Tarixiylik prinsipi adabiy jarayonni konkret ijtimoiy-tarixiy sharoit bilan bog'liq hodisa sifatida o'rganishni taqozo etadi. Ya'ni adabiyot tarixi o'tmishdagi adabiy hodisalarni, yaratilgan asarlarning g'oyaviy-mazmuniy xususiyatlarini belgilagan, badiiy tafakkur rivoji, poetik usul va vositalarning o'zgarishi va shu kabilarga asos bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy omillarni ochib beradi.

Adabiyot tarixi nuqtai nazaridan konkret badiiy asar tahlil

qilinganida ham o'sha asar yaratilgan davr, o'sha paytdagi adabiy jarayon xususiyatlari, albatta, e'tiborga olinadi. Adabiyot tarixi tarixiylik prinsipi asosida konkret ijodkorlar faoliyatini ham o'rganadi. Adabiyot tarixini ilmiy o'rganish asosan uch aspektda amalga oshiriladi: 1) muayyan bir davr adabiy jarayonini tadqiq etish; 2) alohida olingan ijodkor hayoti va adabiy merosini o'rganish; 3) alohida asarlar tadqiqi.

Adabiyot tarixining maqsadi jahon estetik tafakkuri va adabiyotshunosligi erishgan yutuqlarni zamon talablari nuqtai nazardan o'rganish; adabiy-nazariy tafakkur taraqqiyotidagi davriy bosqichlarning mohiyatini aniqlash; Sharq va G'arb tafakkurlararo mushtarak va farqli jihatlariga tipologik yondashish; qadimgi davr, o'rta asrlar,

Uyg'onish hamda XVI asrdan keyin yaratilgan adabiy-nazariy manbalarni o'rganish; adabiy yo'nalish va oqimlarning adabiy tafakkur tarixidagi o'rnini belgilash; XX asr yangi davr adabiyotshunosligining vujudga kelishida omil bo'lgan nazariya va konsepsiyalarning adabiyot tarixidagi o'rnini belgilashdan iborat².

Adabiyot nazariyasi badiiy adabiyotning mohiyati, rivojlanish omillari va qonuniyatlari, jamiyat hayotidagi o'rni va vazifalari, badiiy asar tabiati hamda uning tuzilishi, badiiy til xususiyatlari, adabiy turlar va janrlar kabi masalalarni umumiy tarzda o'rganadi va shu asosda umumiy qonuniyatlarni ochib beradi. Shuningdek, adabiyot nazariyasi badiiy obraz va obrazlilik, badiiy obraz va reallik munosabatlari, dunyoqarash va badiiy ijod, badiiy ijod jarayoni xususiyatlari, badiiy asarni qabul qilish jarayoni xususiyatlari kabi qator umumestetik masalalarni ham so'z san'atiga tatbiqan o'rganadi. Adabiyot nazariyasi badiiy asarlarni tahlil qilish tamoyillari, baholash mezonlari, tahlil

2 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев «Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган табриги. 2018 йил 7 август/ <https://www.xabar.uz/maданияt/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat>

metodlarini ishlab chiqadi, adabiyotshunoslik uchun zarur adabiy-nazariy tushunchalar tizimini yaratadi.³

O'tmish adabiyot bilan hozirgi zamon adabiyoti o'rtasidagi doimiy vorislik (an'ana va yangilanish) masalalari ham adabiyot nazariyasiga aloqadordir. Turli xalqlar adabiyotlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va bir-birlarini boyitishdan iborat ijobiy tarixiy jarayonning qonuniyatlarini aniqlash ham adabiyot nazariyasining doimiy o'rganuvchi sohalaridan birini tashkil etadi. Badiiy adabiyotning o'tmishi, hozirgi ahvoli va istiqboldagi rivojlanish tamoyillarini belgilab berish adabiyot nazariyasining eng muhim vazifasi sanaladi. Sharqda adabiyot nazariyasining yuqorida qayd etilgan barcha muammolarini yaxlit o'rganuvchi maxsus fan sohasi bo'lmagan. Bu masalalar uch yo'nalishdagi mustaqil sohalar doirasida olib borilgan. Bular: aruz ilmi, qofiya ilmi va balog'a ilmi, ya'ni badiiy so'z san'atlari haqidagi sohalaridan iborat. Shu bois Sharq mumtoz adabiyotshunosligi tarixiga nazar tashlansa, yuqorida ko'rsatilgan uch yo'nalishdagi ilmiy manbalar alohida-alohida bayon etilganligi ma'lum bo'ladi. Masalan, Muhammad bin Umar ar-Roduyoniyning «Tarjimon ul-balog'a», Rashididdin Vatvotning «Hadoiq us-sehr fi daqiqush-she'r», Alisher Navoiyning «Mezon ul-avzon», Boburning «Muxtasar», Husayn Voiz Koshifiyning «Badoye ul-afkor fi sanoye-ul-ash'or», Atoulllo Husayniyning «Badoye us-sanoye'», Vohid Tabriziyning «Jam'i muxtasar» kabi asarlarida aruz, qofiya va badiiy san'atlar haqida alohida-alohida fikr yuritilgan. Sharq adabiy-nazariy ta'limoti asosan she'riyat materialiga asoslangan bo'lib, ularda badiiy nasr, dramaga oid nazariy kuzatishlar uchramaydi. Chunki Sharq mumtoz adabiyotida badiiy nasr va drama janrlari mavjud emas edi. Sharq adabiy-nazariy qarashlari rivojiga Abu Nasr Forobiy «Kalom fish-she'r va al-qavofi» («She'r va qofiyalar haqida so'z»), «Kitob fil-lug'ot» («Til haqida kitob»), «She'r san'ati», Ibn Sino «Uyun-al-Hikma» kabi asarlari bilan

³ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/mario-vargas-losa-mutolaa-va-adabiyot-vasfi.html> Mario Vargas Losa. Мутолаа ва адабиёт васфи/nobel ma'ruzasi

katta hissa qo'shdilar. O'zbek adabiyotshunosligida Adabiyot nazariyasiga oid haqiqiy yaxlit ilmiy asar 20-asrning 20-yillarida Fitrat tomonidan yaratildi. Uning «Adabiyot qoidalari» kitobida badiiy adabiyotning o'ziga xosligi, ijtimoiy tabiati, adabiy tur va janrlar, syujet, kompozitsiya, badiiy nutq va mahorat masalalari haqida ilk bor yaxlit ma'lumotlar berilgan. Abdurahmon Sa'diyning «Adabiyot nazariyasi» asari adabiyot nazariyasiga oid ilk asarlardan hisoblanadi. Shulardan keyin adabiyot nazariyasiga oid ikkinchi asar 1939 yilda Izzat Sulton tomonidan yaratildi. Keyinchalik O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot instituti tomonidan ikki jildli «Adabiyot nazariyasi» (1-jild 1978, 2-jild 1979), 1980-yilda I.Sultonning «Adabiyot nazariyasi» darsliklari chop ettirildi. Adabiyot nazariyasi rivojiga H.Yoqubov, M.Yunusov, M.Qo'shjonov kabi olimlar ham katta hissa qo'shdilar. G'arb adabiyotshunosligida Aristotelning «Poetika» asari Adabiyot nazariyasiga oid asosiy manba sifatida qo'llanilib kelindi. 17–18 asrdan boshlab Bualo, Didro, Lessing, Gerder, Gyote, Shiller kabi olimu adiblar tomonidan adabiyot nazariyasiga oid nazariy asarlar yaratila boshlandi. 18-asr oxiri – 19-asr boshlarida nemis faylasuflari Kant, Shelling, Gegel va boshqalar badiiy adabiyot qonuniyatlarini yaxlit o'rganuvchi adabiyot nazariyasi yaratishni boshlab berdilar. Rossiyada M.V. Lomonosov, A.N. Radishchev, V.G. Belinskiy, N.G. Chernishevskiy, A.N. Dobrolyubov, A.I. Gersen va boshqa adabiy-nazariy qarashlar rivojiga muayyan hissa qo'shdilar.⁴

Adabiyot nazariyasi zamonaviy aspektda quyidagi yo'nalishlarda taraqqiy etmoqda: 1. Matnga asoslangan nazariyalar (formal-struktural yondashuv, yangi tanqid, narratologiya). 2. Muallifni o'rganishga qaratilgan nazariyalar (biografik, psixoanalitik yondashuv, shu bilan birga feministik adabiyotshunoslik, fenomenologik tadqiqotlar). 3. Kitobxonga qaratilgan nazariyalar (retseptiv estetika, asarni qabul qilish tarixi; tarixiy-funksional tadqiqotlar). 4. Adabiy va madaniy-tarixiy kontekstga

4 Иброҳим Ҳаққул. Мушоҳада ёғдуси. Адабий ўйлар, ҳикматлар, лутфлар. – Т.: Тафаккур, 2019. – Б. 95.

oid nazariyalar (reminissensiya, intertekstual) tadqiqotlar, sotsiologik va tarixiy-materialistik yondashuv⁵.

Adabiyotshunosligimizning keyingi taraqqiyoti davomida I.Sulton, M.Qo'shjonov, N.Shukurov, B.Sarimsoqov, B.Nazarov, T.Boboyev, H.Umurov, D.Quronov, A.Ulug'ov kabi qator olimlarning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiy tanqid hozirgi adabiy jarayon muammolarini o'rganish, yangi paydo bo'lgan asarlarni (shuningdek, o'tmishda yaratilgan asarlarni ham) bugungi kun nuqtai nazaridan g'oyaviy-badiiy tahlil qilish va baholashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Adabiy tanqidning paydo bo'lishi va rivojlanishida, avvalo, kitobxonning ijtimoiy estetik ehtiyojlari yetakchi ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki biror-bir badiiy asarni o'qib chiqqan savodxon o'quvchida o'z fikr-mulohazalarini bayon etish, qolaversa, muallif bilan fikrlashish istagi paydo bo'ladi. Ana shu ma'naviy ehtiyoj davrlar o'tishi bilan adabiy tanqidchilikning yuzaga kelishiga, maxsus fan sifatida shakllanishiga sharoit tug'dirgan. Adabiy-tanqidiy asarlarda badiiy asarning yutuq va kamchiliklari, ijodkorning badiiy mahorati haqida ilmiy mulohaza yuritilibgina qolmasdan, muayyan bir jamiyatning ijtimoiy manfaatlari ham aks etgan bo'ladi va, umuman, bu soha qadimdan falsafa, estetika, etika fanlari bilan uzviy aloqadorlikda rivojlangan. Shuning uchun ham Epikur va Aristotel zamonidan boshlab, adabiy tanqidchiga faylasuf, tarixchi – siyosatshunos, huquqshunos, ruhshunos sifatida ham qarab kelingan. Xullas, tarixiy-adabiy manbalar «adabiyotshunoslik», «adabiy tanqid», «tanqidchi» atamalari, jahon adabiyoti va ilmiy tafakkuri taraqqiyotida ko'p yillik tarixga ega. Anatol Frans yaxshi tanqidchini ta'riflab, nafaqat o'qigan asarlarini tahlil qilishi, balki u o'z qalbining kechinmalari – sarguzashtlarini ham bayon qilishini ta'kidlagan.

I.Sulton, H.Yoqubov, V.Zohidov, G.Karimov, M.Qo'shjonov, A.Qayumov, O.Sharafiddinov, L.Qayumov, S.Mamajonov, A.Rasulov,

5 Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев. – Тошкент: "Mumtoz so'z", 2015. – Б. 207.

U.Normatov, I.G'afurov, N.Shukurov, S.Mirvaliyev, B.Nazarov, N.Xudoyberganov, B.Karimov, A.Ulug'ov singari tanqidchilar adabiy jarayonda yuz berayotgan hodisa va o'zgarishlarni o'zlarining maqolalari hamda ilmiy ishlarida umumlashtirdilar. Ularning adabiyotimizning tarixi, o'sha davrdagi adabiy jarayon haqidagi mulohazalari natijasida oltmishinchi-yetmishinchi yillar o'zbek adabiy tanqidchiligida uslubiy rang-baranglik, risolalar yaratish tanqidchining tarixiy-biografik yondashuvi borasida ma'lum muvaffaqiyatlarga erishildi.

Adabiyotshunoslikning yordamchi sohalari. Yuqorida sanalgan asosiy sohalar bilan bir qatorda, adabiyotshunoslik faoliyati uchun zarur bo'lgan muayyan amaliy vazifalarni bajarish bilan shug'ullanuvchi matnshunoslik, manbashunoslik, kitobiyot (bibliografiya) kabi yordamchi sohalar ham mavjud. Mazkur uch soha olimlar tomonidan adabiyotshunoslikning yordamchi sohalari sifatida e'tirof etiladi.

Matnshunoslik. Matnshunoslik bobidagi ilmiy izlanishlarning pirovard natijasi adabiyot tarixi va nazariyasi uchun manbaviy asos – matnni tayyorlash bo'lgani bois unga adabiyotshunoslikning yordamchi sohalaridan biri sifatida qaraladi. Holbuki, matnshunoslikka filologik fanlarning alohida tarmog'i, mustaqil bir sohasi sifatida qarash uchun ham yetarli asos bor. Chunki, birinchidan, matnshunoslik faoliyati adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarix fanlari kesishgan nuqtada kechadi; ikkinchidan, matnshunoslik ilmiy izlanishlarida qator yordamchi sohalarni o'ziga xizmat qildiradi. Adabiy matnlarni o'rganish va nashrga tayyorlash matnshunoslikning vazifasidir. Matnshunoslikning vazifasini juda qisqa qilib ifodalagan bo'lsakda, uning amalga oshirilishi g'oyat katta mehnatni, chuqur bilim va tajribani talab qiladi. Endi matnshunoslikning boshqa bir vazifasi – asarning ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlashni olaylik. Masalan, Alisher Navoiy asarlarining turli davrlarda, turli kotiblar tomonidan ko'chirilgan qo'lyozmalari mavjud. Matnshunos qarshisida ularni qiyosiy o'rganish, birining kamchiliklarini

boshqalari bilan to'ldirish va shu asosda eng mukammal – ilmiy-tanqidiy matnni tayyorlash vazifasi turadi. Tayyor bo'lgan ilmiy-tanqidiy matnni nashr ettirish uchun matnshunos uni izohlar, sharhlar, lug'atlar bilan ta'minlashi kerak.

Manbashunoslik. Adabiyotshunoslikning yordamchi sohalaridan biri sifatida manbashunoslik adabiyotga bevosita yoki bivosita aloqador bo'lgan manbalarni izlab topish, tasniflash, ro'yxatga olish kabi amaliy vazifalarni bajarish, shuningdek, shunday manbalarni qidirish va o'rganish yo'llarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Qayd etish kerakki, bu o'rinda «manba» so'zi keng ma'noda bo'lib, adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlarda qo'l kelishi mumkin bo'lgan barcha manbalar (asar qo'lyozmalari, ijodkorlarning xatlari, kundalik daftarlari, adabiy jarayonga yoki muayyan ijodkor hayoti va ijodiga taalluqli hujjatlar va boshqalar)ni anglatadi.

Bibliografiya (Kitobiyot) adabiyotshunoslikning ilmiy-amaliysohasisanalib,ilmiytadqiqotishlariolibborishuchunzarur ma'lumotlar – adabiyotshunoslikka oid kitoblar, maqolalar, ilmiy tadqiqotlar ro'yxatlarini tuzish, muayyan tematik yo'nalishdagi yoki xronologik asosdagi bibliografik ko'rsatkichlar tayyorlash bilan shug'ullanadi. Yordamchi soha sifatida adabiyotshunoslik bibliografiyasi tadqiqotlarning samarali bo'lishiga ko'maklashish maqsadini ko'zlaydi. Darhaqiqat, bunday ko'rsatkichlar biron-bir mavzu bo'yicha izlanayotgan tadqiqotchining vaqtini tejaydi, ilmiy faoliyati samarasini oshiradi, shu bilan birga, mavzu bo'yicha amalga oshirilgan ishlar bilan tez va to'liq tanishish imkonini beradi, demak, ilmiy xulosalarning obyektiv va ahamiyatli bo'lishiga ham zamin hozirlaydi⁶.

Adabiyotshunoslikning boshqa fanlar bilan aloqasi. Adabiyot, birinchi navbatda, o'z tizimi va vazifasiga ko'ra, filologik (folklorshunoslik va tilshunoslik) va falsafiy fanlar (axloqshunoslik, estetika, germenevtika), shuningdek, gumanitar tizimdagi fanlar (tarix, ruhshunoslik, sotsiologiya)

6 Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 15.

bilan aloqador.

Badiiy adabiyotning materiali soʻz, adabiy asar soʻzlardan tarkib topuvchi matndir. Badiiy matn esa, ravshanki, til qonuniyatlari asosida tarkib topadi. Til qonuniyatlarini bilish matnning qurilishi, tagmaʼnolari, ishlatilgan stilistik figuralarning estetik qimmati haqida fikr yuritishda juda muhim. Odatda, badiiy matn tilini oʻrganishga qaratilgan ishlarni adabiyotshunoslik va tilshunoslik chegarasidagi ishlar deb qaraladi. Tilshunoslik kishilar orasidagi muloqot vositasi boʻlgan tilni, adabiyotshunoslik esa ijodkor va oʻquvchi orasidagi badiiy muloqot vositasi boʻlgan badiiy asarni oʻrganadi. Har qanday asar oʻz davrini muayyan darajada aks ettirar ekan, milliy adabiyot xazinasidagi asarlarda oʻsha millatning tarixiy yoʻli, taqdiri aks etadi. Bu esa adabiyotshunoslikning tarix fani bilan uzviy aloqada boʻlishini zaruratga, tabiiy va qonuniy holga aylantiradi. Soʻz sanʼatining eng qadim namunalaridan boshlab ajdodlarning olam va odam haqidagi anglamlari, fikr-qarashlari – oʻziga xos falsafasi aks etib keladiki, bu adabiyotshunoslikning falsafa fani bilan mustahkam aloqada boʻlishini taqozo etadi.

Adabiyotshunoslik ijtimoiy-gumanitar fanlarning hammasi bilan u yoki bu darajada aloqador. Soʻz sanʼati sifatida adabiyot sanʼatning umumiy qonuniyatlari asosida, boshqa sanʼat turlari bilan aloqada yashaydi va rivojlanadiki, bu adabiyotshunosning estetika fanidan xabardor boʻlishini taqozo qiladi. Yoki asarda tasvirlangan inson ruhiyatini anglash, badiiy ijod psixologiyasi, badiiy asarni qabul qilish jarayonining ruhiy mexanizmlarini yaxshi tasavvur qilishda unga psixologiya fani yutuqlari asqotadi. Xuddi shu kabi fikrlarni etnografiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik kabi ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bilan adabiyotshunoslikning aloqasi misolida ham aytish mumkin. Bu esa adabiyotshunoslikning fanlar tizimida yashashi va boshqa fanlar bilan uzviy aloqada rivojlanishining yaqqol dalilidir. Shunday ekan, haqiqiy adabiyotshunos boʻlib yetishish va kasbiy salohiyatni yuksaltirish uchun kishidan atroflicha keng bilim egasi boʻlish talab etiladi.

Savol va topshiriqlar:

Aforizmlarni tahlil qilib, xulosangizni taqdim eting.

1. Adabiyot – ko'ngil ishi, ilhom samarasi. Tuyg'usiz, ilhomsiz yozilgan asar changlanmagan gulga o'xshaydi – meva tugmaydi. Ko'ngil rozi bo'lgan asargina kitobxonning ko'ngliga yo'l topadi, kitobxonning ko'nglida meva tugadi. (Abdulla Qahhor)

2. Hozirgi dunyoda adabiyot murakkab sharoitga tushib qolgan. Favqulodda u keraksiz buyumga aylangandek, zero, qiziqishlar ham, his-hayajonlar ham oldingiday emas, bo'lakcha. Burungi kitobxonlarimizning o'y-xayollari endi boshqa narsalar bilan band. Bugungi kitobxonlar esa asl mutolaaning zavq-shavqidan, aftidan, bexabar. Shundan kelib chiqib endi nima qilish lozimligini birgalashib o'ylab ko'rishimiz kerak. (Chingiz Aytmatov)

3. Tanqidchi va adabiyotshunoslar asosan asar haqida gapiradilar. Yozuvchilar haqida esa... Vaholanki, asar yozuvchidan unib chiqadi: farzandiday unda tug'iladi, ulg'ayadi, kamol topadi; u farzandini avaylaydi; himoya qiladi. (Asqad Muxtor)

4. Adabiyot – fan! Bu fikr ortiqcha dalil talab qilmaydi, hatto adabiyotning oliy matematika bilan yaqin qarindoshligi, bir-biriga bog'liqligi ilmdan bizga ma'lum. (Mirmuhsin)

5. Badiiy ijod shunday daraxtki, shoxida umuminsoniy mevalar yetiladi, ildizi esa milliy zaminda yotadi. (O'tkir Hoshimov)

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi va adabiy tanqidga tegishli bo'lgan izohlarning har biriga mosini aniqlang.

1. Badiiy adabiyotning mohiyati, rivojlanish omillari, jamiyat hayotidagi o'rni va vazifalari, badiiy asar tabiati hamda uning tuzilishi, badiiy til xususiyatlari, adabiy tur va janrlar kabi masalalarni umumiy tarzda o'rganadi.

2. Badiiy obraz va obrazlilik, badiiy obraz va reallik

munosabatlari, dunyoqarash va badiiy ijod, badiiy ijod jarayoni xususiyatlari, badiiy asarni qabul qilish jarayoni xususiyatlari kabi qator umumestetik masalalarni ham soʻz sanʼatiga tatbiqan oʻrganadi.

3. Oʻzida adabiyotshunoslik ilmi, badiiy adabiyot va publitsistikaga xos jihatlarni uygʻunlashtiradi.

4. Adabiyotshunoslikning operativ, joriy adabiy jarayonga bevosita aralashadigan sohasi hisoblanadi.

5. Oʻtmishdagi adabiy hodisalarni, yaratilgan asarlarning gʻoyaviy-mazmuniy xususiyatlarini belgilagan, badiiy tafakkur rivoji, poetik usul va vositalarning oʻzgarishi va shu kabilarga asos boʻlgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maʼrifiy omillarni ochib beradi.

6. Hozirgi adabiy jarayon muammolarini oʻrganish, yangi paydo boʻlgan asarlarni bugungi kun nuqtai nazaridan gʻoyaviy-badiiy tahlil va talqin etish, baholashni maqsad qiladi.

7. Oʻtmish adabiyoti tajribalarini bugungi adabiyot xizmatiga safarbar etadi, keng koʻlamli nazariy xulosalar chiqarish uchun zarur material hozirlaydi.

8. Uning predmeti oʻtmish adabiyoti boʻlib, jarayon yoki shu jarayonning bir boʻlagi (bosqichi) sifatida tadqiq etadi.

9. Badiiy asarlarni tahlil qilish tamoyillari, baholash mezonlari, tahlil metodlarini ishlab chiqadi, adabiy-nazariy tushunchalar tizimini yaratadi.

Javob	adabiyot nazariyasi	adabiyot tarixi	adabiy tanqid

II. Adabiyotshunoslikning yordamchi sohalarini izohlang.

1	Matnshunoslik	A	adabiy matnlarni oʻrganish va nashrga tayyorlash kabi vazifalarni bajaradi
2	Manbashunoslik	B	adabiyotshunoslikka oid ilmiy asarlar, maqolalar, shuningdek, badiiy asarlar roʻyxatini tuzish bilan shugʻullanadi

3	Bibliografiya	C	adabiyotga bevosita yoki bivosita aloqador bo'lgan manbalarni izlab topish, tasniflash, ro'yxatga olish kabi amaliy vazifalarni bajarish, shuningdek, shunday manbalarni qidirish va o'rganish yo'llarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi
---	----------------------	---	--

Javob	1	2	3

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев.– Тошкент: «Мумтоз so'z», 2015. – 664 б.

2. Иброҳим Ҳаққул. Мушоҳада ёғдуси. Адабий ўйлар, ҳикматлар, лутфлар. – Т.: Тафаккур, 2019. – 256 б.

3. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Т.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 308 б.

4. O'zME. Birinchi jild. – Toshkent, 2000. https://uz.wikipedia.org/wiki/O'zbekiston_milliy_ensiklopediyasi

5. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Т.: Akademnashr, 2018. – 478 б.

BADIIY ASARDA SHAKL VA MAZMUN BIRLIGI

Reja:

1. Shakl va mazmun adabiy kategoriya sifatida.
2. Badiiy asarda shakl va mazmun mutanosibligi.
3. Mazmunnig shaklga o'tishi muammosi.
4. Shakl va mazmun unsurlari tasnifi.

Tayanch tushunchalar: badiiy asar, mazmun, shakl, tema, ideya, xarakter, mazmun unsurlari, shakl unsurlari, syujet, kompozitsiya, til, mavzu, g'oya, konflikt, kompozitsiya, peyzaj, fabula, obrazlar sistemasi.

Mazmun va shakl – falsafiy tushunchalar. Mazmun narsalarni aynan shu narsa sifatida ifodalovchi muhim element va o'zgarishlarning yig'indisidir. Shakl mazmunning mavjudlik usulini, ichki tuzilishini ifodalaydi. Ob'yektiv olamda narsa va hodisalarga oid bo'lmagan sof mazmun ham, sof shakl ham yo'q. Muayyan mazmun hamisha muayyan shaklda ifodlanganidek, muayyan shakl ham muayyan mazmunga egadir. Borliqdagi har bir narsa o'zining mazmuni va shakl birligi tufayli mavjud. Mazmun o'z mohiyatiga ko'ra, shaklga nisbatan yetakchi o'rin tutadi. Shakl esa, aksincha, mazmunni ifodalaydi. Shakl mazmunga mos kelishi lozim, mos kelmasa, ular o'rtasida ziddiyat paydo bo'ladi, bu ziddiyat eski shaklni yangi mazmunga mos yangi shakl bilan almashish (yoki eski shaklni yangi mazmunga moslash) orqali hal qilinadi.

San'at va adabiyotda mazmun va shakl badiiy asarning bir-birini taqozo etuvchi ikki tomoni bo'lib, bunda uning mazmuni muhim hisoblanadi. Badiiy asarning shakliy (uslub, janr, kompozitsiya, badiiy nutq, ritm), mazmuniy (mavzu, fabula, konflikt, xarakterlar va sharoit, badiiy g'oya, tendensiya) yoki shakliy-mazmuniy (syujet) xarakterdagi ayrim tomonlari, unsurlari mazmun va shaklning yagona, bir butun real ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotda mazmun va shakl tushunchalari 18-19-asr boshlaridagina bir-biridan farqlana boshladi. Lekin badiiy adabiyotga xos mazmun va shaklning o'ziga xos birligi bu ikki tomonni bir-biridan ajratgan holda o'rganib bo'lmashligini ko'rsatadi. Chunki adabiy asarning mazmuni, mohiyati uning shakli orqaligina yuzaga chiqadi. Shuningdek, mazmundan uzoqlashgan shakl nutqning oddiy fakti, tilshunoslik, statistika yoki mantiq ob'yektiga aylanadi. Mazmunning shaklga (yoki aksincha) o'tish hollari falsafada ham, adabiyot va san'atda ham ro'y beradi. Hozirgi adabiyotda umumiy shakl bo'lib ko'ringan jihatlar qachondir mazmun bo'lgan. Janrning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan ko'pgina tomonlar dastlab shakl holatida emas, balki mazmunga aloqador bo'lib ko'ringan. Ular bir necha asarda, bir necha yozuvchi ijodida takrorlanib, qat'iylashgandan keyingina shakliiy hodisaga aylangan. Mas, novellalarga xos syujet, ixchamlik, lo'ndalik va boshqa dastlab janr belgilari sifatida emas, balki shakliiy belgilardan kengroq, mazmundan ajralmaydigan xususiyatlar ko'rinishida namoyon bo'lgan. Shakl mazmunga tobe bo'lgani holda, o'zi ham nisbatan mustaqillik xususiyatiga ega. Bu nisbiy mustaqillik, badiiy asarning shakli nomukammal bo'lganda, ayniqsa, seziladi. Bunda asarning mazmuniga putur yetadi, mazmun yorqinligi va ta'sirchanligini yo'qotadi. Chinakam san'at asarida mazmun va shaklning birligi, yaxlitligi talab qilinadi⁷.

Badiiy asarning mazmun-mohiyati uning shakli orqaligina fahmlanadi. Shakl mazmunning muhim xususiyatidir: badiiy asarda hayot obrazlarda, obrazli tafakkur orqali o'z aksini topadi.

Obrazlilik, badiiylilik – badiiy adabiyotda hayotni bilish va aks ettirishning o'ziga xos usuli, vositasi, ya'ni shaklidir. Bu adabiy hodisa badiiy asarda xarakterlar tasviri orqali ro'yobga chiqadi: badiiy adabiyot – xarakterlar yaratish san'atidir. Xarakterlar esa ma'lum bir janrda yozilgan muayyan badiiy asarda til, syujet, konflikt, kompozitsiya, peyzaj orqali yaratiladi. Shunday

7 O'zME. 1-jild. – T: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. <https://www.wikizero.com/uz/O%CA%BBzME>

qilib, badiiy asarda bosh mazmun – muallif ifoda etmoqchi va o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan g'oyadir, adabiy asarning janri, tili, xarakterlar, syujet, konflikt, kompozitsiya, peyzaj va hokazolar esa shu g'oyaga nisbatan shakl rolini o'ynaydilar. Badiiy asar yaratish – shu g'oyani yorqin ifoda eta oladigan va uning o'quvchi zehnidagi yengillik bilan tug'ilishiga sabab bo'ladigan shaklni topa bilish demakdir. Ifoda etilmoqchi bo'lgan narsa (g'oya) badiiy asarning mazmunidir, hamma ifoda vositalari (til, xarakterlar, syujet, konflikt, kompozitsiya, peyzaj) shakldir.

Har bir narsa-hodisa o'ziga xos shakl va mazmunga ega. Shakl va mazmun narsa-hodisa mavjudligining namoyon bo'lish tarzidir. Ular bir-biri bilan mustahkam bog'liqdir. Badiiy asarda ham hayot voqeligi muayyan shaklda ifodalanadi. Voqea-hodisalarning tashqi ko'rinishini aks ettirish orqali ularning ichki mohiyatini gavdalantirish badiiy asarning shakl va mazmunidir. Roman, hikoya, qissa, doston shakli deyilganda obrazlarning o'zaro munosabatlari, ular bilan bog'liq voqea-hodisalardan kelib chiqadigan syujet, voqealarning joylashish tartibi nazarda tutiladi. Ana shu obrazlar harakat, faoliyati, asar syujeti va kompozitsiyasining muayyan maqsadga yo'naltirilgani esa o'sha asarning mazmunini belgilaydi. Har bir asarning matni muayyan ma'no bilan chambarchas bog'liq bolib, u muallifning maqsadini, ko'zda tutgan g'oyasini ifoda qiladi. Ma'no badiiy asar matnining o'ziga xos motoriga aylanib, uni harakatlantiruvchi kuch vazifasini bajaradi.⁸

Shakl – badiiy asar mazmunining «libosi»dir. Uning mazmunini tushunish shu «libos» bilan tanishuvdan boshlanadi. Badiiy asarning shakli undagi mazmunning «yashash usuli»dir. Mazmun shaklsiz yashashi mumkin emas.

Har qanday mazmun muayyan, o'ziga xos shaklda ro'yobga chiqadi. Jahondagi har qanday mazmunning o'z shakli bor. Agar ijodkor ma'lum shaklni topa olmasa, demak, badiiy asar yo'q. Shakl mavhum narsa emas. Shakl mohiyati bu – so'z. Lekin oddiy

8 Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 43.

soʻz emas, badiiy soʻz⁹.

Badiiy asar komponentlarini bu xilda ikki guruhga boʻlish faqat masalani aniqlash, murakkab masalalarni yengilroq hal etish va tushuntirish uchun qoʻllaniladigan shartli usuldir. Aslida badiiy asarni ikki mustaqil boʻlakka — mazmunga va shaklga boʻlish mumkin emas. Adabiy asarning bu ikki elementi muayyan darajada mustaqillikka va oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlganlari uchun ilmiy tekshirishning maʼlum bosqichida (masalan, mazmun va shaklning oʻziga xosligini aniqlash kerak boʻlib qolganda) ular alohida-alohida tahlil etiladi. Ularni bir-biridan ajratib tekshirish va talqin etish shartli hodisadir. «Mazmun voqelikning mohiyati, shakl mohiyatni ochib berish vositalaridir»¹⁰.

Badiiy asar qimmatini belgilashda mazmun va shaklning uygʻun muvofiqligi eng muhim mezonlardan sanaladi. Badiiyat goʻzal shaklda ifodalangan aktual, umuminsoniy qadriyatlarga mos mazmunni taqozo etadi. Adabiyotshunos badiiy asarni tahlil qilarkan, uning diqqat markazida shakl yoki mazmun turishi mumkin. Lekin asosan shaklga eʼtibor qaratgani holda ham, adabiyotshunos uning mazmun tomonlarini nazardan soqit qilolmaydi; asarning mazmun jihatini tekshirayotgan olim ham oʻsha mazmunning muayyan shaklda ifodalanayotganini unutmasligi shart qilinadi. Modomiki badiiy asarda shakl va mazmun uygʻun birikar ekan, shaklni badiiyat, mazmunni gʻoyaviylik (bunda ham, albatta, shartlilik bor) hodisasi sifatida tushunib, har ikkisiga birdek eʼtibor berish zarur, bu – adabiyotshunoslikning «oltin qoida»si sanaladi. Shu oʻrinda «shakl» va «mazmun» tushunchalarini farqlash, adabiy asar tarkibini shu ikki asosga tayangan holda anglash XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida nemis estetik tafakkurida, xususan, Hegel falsafasida qaror topganini eslatish joiz. Bunga qadar esa, to

9 Адабиёт – инсонни кашф қилиш/ Тўплам. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Хуршид Дўстмуҳаммад. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – Б.61.

10 Содержание и форма литературного произведения / Крупчанов Л.М. Теория литературы. Учебник. -М.: Флинта, 2012 // www.litmir.me

antik zamonlardan boshlab, asarga birbutun sifatida qaralgan, uni «shakl» va «mazmun» tushunchalariga (garchi ular yaxshi ma'lum bo'lsa-da), ajratib o'rganilmagan. Ta'kidlash kerakki, bu xil farqlash adabiy asarni, uning uzvlarini teranroq tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Avvaliga, buni Gegel misolida ham ko'rish mumkin, adabiy asarning mazmun tomonlariga ustuvor ahamiyat berildi, badiiy g'oya, badiiy xarakter masalalari chuqur tadqiq etildi.

Badiiy asarda shakl va mazmunning birbutun mavjudligi, ularni ajratishdagi shartlilik shunchalarki, adabiyotshunoslikda shakl va mazmun komponentlarini tasnif qilishda hali hanuz bir xillik yo'q. Garchi «shakl» va «mazmun» kategoriya sifatida qariyb ikki asr ilgari qaror topgan va shundan buyon o'rganib kelinayotgan bo'lsa-da, tasnif masalasi hanuz tugal hal etilmagani shakl va mazmunga ajratishdagi shartlilikni yaqqol ko'rsatib turadi. Adabiyotshunoslikka oid asarlarni ko'zdan kechirsangiz, ularda shakl va mazmun komponentlari tasnifi masalasida, qaysi unsurlarni shaklga, qaysilarini mazmunga daxldor deyish masalasida turlichalik mavjudligiga guvoh bo'lasiz. Biz quyida bunga ayrim misollarni keltirib o'tamiz:

1) tema, ideya, xarakter – mazmun unsurlari; syujet, kompozitsiya, til – shakl unsurlari (L.Timofeyev);

2) obraz, syujet, kompozitsiya, ritm, til – shakl unsurlari; tema, ideya – mazmun unsurlari (V.Gulyayev, G.Abramovich);

3) tema, problema, ideya – mazmun unsurlari; syujet, kompozitsiya, til, ritm, obrazlar sistemasi – shakl unsurlari (Shepilova);

4) tema, g'oya – mazmun unsurlari; obraz – ham shakl, ham mazmun hodisasi; til, badiiy tasvir vositalari, konflikt, kompozitsiya, tur, janr, she'r tuzilishi – shakl unsurlari (T.Boboyev);

5) uslub, janr, kompozitsiya, til, ritm – shakl unsurlari; tema, fabula, konflikt, xarakterlar, badiiy g'oya, tendensiya – mazmun unsurlari; syujet ham shakl, ham mazmun hodisasi (V.Kojinov);

6) syujet – shakl ham mazmun unsuri; tema, fabula, obrazlar sistemasi, konflikt – ichki shakl; kompozitsiya – tashqi shakl; g'oyaviy mazmun – mazmun (D.Quronov);¹¹

Adabiyotshunos T.Solihov shakl va mazmun kategoriyasini quyidagicha izohlaydi: kompozitsiya, syujet, til – shakl. Unda mazmun nima? Jiddiyroq qarasak, shularning o'zi mazmun. Ro'yobga chiqqan syujet, kompozitsiya, so'z – mazmun¹².

Xullas, adabiy asarning yaxlitligi, birbutunligi, birinchi navbatda, unda ifodalangan mazmun bilan belgilanadi. Mazmun esa biror shaklda ifodalanadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Ijodkor – voqelik – fikr-maqsad – munosabat. Ketma-ketlik natijasida nima yaraladi?

2. Mazmun va shaklning bir-biriga o'tishi va ikkalasining yaxlitligini izohlang.

3. Nazar Eshonqulning «Maymun yetaklagan odam» hikoyasini mazmun va shakl kategoriyasiga ko'ra tahlil qiling.

4. Ulug'bek Hamdamning «Muvozanat» romanini D.Quronov tasnifi asosida tahlil qiling. Asarda qanday muammo aks ettirilgan?

5. Chingiz Aytmatovning «Sohil yoqalab chopayotgan olapar» qissasini T.Boboyev tasnifi asosida sharhlang.

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Berilgan parchalar qaysi asardan olingan va qaysi obrazlarning portretlari tasvirlangan.

11 Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2018. – 478 b.

12 фАдабиёт – инсонни кашф қилиш/ Тўплам. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Хуршид Дўстмуҳаммад. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – Б.144.

1.	U esa xushchaqchaq, gapdon yigit bo'lib, tor va tanburni yaxshi chalar, o'z suhbatini bilan majlisga jon kirgizar edi. Bundan tashqari u juda o'qimishli yigit bo'lib, forsiy va turkiy tilda she'r yozar edi.
2.	Otdan tushganda bo'yi o'sib, katta yigitlarga tenglashib qolgani bilindi. Qadam olishi ham xiyla salmoqli. Taxtga o'tirganidan beri o'tgan so'nggi uch yil uni juda tez ulg'aytirgan, ko'z qarashlari ko'pni ko'rgan odamlarnikiday vazmin. Faqat xipcha qomati va hali uncha to'lishmagan yelkalari endi o'n besh yoshga kirganini eslatib turardi.
3.	Qatorda eng so'g'gi bo'lib, ona chumchuqday qora buvim yotardilar, u kishi saksondan oshib ketgan, noskash kampir edilar.
4.	U onadan ishq bilan tug'ildi. Uning ismi ham Qur'oni Karimda: «Al-asmo-u tanzil-u min-as-samo», ya'ni Ismlar osmondan tushadi», deyilganidek, ishq osmonidan tushgan, favqulodda iste'dod, tug'ma qobiliyat ato etgan edi.

Javob	1	2	3	4

II. Maqollarni qaysi asardan olinganini aniqlab, muvofiq'i bilan moslang. Asar mazmun-mohiyatini ochishda mazkur maqollarni ahamiyatini aniqlang.

1.	Qizi borning – nozi bor	A.	«Rustamxon»
2.	Yo'g'on cho'zilguncha – ingichka uziladi	B.	«Mehrobdan chayon»
3.	Dunyoda bir qo'rqqan yomon, bir quvongan yomon	C.	«Bemor»
4.	Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi	D.	«Sariq devni minib»
5.	Musofir bo'lmasang, musulmon bo'lmayсан	E.	«O'tkan kunlar»
6.	Teng tengi bilan, tezak qopi bilan	F.	«Oq kema»
7.	Aytilgan so'z otilgan o'q	G.	«Hayrat – ul abrор»

8.	Qarg'aning yurishini qilaman deb chumchuqning buti yirtilgan ekan	H.	«Zarbulmasal»
9.	Chumchuq so'ysa ham, qassob so'ysin	I.	«Temir xotin»
10.	Ko'pga kelgan to'y	J.	«Yulduzlar mangu yonadi»

Javob	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Адабиёт – инсонни кашф қилиш/Тўплам. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Хуршид Дўстмуҳаммад. – Т: Янги аср авлоди, 2016. – 118 б.

2. Содержание и форма литературного произведения / Крупчанов Л.М. Теория литературы. Учебник. -М.: Флинта, 2012 // www.litmir.me

3. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 308 b.

4. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – T: Akadernashr, 2018. – 478 b.

MAVZU VA G'OYA

Reja:

1. Mavzu va uning turlari.
2. Badiiy g'oya va g'oyaviy mazmun.
3. Badiiy g'oya – obrazli fikr.

Tayanch tushunchalar: badiiy asar, badiiy ijod, mavzu, g'oya, abadiy mavzular, leytmotiv, yaxlitlik, butunlik, voqelik, g'oyaviy mazmun.

Yozuvchini hayajonga solgan va qo'liga qalam olishga majbur etgan hayotiy material «mavzu» yoki «tema» deb ataladi. Yozuvchi biror asari uchun mavzu tanlar ekan, uni yoritishning hamma qirralarini boshdanoq to'la tasavvur eta olmaydi, balki mavzuning

umumiy chegaralarini, obrazli qilib aytganda, mavzuning «tilsiz xarita»sinigina ko'radi. Mavzu hali asarning butun mazmuni emas, balki shu mazmunni aniqlashga va badiiy ifoda etishga chaqiruvchi bir ishoradir. Mavzu muallifning tajribasida tug'iladi, hayot uni yozuvchining qulog'iga quyadi, ammo uning taassurotlar xazinasida shakllanmagan holda uya solib yotadi, obrazlarni ifodalashni talab etib, yozuvchida uni shakllantirish uchun intilish tug'diradi. A.Fitrat mavzuni shunday e'tirof etadi: «Adabiyotning mavzui butun tabiat, borliq dunyosi, insonning o'z ichki-tashqi dunyosida sezib onglag'anlaridir. Bir tomchi suvdan tengizgacha, bir uchqundan buyuk bir yong'ingacha, kichkina bir yaproqdan ulug' o'rmonlargacha nima bor esa, hammasi adib – yozg'uchi uchun mavzu bo'larlik narsalardir»¹⁶. Haqiqiy yozuvchi mavzu tanlaganda uning yangiligiga va jamiyatning bugungi ehtiyojlari jihatidan muhimligiga alohida e'tibor beradi. Yozuvchi umum uchun mushtarak bo'lgan intilishlarni ifodalaydi, o'z qalbini va o'z dunyosini ifodalaydi, bunda u inson tabiatining tug'ma da'vatiga bo'ysunadi, shu bilan birga, u o'zi yoza bilmaydigan, boshidan kechganlarini aytib berolmaydigan odamlarning ifodachisi bo'lib qoladi. Mashhur amerika yozuvchisi Erskin Kolduellga o'xshab shunday deydi: «Men shuning uchun yozamanki, ko'rgan odamlarim va ashyolarim haqida hikoya qilib berishni istayman. Men hatto o'ylaymanki, bular to'g'risida hikoya qilib berishga majburman»¹³. Perulik mashhur yozuvchi, adabiyot bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori Mario Vargas Losa shunday yozadi: «Har qanday mavzu yaxshiyam bo'lishi mumkin, yomon ham, yana takror aytamanki, bu narsa mavzuga bog'liq emas, balki mutlaq mavzuning nimaga aylanishiga bog'liq»¹⁴. «Mavzuning nimaga aylanishi» yozuvchi iqtidori, uning tafakkur quvvatiga bog'liq hodisa ekan, muallif shaxsiyati va badiiy asar uslubi birbutunlikni taqozo qiladi.

13 Фитрат А. Адабиёт қоидалари. Танланган асарлар. IV жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 15.

14 Парандовский Я. Сўз кимёси. /Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. Озод Шарафиддинов таржималари. – Т.: Маънавият, 2010. – Б. 248.

Adabiyotshunoslikdagi fikrlarni umumlashtirsak, badiiy asar mavzularini uchga ajratish mumkin:

1. **Adabiy mavzular.** Insoniyatga xos bo'lgan barcha fazilatu qusurlar(sevgi-muhabbat, mehr-oqibat, vafo-sadoqat, shodlik va quvonch, g'am va qayg'u, qasos, rashk, o'lim, saxiylik va baxillik, baxtu baxtiyorlik, matonat va shijoat, mehrli tabassumu yolqin nigoh, ehtiros, sog'inch, chanqoqlik va jo'shqinlik va h.) adabiy mavzulardir. Shu sababdan Oskar Uayld «Dorian Greyning portreti» («Jahon adabiyot», yanvar, 2000) asarida topib aytadi: «Fikr va so'z san'atkor uchun san'at vositasidir. Illat va fazilat – uning ijodi uchun materialdir». Bu xulosa hamma davr adabiyotlari uchun tegishlidir.

2. **Tarixiy mavzular.** Tarixda, o'tmish (moziy)dan tasvir predmetiga material tanlash va shu asosda zamondoshlarning diqqatini qiziqtirgan eng zarur muammolarga javob izlash – bosh xususiyat kasb etadi. Jumladan, «Navoiy» (Oybek), «Yulduzli tunlar» («Bobur») (P.Qodirov), «Ulug'bek xazinasini» (O.Yoqubov) – uzoq tariximizni yoritisa, «O'tgan kunlar» (A.Qodiriy), «Kecha va kunduz» (Cho'lpon), «Qutlug' qon» (Oybek) – yaqin o'tmishimizni gavdalantiradi.

3. **Zamonaviy mavzular.** Bugungi zamondan, aniq bosqich – istiqloq davri kishilarining hayotini tasvirlash va shu orqali hayotdan dars berish – zamonaviy mavzularga xos bosh xususiyatdir. Bugun Istiqlol talabiga monand komil kishilarni – fikrlovchi, tadbirkor, el-yurt uchun kuyib, yonib yashovchi, adolat va haq uchun kurashuvchi qahramonlarni tasvirlash, ularning murakkab obrazlarini yaratish – zamonaviy mavzularning kashfiyotlari bilan bog'liq¹⁵.

Adabiyotshunos Y.Solijonov «bugungi o'zbek she'riyati mavzularining ishlanish ko'lami va darajasiga qarab» quyi-dagicha tasnif etishni taklif qiladi:

- ishqiy intim mazmundagi she'rlar;
- intim mazmunli she'rlar (bularning farqi shundaki,

15 Марио Варгас Льоса. Ёш романист мактуб // Жаҳон адабиёти. – Тошкент, 2017. – январь. – Б. 140.

birida oh-voh, tushkunlik ko'p; ikkinchisida – umidbaxshlik kuchli; yana ko'ngilning turfa intilishlari, faqat yor emas, ona, yurt, do'st va h.k.).

- madhiya – bag'ishlov she'rlar;
- uhroviy mazmundagi she'rlar (ruhoniylar she'rlar, ya'ni dunyoning o'tkinchiligi. Yaratganga iltijo, tavba – tazarru);
- tarixiy mazmundagi she'rlar;
- pand-nasihatlarni she'rlar;
- Vatan va uning mustaqilligi haqidagi she'rlar;
- o'lim mavzusidagi she'rlar;
- boshqa har xil mavzudagi she'rlar.

Albatta, olimning o'zi aytganidek, bu tasnif g'oyat shartli bo'lib, uni yanada kengaytirish ham, qisqartirish ham, ba'zilarining o'rnini almashtirish ham mumkin. Bu mavzular orasida ishqiy hamda intim mavzudagi she'rlar salmog'i juda baland, hatto keyingi 20 yillik o'zbek she'riyatining asosiy qismini egallaydi. Ammo ularning ko'pchiligi o'ta subyektivligi, tushkun kayfiyatda yozilganligi, o'quvchini muhabbatning hayotbaxshligi, kuch-qudratiga ishonchini ottirishga o'rgatish o'rniga, nuqul hijron, yolg'izlik, bevafoqlik, yo'qotish, sarsonlikdan iborat ohu nolalarni ifodalayotgani ham sir emas (bu haqda qarang: Y.Solijonov. Haqiqatning sinchkov ko'zlari. 158-168-b.)¹⁶.

Hozirgi yosh qalamkashlar haqiqiy adabiy asarni bunyod eta oladigan, yozishga, mehnat qilish va azob chekishga arziydigan mavzu – odam o'zi bilan o'zi kurashishi muammosini unutib qo'ydilar. Yozuvchi bular haqida o'ylab ko'rishi, qo'rquv – eng pastkash hissiyot ekanini tushunib yetishi va nihoyat, o'z «ustaxonasidan» yurak haqiqatini, asarni abadiylikka doxil qiladigan muhabbat, or-nomus, muruvvat, g'urur, rahm-shafqat, fidoyilik kabi azaliy va abadiy qadriyatlardan boshqa barchasini chiqarib tashlamog'i kerak. Agarda yozuvchi shunday qilmas ekan, uning asari ustida la'nat toshlari o'ynab turadi. U muhabbat haqida emas, shahvoniyat, beziyon mag'lubiyatlar, umidsiz

16 Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – B. 116.

g'alabalar haqida va eng yomoni – achinmasdan, hamdard bo'lolmasdan yozadi. Uning dardini hech kim tushunmaydi, bu dardlar hech qaysi qalbdagi iz qoldirmaydi. U insoniy qalb haqida emas, balki jismoniy faoliyat haqida yozgan bo'ladi. Yozuvchi shularni tushunib yetmaguncha, chetdan turib kuzatayotgan odamdek, insoniyatning halokatga yuz tutishi haqida yozadi¹⁷. Yozuvchi va shoirning burchi – shular haqida yozish, mardlik, or-nomus, umid, rahm-shafqat, muruvvat, fidoyilik kabi insonga xos azaliy iftixorni mustahkamlash yo'li bilan odamlar qalbiga madad berishdan iborat. Ularning ovozi, shunchaki aks-sado bo'lmasdan, odam hayot sinovlariga bardosh berishi va tantana qilishi uchun zamin, tayanch bo'lmog'i lozim.

Badiiy asarda yozuvchi ifodalagan asosiy fikr, tasvir predmetiga bergan bahosi «asarning g'oyasi» deb ataladi. Badiiy asarda g'oya tasvir etilgan kishilarning psixologiyasi, taqdiri, voqealarning va narsalarning mohiyati ichiga singib ketadi. Shunchalik singib ketadiki, biz u g'oyaga muallif tomonidan ishora qilinmagan holda ham o'zimiz o'sha muallif chiqargan xulosaga kelamiz. Badiiy asarning g'oyasi oddiy adabiyotda (masalan, siyosiy adabiyotda) mavjud g'oyadan prinsipal farq qiladi. Badiiy asarda g'oya – san'at asarining mazmuniga asos bo'lgan umumlashtiruvchi, emotsional obrazli fikrdir. Oddiy g'oyalarday farqli o'laroq, badiiy asardagi g'oya «badiiy g'oya» deb ataladi.

Badiiy g'oya – obrazli fikrdir. U faqat obyektiv tasvir etilgan hayot manzarasi, kishilar taqdiri, voqealar mantiqi va mohiyatidan kelib chiqadi. Badiiy g'oyaning yana bir xususiyati umumlashtiruvchiligidir. Badiiy g'oya hayotdagi hodisa va kishilarni tipiklashtirib, individuallashtirib ifoda etadi. Badiiy g'oya hayotdagi hamma hodisa va kishilarni ko'rsatish yo'li bilan emas, balki bu hodisa va kishilarning eng muhim xususiyatlarini tasvirlash orqali ifodalanadi. Bunday eng muhim

17 <http://volk.uz/2019/05/28/hozirgi-ozbek-sheriyatida-mavzu-va-goya-birligi/>

sifatlar«xarakterli sifatlar» deb ataladi¹⁸.

Biror g'oyadan ilhom oladigan yozuvchi bilan yozuvchilik instinktining undovi bilan ijod qiladigan yozuvchi o'rtasida tafovut bor. G'oyadan ilhom oladigan yozuvchi bir necha xil faoliyat qurollari orasidan qalamni tanlash uning uchun birdan-bir yagona imkoniyat bo'lsa, oldiga qo'ygan vazifasini ado etishi bilanoq qalamni bir chekkaga yig'ishtirib qo'yadi. Ikkinchi toifa yozuvchi uchun esa hayotdan ko'z yumgandan keyingina ijod tamom bo'ladi. Petrarka aytganidek, «Men yashashdan to'xtaganimdan keyin yozishdan to'xtayman»¹⁹.

Badiiy san'atga doir g'oyalar, adabiyot va san'at asarlari tabiat va jamiyat hodisalarini, inson va uning hayotini badiiy obrazlar, kuylar va rasmlar orqali odamlarda go'zallikka, yaxshilikka, ezgu ishlar qilishga yetaklovchi yangi-yangi g'oyalar tug'diradi va shu bilan birga ularda turli illatlarga nisbatan nafratli his-tuyg'ular uyg'otadi. Hozirgi kunda, bizning yoshlarimiz uchun zamonamiz qahramonini ifodalovchi badiiy va san'at asarlari yaratilishi o'ta zarur muammo bo'lib qoldi. Badiiy g'oya – adabiyot va san'at asarining asosiy ma'no-mazmunini tashkil etadigan, undan ko'zlangan maqsadga xizmat qiladigan yetakchi fikrlardir. Ular hayotdan olinadi, badiiy talqinlar asosida bayon etiladi, o'quvchida muayyan taassurot uyg'otadi. Adabiyot va san'at – muayyan davr ma'naviy hayotining ko'zgusi. Unda milliy an'analar, millat hayoti, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot doirasida har bir ijodkorning individual salohiyati va dunyoqarashi, g'oyasiga binoan aks etadi.

Badiiy asardagi g'oya turmush hodisalari ustidan chiqariladigan oddiy mantiqiy xulosa emas, balki hayotni bevosita mushohada qilish, sinchiklab tadqiq etish va obrazli, emotsional ifodalash yakunidir. Bu yakun badiiy asar organizmining hap bir hujayrasiga singib ketgan bo'ladi. Shu sababli badiiy asardagi g'oyani faqat bu asarning obrazli mazmuni orqaligina anglash

18 <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/uilyam-folkner/uilyam-folkner-nobel-mukofotini-topshirish-marosimida-suzlangan-nutq/>

19 Султон И. Адабиёт назарияси.- Т.: Ўқитувчи, 1986.- Б.172-173.

mumkin. L.Tolstoy ta'biri bilan aytganda, har bir badiiy asarning g'oyasini ifoda etish uchun u qanday yozilgan bo'lsa, shunday qayta yozib chiqish kerak bo'ladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Jahon va o'zbek adabiyotida adabiy mavzular asosida yaratilgan badiiy asarlarning mushtarak xususiyatlarini tahlil qiling.

2. R.Uellekning «Yozuvchi insonni, g'oyaviy qarashlaridan kelib chiqib emas, avvalo, ezgu insonparvarlik g'oyalaridan kelib chiqib o'rganishi, tadqiq etishi, uning dardlarini baham ko'rishi kerak», – degan fikrini izohlang.

3. Tarixiy mavzuda yozilgan asarlarda tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning o'rnini muayyan asar misolida tahlil qiling.

4. Men barchaga – g'arbliklarga ham, sharqliklarga ham birday taalluqli mavzularga qo'l urishni istayman. Chingiz Aytmatov qanday mavzularni nazarda tutgan?

5. «Chol va dengiz» qissasida qanday g'oya ilgari surilgan. O'zbek adabiyotida shu g'oya ifodalangan asarlar mavjudmi?

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Parcha qaysi badiiy asardan olingan, muallifi va janrini aniqlang. Keys-stadida qo'yilgan muammoga o'z yechimingizni taqdim qiling. Urush davrida insonning muqaddas tuyg'ulari poymol etilganligi, natijada inson hayotining oliy qonuniyatlari buzilganligini siz qanday izohlaysiz?

Keys: «KATTA QARZ»

– Omonmisan, qutlug' dalam!

– Shukr. Keldingmi, To'lg'anoy? Bulturgidan ancha cho'kib qolibsan. Sochlaring oppoq, qo'lingda hassa.

– Umr o'tib boryapti, ona-Yerim, oradan tag'in bir yil o'tdi.

Bugun mening sig'inadigan kunim.

– Kelishingni bilardim. Kutayotgandim, To'lg'anoy. Bu safar nabirangni ham ergashtirib kelmoqchi emasmiding?

– Shunday edi-yu, lekin bu safar ham yolg'iz keldim.

– Demak, sen unga hali ham hech nima aytmabsan-da, To'lg'anoy?

– Yo'q, aytolmadim.

– Ishqilib, ertami-kechmi, axir bir kun u ham eshitadi-da, To'lg'anoy. El og'ziga elak tutib bo'ladi, deysanmi?

– To'g'ri aytasan. Ertami-kechmi, axir bir kuni biladi. O'zi ham ulg'ayib, yaxshi-yomonni tushunadigan bo'lib qoldi. Biroq men uchun hali ham temir qanot palaponga o'xshab ko'rinadi. Bolalik qilib o'tgan-ketganni to'g'ri tushunolmay, ko'ngli sovib qolmasa deb tashvishlanaman. Bari bir odam haqiqatni bir kun emas, bir kuni bilishi kerakda. Men bilgan haqiqatni, sirdoshim xosiyatli yer, sen bilgan va el bilgan haqiqatni hozircha yolg'iz ugina bilmaydi, xolos. Bilganda nima der ekan, qanday o'y-xayollarga borarkin, gapning tagiga yetolarmikin? Qanday qilib o'sha dilini og'ritmay, yoshligidanoq hayotdan ko'nglini qoldirmay, sirimni ayta olsam ekan? Qani endi ikki og'iz so'z bilan bitadigan ish bo'lsa...

Haligi cho'pon yigitni topib, o'rtaga oldik. Alimanning oy kuni yetib turibdi, uning uvol-savobini kim ko'taradi, desak, bari bir hech nima chiqmadi. U o'zi ayolmand ekan, ikkinchidan, vijdonini yutib, men uningni ko'rgan emasman, bilgan emasman, deb tonib turibdi. Xotini ham bir shallaqi ekan, sezib qolib, betga chopib, itdek sharmandamizni chiqardi. Qaytib kelayotganimizda yo'l bo'yi yomg'ir yog'ib, kechki sovuq turib qoldi. Bunisi ham mayliya, Aliman endi nima qiladi?» – deb, Oysha yuzini to'sib yig'lab yubordi. «Yig'lama, men turganda Aliman xor bo'lmaydi» – deb chiqib ketdim. Boshqa nima ham der edim.

Savollar: Matnda keltirilgan vaziyatda qanday muammo ilgari surilgan? To'lg'anoy nevarasi Jonbo'lotga sirni qay tarzda yetkazadi, deb o'ylaysiz? Nevarasi bo'lmasa-da, Alimanga bo'lgan

onalik muhabbati bois bolani To'lg'anoyning o'zi katta qilganini qanday baholaysiz?

KEYS YECHIMI UCHUN TAKLIF ETILGAN G'OYALAR

Muammo	Yechim	Natija
Keksa To'lg'anoy qalbining qat-qatida yashirib yurgan siri (nevarasi o'g'li Qosimniki emas, balki urushdan qaytib cho'ponlik qilgan yigitning farzandi) ekanini nevarasi Jonbo'lotga qanday yetkazishi haqida onaning Yerga qilgan hasrati		Hatto bola emas, keksa ham bu ishni to'g'ri tushunmasligi mumkin.

II. Ketma-ketlikning mosini toping. Keltirilgan asarlar qaysi janrga mansub.

1.	Roman	«O'g'ri»
2.	Qasida	«Alpomish»
3.	Doston	«Qaro ko'zim»
4.	Qissa	«O'zbekim»
5.	G'azal	«Sinchalak»
6.	Qissa	«O'tkan kunlar»
7.	Hikoya	«Oq kema»
8.	Doston	«Xellados»
9.	Hikoya	«Iliada»
10.	Ruboiy	«Yo Rab, ul shahd-u shakar yolabdurur»
11.	Tuyuq	«Jonimdag'i «jim» ikki dolingg'a fido»
12.	G'azal	«Nokas-u nojins avlodin kishi bo'lsun debon»
13.	Qit'a	«Ashraqtat min aksi shamsil-ka'si anvorul-hudo»
14.	Drama	«Yo, Jamshid!»

15.	Hikoya		«Padarkush»
16.	she'r		«Otello»
17.	Roman		«Biz baxtli bo'lamiz»
18.	Qissa		«Geklberri Fin»
19.	Roman		«Tinch Don»
20.	Tragediya		«Usta va Margarita»

Javob									
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Марио Варгас Льюса. Ёш романнависга мактуб // Жаҳон адабиёти. – Тошкент, 2017 й. январь. – Б. 140.

2. Парандовский Я. Сўз кимёси. /Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. Озод Шарафиддинов таржималари. – Т.: Маънавият, 2010. – 390 б.

3. Султон И. Адабиёт назарияси.- Т.: Ўқитувчи, 1986. – 408 б.

4. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – 254 b.

5. Фитрат А. Адабиёт қоидалари. Танланган асарлар. IV жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – 336 б.

BADIIY ASAR SYUJETI

Reja:

1. Syujet – badiiy shaklning eng muhim unsuri.
2. Syujet turlari.
3. Syujet unsurlari.
4. Konflikt – syujetning o'zagi.

Tayanch tushunchalar: syujet, yasama, tayyor, sayyor syujetlar, xronikal syujet, konsentrik syujet, xronikal-konsentrik

syujet, prolog, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim, epilog.

Asarda hikoya qilinayotgan voqea «syujet» deb ataladi. Syujet fransuzcha «predmet», ya'ni tasvirlanayotgan yoki bayon etilayotgan narsa demakdir. Adabiyotning kichik asarlarida (masalan, hikoya) ko'pincha bir kichik voqea va uning tafsiloti tasvirlanadi, bu holda asarning ixcham syujetligi haqida so'z yuritiladi. Yirikjanrlarga mansub asarlar syujeti esa ko'p tarmoqli bo'ladi. Bunday chog'da syujetning murakkabligi xususida gap boradi. Har ikki holda ham syujet asar mazmuniga asos bo'lgan kichikyoki katta voqea bo'lib qoladi. Syujetga M.Gorkiy tomonidan berilgan ta'rif adabiyotshunoslikda eng mukammal hisoblanadi, chunki unda adabiyotning bosh vazifasi bo'lgan xarakterlar tasvirida syujetning roli uqtirib o'tilgan. Buyuk yozuvchining fikricha, syujet badiiy asarda tasvirlangan «odamlarning o'zaro aloqalari, ammo oralaridagi qarama-qarshiliklar, bir-birlarini yoqtirish yoki yoqtirmasliklari – umuman, kishilar orasidagi munosabatlar – u yoki bu xarakterning, tipning tarixi, o'sishi, tashkil topib borishidir»²⁰. Gorkiy ta'rif epik va dramatik asarlarga taalluqli.

Syujet asar mazmunini tashkil etgan voqealar tizimi bo'lsa, motiv shu voqelikni yuzaga keltiruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Ya'ni epik asar qurilma-strukturasini motivlarsiz tasavvur etish mumkin emas. Epik asarlarning syujet va motivi haqida mutaxassis olimlarning qarashlari turlicha. Biroq ko'pchilik olimlar rus olimi A.N.Veselovskiyning bu boradagi fikrlariga asos sifatida tayanishadi. Mazkur olim motivlarning syujetni yuzaga keltiruvchi eng asosiy bo'g'in ekanini ta'kidlab, «Motivlar birlashib, syujet halqasini yuzaga keltiradi», – deydi²¹. «Motiv syujetning mag'zidir», deydi B.Putilov²². Bu o'rinda olim motivlarning tabiiy evolyutsion jarayonini nazarda tutadi. Ma'lumki, epik asar syujeti, albatta, biror makon va zamonda

20 Горький М. Собр соч. в 30 томах. Т. 27. – М.: Наука, 1968-1976. – С.215.

21 Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Высшая школа, 1989. – Б. 300.

22 Путилов Б. Мотив как сюжетобразующей элемент //

Типологические исследование по фольклору. – М.: Наука, 1975.– С. 141-155.

kechar ekan, bu harakat, shubhasiz, motivlar harakati orqali amalga oshiriladi²³.

Badiiy syujetlar turli yo'llar bilan yaratilishi mumkin.

1. Asarda tasvirlanayotgan voqealar yozuvchi tasavvuri mahsuli bo'ladi. ulardagi voqealarning barchasi badiiy to'qima (fantaziya) yordamida yaratiladi. Uni **«yasama» syujet** deb atasa bo'ladi. Jumladan, «Gulliverning sayohatlari» (J.Svift), «Odam amfibiya» (A.Belyayev), «Oydagi birinchi odamlar» (G.Uells)ini isbot misolida ko'rsatish mumkin.

2. Asar syujeti hayotdagi tayyor voqealar asosiga quriladi. «Prototip» shaklidagi hayotiy va tarixiy voqealarning deyarli barchasi asarda aks etgan bo'ladi va ular **«tayyor» yoki «hayotiy» syujetlar** deb yuritiladi. «Ulug'bek xazinasi» (O.Yoqubov), «Yulduzli tunlar» (P.Qodirov), «Graf Monte Kristo» (A.Dyuma), «Aka-uka Karamazovlar» (F.Dostoyevskiy) kabilar ana shu yo'l bilan yaratilgan asarlardir.

3. Yozuvchilar o'zlarigacha yozma adabiyotda ma'lum bo'lgan syujetlarga asoslanadilar, ularni qayta ishlaydilar, o'z salohiyatlari va mahoratlariga asoslanib, ularni yangicha talqin qiladilar. Bu **«sayyor» yoki «o'zlashtirilgan»** syujetdir. Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy tomonidan yaratilgan «Xamsa»chilik an'anasi **«sayyor» yoki «o'zlashtirilgan»** syujetning eng go'zal namunasi. Ularning har biri – mustaqil asar, ulardagi kashf qilingan xarakterlar betakror bo'lishidan qat'i nazar qoliplovchi voqea (syujet)ning asosi yagonadir.

Adabiyotshunoslikda voqealarning ro'y berish tarzi, ularning o'zaro munosabatiga ko'ra syujetlar xronikali va konsentrik bo'ladi, deyiladi. A voqea yuz berganidan keyin B voqea sodir bo'lishi, ya'ni bir-biri bilan bog'liq voqealarning ketma-ket yuz berishi «xronikali syujet»dir. «Konsentrik syujet» esa A voqea yuz bergani tufayli B voqeaning sodir bo'lishidir. Xronikali syujetga asoslangan asarlar (Rashod Nuri Guntekinning «Choliqushi», P.Qodirovning «Yulduzli tunlar», Ulug'bek Hamdamning «Muvozanat» romanlari kabi)da voqealar ketma-ket izchillikda, bir-biri bilan o'zaro bog'liq tarzda kechadi. Konsentrik syujetli

23 Жаббор Эшонкул. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: «Фан» нашриёти, 2011. – Б. 120.

asarlarda esa voqealar bitta asosiy voqea atrofida aylanadi. Bunday asarlarda voqealar shiddat bilan rivojlanib boradi va o'quvchining diqqati boshqa voqealarga bevosita aloqador asosiy muammoga qaratiladi. Chingiz Aytmatovning «Kassandra tamg'asi», Odil Yoqubovning «Ulug'bek xazinasi» romanlari bunga misol bo'la oladi. Ayrim asarlarda syujetning har ikkala ko'rinishi namoyon bo'ladi. A.Qodiriyning «O'tkan kunlar», «Mehrobdan chayon», Cho'lponning «Kecha va kunduz», Paulo Koeloning «Alkimyogar», Xolid Husayniyning «Shamol ortidan yugurib», Ahmad Lutfiy Qozonchining «O'gay ona» romanlarida; Ernst Xemingueyning «Chol va dengiz», Chingiz Aytmatovning «Somon yo'li» qissalarida xronikali syujet yetakchilik qilsa-da, ularda konsentrik syujetga xos xususiyatlar ham mavjudligi aniq seziladi.

Uchinchi tip – ikki xil syujet birlashadi: xronikal – konsentrik syujetni voqe qiladi. Xronikal-konsentrik syujetda esa bir nechta yo'nalishdagi yirik voqealar bir-biriga mustahkam bog'lanadi. Hayot panoramasi keng va chuqur tahlil etiladi. Qahramon xarakteri va qalbidagi o'ziga xosliklar, yangilanishlar, o'sish-o'zgarishlarning barchasi asoslanadi. «Urush va tinchlik» (L. Tolstoy), «Forsaytlar haqida qissalar» (Golsuorsi), «Qullar» (S. Ayniy), «Asrni qaritgan kun» (Ch.Aytmatov), «Ufq» (S.Ahmad) kabi asarlar dalil bo'la oladi.

Syujetning uch xil tipi hamon amaliyotda qo'llaniladi, ularni yaratish, kashf etish imkoniyatlari cheksizdir. Faqatgina ularni tanlash – yozuvchining iqtidoriga, mahoratiga bog'liq, yanada to'g'rirog'i, yozuvchi ifoda qilmoqchi bo'lgan g'oyaga, g'oyaning sertarmoqligiga, chuqurligiga borib taqaladi.

Badiiy (konsentrik tipdagi epik va dramatik) asarlarda voqealar silsilasi muayyan bosqichlar bilan o'sib borishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ularning har biri turli ilmiy tushunchalar bilan yuritiladi.

1. **Prolog** (gr.pro-old, avval, logos-so'z) – **muqaddima** (arab. kirish, debocha, asarning dastlabki tushuntirish, boshlanish qismi ma'nolarini beradi)da yozuvchining niyati va maqsadi yoki tasvirlamoqchi bo'lgan voqealarining qisqacha, siqiq tarzdgagi izhori beriladi. Ba'zida asosiy voqeadan uzoq bo'lgan, lekin

keyinchalik shu voqeani oydinlashtiruvchi biron-bir ko'rinish tasvirlanishi mumkin.

2. **Ekspozisiya** (lat. expositio-tushuntirish) – **dastlabki holat**da asarda yuz beruvchi voqealarning o'rne, joyi, asar qahramonlarining harakatlariga turtki beruvchi dastlabki voqealar tasvirlanadi.

3. **Tugun** – badiiy asardagi harakatning boshlanishi, konfliktning «urug'i». U ilk tarzda «urug'» shaklida ko'ringan qarama-qarshilikni kuchaytiradi. Konfliktning boshlanish jarayonidan xabar beradi.

4. **Voqea rivoji**. Tugundan boshlab to kulminatsion cho'qqigacha tasvirini topgan voqealar – voqea rivoji hisoblanadi. Voqea rivojida – obrazlarning o'zaro munosabatlari (kurashlari, simpatiya va antipatiyalari) keng va batafsil tasvirlanadi, xarakterlarning qirralari ochiladi, asarda aks ettiriluvchi muammo o'zligini bo'yi-basti bilan yaqqol ko'rsatadi.

6. **Yechim**da asar syujetidagi voqea va qahramonlar taqdiri hal qilinadi. Tugun yechiladi. Kurash xotima topadi.

7. **Epilog** (yun. epi – so'ng, logos – so'z) – **xotima** (ar. Biror narsaning oxiri, tamom bo'lishi) syujetning asosiy voqealari tamom bo'lsa-da, hamon taqdiri aniq bo'lmagan ba'zi qahramonlarning qismati xotima topadi.

«Asarning syujetli bo'lishi uning estetik qimmatining eng muhim shartlaridan biridir. Syujetsizlik badiiysizlikka olib keladi» (N.Chernishevskiy) ekan, u adabiyotning uchinchi elementi (M.Gorkiy) sanalarkan, demak, syujet badiiy adabiyotning barcha turlari va janrlarida bo'lishi tabiiydir. Lekin uning voqe bo'lishi har bir tur va janrning predmetiga, tabiatiga mos bo'ladi. Chunonchi, g'azalda ham syujet mavjud, unda, ayniqsa, syujetning to'rtta tarkibiy qismi (tugun, voqea rivoji, kulminasiya, yechim) doimo mavjud bo'ladi. Eng asosiysi, unda voqea rivoji yaqqol ko'rinmasa-da, tasvirlanayotgan kechinma (hislar, tuyg'ular silsilasi) tarixi, taraqqiyoti, rivoji, yakuni ko'zga tashlanadi.

Har bir asar syujeti asosida yotgan ana shu hayotiy ziddiyat konflikt deb ataladi. Konflikt – badiiy asarda tasvirlangan xarakterlar, ifoda etilgan g'oyalar, kayfiyatlarning kurashidir.

Konflikt lotincha «to'qnashuv» demakdir. Konflikt termini adabiyotshunoslik va tanqidda kolliziya terminini siqib chiqardi. Kolliziya termini hozirgi vaqtda hali ro'yobga chiqmagan konflikt ma'nosida ko'proq ishlatiladi, konflikt esa kolliziyaning o'tkir namoyon bo'lishi ma'nosida qo'llaniladigan bo'ldi.

Syujetida konflikt bo'lmagan asar ta'sirchan emas, chunki unda hayotiy haqiqat to'la va izchil ifodalanmaydi. Faqat xarakterlarning to'qnashuvi natijasidagina ularning ichki dunyosi to'liq ochiladi.

Konflikt butun asar syujeti va mazmunining yo'nalishini ta'min etadi. Konfliktsiz syujet «yasash» mumkin emas. Chunki o'zining chuqur mohiyati jihatidan syujet harakat etayotgan kolliziyadir.

Hayotda konfliktning uch xili ko'proq uchraydi va badiiy adabiyotda ham asosan shu uch xil konflikt o'z aksini topadi.

1. Asar qahramonlari bilan ular yashayotgan hayotiy sharoit orasidagi konflikt.

2. Bir-biriga qarama-qarshi xarakterlar o'rtasidagi konflikt.

3. Asar qahramonlarining ichki dunyosidagi qarama-qarshilikning in'ikosi sifatida ularning xarakteridagi ojiz jihatlar bilan kuchli tomonlarining kurashi tarzida namoyon bo'ladigan konflikt.

Badiiy asarga yaxlit tizim sifatida qarashlar jiddiy tus olayotgan hozirgi davr adabiyotshunosligida muayyan bir ijodkor uslubi yoki aniq bir asar uslubi tadqiq qilinganda syujet qurilishi masalasiga ham e'tibor beriladi. Badiiy asarda hikoya qilinayotgan voqea odatda «syujet» deb yuritiladi²⁴. Tabiiyki, yozuvchi badiiy asarning bevosita mazmun-mohiyatini tashkil etadigan, o'zaro ichki bog'lanishga ega hamda rivojlanib boradigan hayotiy voqealar tizimini o'z poetik tafakkuriga mos ravishda ishlab chiqadi.

Badiiy asar syujetida qahramonlar xarakteri aks etadi, shu bilan birga ichki to'qnashuvlar, konflikt va kolliziyalar syujetni umumlashtiradi.

24 Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонкул қиссалари мисолида): Филол. фан. фал. д-ри ...дисс. – Т., 2017. – Б.78.

Savol va topshiriqlar:

1. Syujet – xarakterlar namoyon bo'ladigan va hayot ziddiyatlarini umumlashtiradigan voqealar silsilasi ekanligini muayyan asar misolida izohlang.

2. «Yasama», «Tayyor», «Sayyor» (Ko'chib yuruvchi) syujetlar asosida yaratilgan badiiy asarlarni tahlil qiling.

3. Konflikt – syujetni harakatga soluvchi kuch ekanini Xolid Husayniyning «Shamol ortidan yugurib» romani asosida tahlil qiling.

4. Syujetning tarkibiy qismlari: prolog, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminasiya, yechim va epilogni «Qiyomat» romani asosida tahlil qiling.

5. Bir-biriga qarama-qarshi xarakterlar o'rtasidagi konfliktni «Hamlet» tragediyasi asosida izohlang.

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Mazkur asarlarning syujet turlaridan qaysisiga mansubligini aniqlang.

1.	«Alpomish» (o'zbek xalq dostoni)
2.	«Odissey» (Gomer)
3.	«Sariq devni minib» (X.To'xtaboyev)
4.	«Shohnoma» (Firdavsiy)
5.	«Gildebrand va Gadubrand» (nemis xalq dostoni)
6.	«Gulliverning sayohatlari» (J.Svift)
7.	«Odam amfibiya» (A.Belyayev)
8.	«Oydagi birinchi odamlar» (G.Uells)
9.	«Xamsa» (Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Navoiy tomonidan yaratilgan «Xamsa»chilik an'anasi)
10.	«Navoiy» (Oybek)
11.	«Ulug'bek xazinasi» (O.Yoqubov)
12.	«Yulduzli tunlar» (P.Qodirov)
13.	«Bolalik» (Oybek)
14.	«O'tmishdan ertaklar» (A.Qahhor)
15.	«Otamdan qolgan dalalar» (Tog'ay Murod)
16.	«Graf Monte Kristo» (A.Dyuma)
17.	«Aka-uka Karamazovlar» (F.Dostoyevskiy)
18.	«Oxirzamon nishonalari» (Ch.Aytmatov)
19.	«Uliss» (J.Joys)
20.	«Shamol ortidan yugurib» (X. Husayniy)

Javob	«tayyor» yoki «hayotiy» syujet	«yasama» syujet	«sayyor» syujet

II. Syujet unsurlarini izohi bilan moslang.

1.	Prolog		syujetning kirish, boshlanma qismi; asar voqeasi bo'lib o'tadigan joy, qahramonlarning konfliktgacha bo'lgan paytdagi qiyofasi, holatini namoyon etadigan vaziyat, shart-sharoit tasviri.
2.	Yechim		badiiy asar syujetida konflikt va harakatning paydo bo'lishi, boshlanishiga sabab bo'ladigan voqea.
3.	Epilog		syujet tugunidan so'ngasarda voqeaning zo'rayib, kengayib, keskinlashib borishi.
4.	Kulminatsiya		asardagi voqealar rivojining yuksak cho'qqisi.
5.	Tugun		asarda tasvirlangan voqealarning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan qahramonlarning holati, ular o'rtasidagi kurashning xotimasi.
6.	Ekspozitsiya		adabiy asardagi muqaddimaning bir turi bo'lib, bunday muqaddima kitobxonni muallif niyati, asarda tasvirlanadigan voqealardan avvalgi voqealarning qisqacha mazmuni bilan, pyesalarda esa qatnashuvchilar bilan tanishtiradi.
7.	Voqea rivoji		badiiy asar oxirida qahramonlarning keyingi taqdirini so'zlab beruvchi xotima.

Javob	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Горький М. Собр. соч.: в 30 т. М.: ГИХЛ, 1953. Т. 27. – 589 с.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Высшая школа, 1989. – 648 с.
3. Путилов Б. Мотив как сюжетообразующий элемент // Типологические исследования по фольклору. – М.: Наука, 1975. – С. 141–155.
4. Жаббор Эшонкул. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: «Фан» нашриёти, 2011. – 304 б.

BADIIY ASAR KOMPOZITSIYASI

Reja:

1. Kompozitsiyaning mohiyati, funksiyasi va ahamiyati.
2. Kompozitsiya unsurlari.
3. Asar sarlavhasi – semiotik kalit.
4. Badiiy zamon va makon (xronotop).

Tayanch tushunchalar: kompozitsiya, arxitektonika, kompozitsion tafakkur, epigraf, sarlavha, lirik chekinish, qistirma epizod, asar annotatsiyasi, semiotik kalit, badiiy qoliplash, xronotop, badiiy zamon, badiiy makon.

Kompozitsiya lotincha soʻz boʻlib, «tuzilish, qurilish, tarkib» demakdir. Badiiy asar kompozitsiyasiga: «badiiy asar qismlari, detallari, badiiy tasvir vositalarining maʼlum maqsad asosida muayyan tartibda joylashtirilishi» deb taʼrif beriladi. Bundan kompozitsiya badiiy asarning barcha unsurlari bilan uzviy aloqador ekanligi anglashiladi. Har qanday asarning mazmuni, gʻoyasi, qahramonlari qiyofasi, taʼsirchanlik darajasi uning kompozitsiyasi bilan bevosita bogʻliq boʻladi. Chunki ijodkorning mahorati, uning hayotni, inson obrazini koʻrsatishdagi oʻziga xos izlanishlari, avvalo, asar kompozitsiyasida aniq namoyon boʻladi. Chunki kompozitsiya asarning barcha jihati

- qahramonlar qiyofasi, ularning xatti-harakati, holati, nutqi, voqealar yuz bergan joy manzarasi va hokazolarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Arxitektonika esa adabiy asarning tashqi qurilishi, ya'ni uning asosiy qismlari (boblar, fasllar; parda, ko'rinish)ning yaxlit birlashtirilishidir. «Kompozitsiya» termini arxitektonikaga nisbatan keng qamrovli tushuncha bo'lib, arxitektonika ham uning tarkibiga kiruvchi unsurdir. Kompozitsiya esa badiiy asar qismlarini yaxlit badiiy niyat asosida joylashtirish asosida badiiy mazmunni shakllantirish va ifodalash uchun asardagi barcha qismlarni muayyan maqsadga muvofiq o'zaro uyg'unlashtirishdir. Shunga erishilganida asar tarkibidagi har bir unsur o'ziga xos vazifani bajaradi. Asar tarkibidagi matn qurilishi (bob, sarlavha, asosiy va yondosh matn), badiiy nutq shakllari (hikoyalash, tavsif, dialog), rivoya subyektlari (muallif, personaj, o'zga shaxs), nuqtai nazar (roviy yoki personaj nigohi orqali ko'rish)larning maqsadli almashinib turishi, personajlar sistemasi (bosh, ikkinchi darajali va yordamchi personajlar tarzida darajalanishi, ularning shunga mos o'zaro munosabati), syujet qurilishi (voqealarning zamon yoki sabab-natija munosabati asosidagi aloqadorligi, yuz berish va hikoya qilinish vaqti, turli makon va zamonda kechayotgan voqealarning o'zaro bog'liqligi, makoniy va zamoniy o'zgarishlarning asoslanishi va boshqa) kabilar kompozitsiyaning asosiy unsurlaridir. Bundan kompozitsiya asarni san'at hodisasiga aylantiradigan eng muhim omil ekanligi ayon bo'ladi. Shuning uchun muayyan asar badiiyati haqida gap ketganda, ijodkorning badiiy mahorati haqida so'z borganda, albatta, birinchi navbatda, asar kompozitsiyasiga e'tibor qaratiladi. Chunki aynan kompozitsiya tufayli badiiy asarda hayot muayyan badiiy shaklga solingan holda aks ettiriladi, unda yangi reallik - badiiy voqelik yaratiladi²⁵. Kompozitsiya asar mazmunini eng mukammal tusda reallashtiruvchi shakliy kategoriyadir. U ijodiy metod, adabiy yo'nalish, oqim va ularga xos ijod tamoyillari bilan bog'liq holda namoyon

25 Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 60.

bo'ladi. Jahon adabiyotshunosligida amebey kompozitsiya termini mavjud. Amebey kompozitsiya – (*gr.* amidaios – o'zaro so'zidan). Badiiy asarning parallelizmga, biror asosiy qismlari yoki obrazlarining takrorlanishiga asoslangan qurilishi. Amebey kompozitsiya dastlab qadimgi grek adabiyotida yuzaga kelgan. U xalq she'riyatida ko'p uchraydi. Amebey kompozitsiya asosida qurilgan asarlarning badiiy ta'sir kuchi yuqori bo'ladi.

Kompozitsiyaning mohiyati, funksiyasi va ahamiyati haqida qarashlar mushtarak bo'lsa-da, uning elementlari – kompozitsion birliklar masalasida turlicha fikrlar mavjud. Jumladan, ayrim mutaxassislar asarning bitta tasvir shakli (*rivoya, tavsif, dialog, monolog, ichki monolog, maktub, lirik chekinish kabi*) saqlangan qismini, boshqa birlari esa uning bitta nuqtai nazardan tasvirlangan qismini bitta kompozitsion birlik hisoblaydilar. Shuningdek, kompozitsiyani asar nutqiy qurilishidan kelib chiqqan holda tavsiflash yoki u haqda syujetni asos qilib olgan holda fikrlash an'anasi ham mavjud.

Kompozitsiya syujetdan kengroq hodisa sanaladi, chunki u syujetni ham, syujetdan tashqarida qoluvchi vositalarni ham o'zida jamg'aradi. Syujetdan tashqarida qolgan badiiy unsurlar – **kompozitsion vositalar** deb yuritiladi va ularning barchasi asarning birbutun va mukammal bo'lishiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham kompozitsiyani adabiy asarga tugallik va yaxlitlik baxshida etuvchi, yakunlovchi adabiy-badiiy shakl deb yuritadilar. Kompozitsion vositalardan ba'zilarini hukmingizga havola qilamiz.

1. **Asar sarlavhasi.** «Aniqlik va qisqalik nasrning birinchi ustunligidir. U fikrni talab etadi, busiz go'zal ifoda hech narsaga xizmat qilmaydi» ekan, asar sarlavhasi bir yoki bir necha so'zda ifodalanishi, yuzlab sahifalarga sochilgan mazmunni o'zida aniq jamg'arishi, nomlanishidanoq kitobxonni o'ziga jalb qilishi lozim.

2. **Epigraf** (*yun. Epigraphe-yozuv*). Dastavval, u qadimgi Gretsiyada qabr toshlariga yozilgan she'rlarning janri bo'lgan.

Keyinchalik va hozir ham xalq og'zaki ijodiy yoki yozma adabiyotdan olingan hikmatli so'z, maqol, parcha yoki iboralarning boshqa bir asar (uning sarlavhasidan keyin, qismi va bobining boshlanishi) da bittasini yoki bir nechtasini keltirilishiga epigraf atamasi ishlatiladi. Epigraf hamma asarlarda bo'lavermaydi, lekin u doimo qisqa, sodda bo'lishi, ibratli mazmunni o'zida jamg'arishi lozim. Eng asosiysi, muayyan asarning mazmunini o'zida tashishi yoki shu mazmun qanday bo'lishiga urg'u berishi (ba'zida isbotlashi) talab qilinadi.

3. **Lirik chekinish.** San'atkor asarida yaratayotgan syujet voqealaridan ba'zida o'zi ham ta'sirlanib ketadi, qalbida tug'yonlar, hislar, fikrlar quyulib kelaveradi. Shu jarayonda syujet voqealarini to'xtatadi-da, ana shu kechinmalarni ifodalaydi. Bu holat – lirik chekinishni keltirib chiqaradi. Lirik asar – shoir kechinmalarining ifodasi, dramatik asarda muallif nutqi ishtirok etmasligini hisobga olsak, lirik chekinishlar liro-epik asarlarda uchraydi.

4. **Qistirma epizod.** Syujet yo'nalishiga bevosita aloqador bo'lmagan, ammo asar g'oyaviy mazmunini ko'p tarmoqli qiladigan, uni bilvosita chuqurlashtiradigan va yangi taqdiralar misolida ta'kidlaydigan qo'shimcha voqea – qistirma epizod sanaladi.

5. **Badiiy qoliplash.** Bosh voqea doirasi ichida, unga g'oyaviy mazmun va kompozitsion jihatdan bog'lab, turli mustaqil voqealarni tasvirlash usuli – badiiy qoliplash deb yuritiladi.

6. **Asar annotatsiyasi** (lat. Annotacio – xabar, ma'lumot). Unda asarning qisqacha xarakteristikasi beriladi: uning mazmuni, ahamiyati juda sqiq tarzda bayon qilinadi. Ba'zida asarning qaysi kitobxonlarga mo'ljallangani ham aytiladi. Asar annotatsiyasi, asosan, muayyan asar titul varag'ining ikkinchi betida joylashadi. Asar annotatsiyasi (qisqa qaydlar yoki ma'lumotlar) hamma asarlarda ham bo'lishi shart emas. Lekin agar bo'lsa, u kitobxonni asarni o'qishga yetaklashi lozim.

Kompozitsiya syujetning hamma yo'nalishlarini bir g'oyaviy

markazga to'playdi va uning talabiga muvofiq tarzda, tasvir me'yoriga amal qilgan holda uning qismlarini hattoki syujetdan tashqarida yashovchi unsurlar (asar sarlavhasi, epigraf, lirik chekinish, qistirma epizod va h.)ni ham joy-joyiga tartiblashtiradi.

Badiiy asarning nomi – semiotik kalit. Kalit esa mohiyati, borlig'ini belgilovchi konsepsiyaning aniq, lo'nda ifodasi. Ifodalanayotgan konsepsiya hayotiy, to'liq anglab yetilgan bo'lsa, yozuvi dastxati ravon, jumlayu kalomlar mag'izi to'q bo'ladi. Badiiy asar konsepsiyasi goho tasvir predmeti salmog'i deb ham ataladi. Tasvir predmeti salmog'i janrni belgilashda qo'l keladi. Janrlar, xususan, roman, qissa, hikoya ta'rifi berilganda ko'pincha tashqi (yuzaki) salmoqqa e'tibor qaratish udumi avj olgan. Janr, sarlavha, konsepsiya (tasvir predmeti salmog'i) asarning ilk semiotik markazida yarqirab ko'zga tashlanadi. İlk semiotik markaz deganda aksariyat hollarda birinchi misra (satr, jumla) tushuniladi. İlk jumla (satr, misra) birinchi taassurot, asar haqidagi g'ayrushuuriy anglash manbai ekanligidan tashqari semiotik markazga yo'l ko'rsatuvchi ishora hamdir. Semiotik markaz she'riyatda ko'proq tugallanmada, portlovchi oxirgi bayt yoxud misrada bo'ladi²⁶.

Ivan Bunin asarning ilk jumlası, ya'ni sarlavhaning mohiyati, qimmatini shunday baholaydi: «Ijodning ilk bosqichida asarning umumiy ohangi qulog'imga chalinadi. Muhimi, dastlabki yozilgan jumlaning asar taqdirini hal etuvchi ahamiyatga egaligida. İlk jumla asar janrini, maromini belgilab beradi... Modomiki, quloqqa chalingan o'sha ohang rivoj topmasa, shubhasiz, chalg'ib ketasan, boshlagan asaringni bir chetga surib qo'yan yoki undan bir narsa chiqmaydi, tashlab yuborasan».

Har qanday asarning asosi sanalgan syujet va kompozitsiya juda murakkab hodisa bo'lib, ular asarning boshqa unsurlarini ham qamraboladi. Badiiy asar matnidazamon va makonta'siri ham alohida o'rin egallaydi. Adabiyotda badiiy o'zlashtirilgan zamon va makon munosabatlarining o'zaro muhim aloqasi **xronotop**

26 Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. – Т.: Шарқ, 2007. – Б. 52-53.

(zamon-makon) deyiladi. Xronotop adabiyotning shakl-mazmun kategoriyasi sifatida talqin etiladi. «Xronotopda zamon va makon belgilari anglangan va aniq yaxlitlikda uyg'unlashuvi ko'zga tashlanadi. Bunda zamon tig'izlashadi, zichlashadi, badiiy sezilarli bo'ladi, makon esa zamon, syujet, tarix harakatlariga intensivlashadi, tortiladi. Zamonning ko'rinish belgi-alomatlari makonda namoyon bo'ladi, makon esa zamon orqali anglanganadi va o'lchanadi»²⁷. Aynan shu sababdan ham badiiy asarda zamonni makondan yoki aksincha, makonni zamondan, garchi ular alohida-alohida mustaqil adabiy-estetik hodisa-kategoriyalar hisoblansa-da, ustuvorlikda qarash mumkin emas. Chunki badiiy asarda zamon va makonning ham shakl, ham mazmun jihatdan ahamiyatlari bir xil. Yaxlit makon olamida zamonni ko'rish qobiliyatini M.M.Baxtin haqiqiy so'z san'atkorining eng qimmatli fazilatlaridan biri hisoblaydi²⁸. Badiiy asar zamonining o'ziga xosligi unga voqelikdagi o'zgarishlarni, shakllanish, rivojlanish jarayonlarini berish imkonini tug'diradi.

Adabiyot san'at namunasi maqomida shakllangan davrlardan beri qaysi adabiy tur, janrga taalluqliligidan qat'i nazar, zamon va makonni badiiy voqelikning mustaqil jabhasi, asar badiiy to'qimasining o'ziga xos hodisasi, asar mazmunini tashkil etishning faol vositalaridan biri sifatlarida ijodiy-estetik o'zlashtirish bilan badiiy takomillashib kelmoqda. Badiiy so'z ustasi o'z ijodiy niyatidan kelib chiqqan holda, zamon va makonni adabiy yangicha kashf qilish, ularni istagancha erkin tanlash, bir kunga asrlarni, asrga esa bir kunni sig'dirishdek badiiy zamon hamda badiiy makondan ijodiy erkin foydalanish san'atini namoyon qiladi²⁹.

27 Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – С.234-235.

28 Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Худож. лит., 1986. – С.21.

29 Тўраева Б. **Тарихий романларда бадий замон муаммоси (О.Ёкубов ва П.Қодиров романлари мисолида):** Филол. фан.фал. д-ри ...дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 16.

Badiiy adabiyot dinamik san'at guruhiga mansub. Shunga qaramay, adabiy-poetik obraz asar matni izchilligi o'laroq, zamon-makonda rasman mufassallashib, o'z mazmuni bilan dunyoning zamon-makon «modeli»ni ramziy yaxlit aks ettiradi. Badiiy asarni obrazlar ritmining zamon-makonda amalga oshiradigan qaydi, deyilishi sababi ana shunda. «Obraz, albatta, shunday ma'noda berilganki, – deb ta'kidlaydi N.K. Gey, – uning istalgan har qanday mazmuni kim bilandir bog'langan, qayerdadir va qachonlardir sodir bo'lganligini chamalaydi. Bu yozuvchi uchun zarur bo'lgan uch boshlang'ich miqdor – badiiy olamning uch o'lchovidir... Mazkur o'zgarma son-miqdorlarsiz obraz o'zini namoyon qila olmaydi. M.Baxtin ifodasi bilan aytganda: «Tafakkur kengliklariga tomon har qanday parvoz faqat xronotop qopqasi orqali bo'ladi»³⁰. Xronotop – tub mohiyatiga ko'ra tarixiy tushuncha. Ushbu nazariy istiloh yunoncha chronos (zamon, vaqt) va topos (makon, joy) so'zlarining qo'shilmasidan hosil qilingan bo'lib, o'zbek tilida zamon-makon degan ma'noni bildiradi. Barcha tabiiy-astronomik, ijtimoiy-tarixiy, madaniy-falsafiy, badiiy-estetik hodisalar jarayonida zamon-makonning uyg'un harakatini ifodalaydi. Badiiy adabiyot xronotopning barcha tip, shakllarini ma'lum ma'noda qamrab oladi. Bunda, albatta, badiiy asarning mazmun va shakl ko'lami muhim ahamiyat kasb etadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Kompozitsiya va arxitektonika terminlarini izohlang.
2. «Somon yo'li» qissasini kompozitsiya unsurlariga ko'ra tahlil qiling.
3. Asar strukturasi, syujet va kompozitsiyasini uyushtirishda, badiiy voqelikning tugal yaxlitlikda qabul qilinishini ta'minlashda badiiy zamonning ahamiyati qanday?

30 Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. Тарихий поэтикадан очерклар. Рус тилидан У.Жўракулов таржимаси. – Тошкент: Академнашр, 2015. – Б. 257.

4. Badiiy asar sarlavhasi qanday badiiy yuk tashiydi?

5. Badiiy asarda bir asrga teng voqealarni bir kunda tasvirlanishi («Asrga tatigulik kun») yoki yuz yillarga sohib yuborilishi («Tanholikning yuz yili»)da yozuvchining g'oyaviy niyati nimadan iborat?

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Kompozitsion vositalarni izohlari bilan juftlang.

1	Lirik chekinish	A	Badiiy asarda aks ettirilgan tabiat tasviri.
2	Kirish hikoya	B	Badiiy asarga muqqadima sifatida kiritilib, uning asosiy mazmuniga singdirilib yuborilgan, yordamchi hikoya sifatida asosiy bir ochqich vazifasini o'taydigan hikoya.
3	Peyzaj	C	Badiiy asardagi yozuvchi nutqining bir turi bo'lib, ijodkor biror munosabat bilan asardagi asosiy bayonni to'xtatib, tasvirlanayotgan voqeaga o'z munosabatini yoki shu voqea ta'sirida vujudga kelgan kechinmani bayon etadi.
4	Portret	D	Asarda voqealar boshlanmasidan avval unga ishora qiluvchi lavha
5	Epigrafi	E	Adabiy asarda kishining tashqi qiyofasi, siymosi, kiyim-kechagi va hokazolar tasviri

Javob	1.	2.	3.	4.	5.

II. Epigraflarni qaysi asardan olinganini aniqlab, muvofiq'i bilan moslang. Asar mazmun-mohiyatini ochishda mazkur epigraflarning o'rnini aniqlang.

1.	Takabburlik bilan ham mehr-muhabbat qozonish mumkin. Jil Visenti	A.	Abdulhamid Cho'lpon. «Kecha va kunduz» (roman)
2.	...Kimsan, ayt! — Men hargiz yomonlik tilab — Yaxshilik qilguvchi kuchning bir qismi. Gyote, «Faust»	B.	A.Pushkin. «Yevgeniy Onegin» (she'riy roman)
3.	Ham yashashga oshiqadi, ham his etishga shoshadi. K.Vyazemskiy	C.	Mixail Bulgakov. «Usta va Margarita» (roman)
4.	Hamal keldi, amal keldi. Xalq maqoli	D.	Gabriel Garsia Markes. «Oshkora qotillik qissasi» (qissa).
5.	Har kimning tug'ilgan yeri – Misr shahri	E.	Chingiz Aytmatov. Asrni qaritgan kun» (roman)
6.	Nafing qancha bo'lsa, umring shuncha	F.	Abdulla Qahhor. «O'g'ri» (hikoya)
7.	Talanmagan, yiqilmagan yer yo'q, go'daklar nayza boshida	G.	Abdulla Qahhor. «Bemor» (hikoya).
8.	Bul kitob jismu fig'onimdir mening, Bu kalom jonu jahonimdir mening. Grigor Narekatsi «Musibatnoma», X asr	H.	Ibroyim Yusupov. «Qadrdon so'qmoqlar» (she'r)
9.	Osmon yiroq, yer qattiq. (Xalq maqoli)	I.	Cho'lpon. «Yong'in» (she'r)
10.	Otning o'limi – itning bayrami. (Xalq maqoli)	J.	« Asqad Muxtor. «9-palata» (hikoya)
11.	Chirimoqda Sibirda ulug' turk shoirlari. Mehmed Emin Yurdaqul	K.	Said Ahmad. «Qorako'z Majnun» (hikoya)

12.	Eng zo'r chiqish yo'li hamisha oradan o'tadi. Robert Frost	L.	«Shoyim Bo'tayev. «Hisomiddin Al-Yog'iy» (tarixiy hikoya)
13.	Sizlardan qaysi biringiz o'z dinidan qaytsa va shu kofirlikicha o'lsa, bas, ana o'shalarining (qilgan savobi) amallari, xabata (bekor) bo'lur, ular do'zax ahlidurlar va u yerda mangu qolurlar. «Baqara» surasining 217-oyati	M.	Halima Hudoyberdiyeva. «Uyg'on so'zin aytgach» (she'r)
14.	Rabbim de, Mariya! Valentin Rasputin	N.	Faxriyor. «Kechinma» (she'r)

Javob	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.

BADIY OBRAZ VA OBRAZLILIK

Reja:

1. Obrazlilik – san'atning spetsifik xususiyati sifatida.
2. Badiiy obraz tushunchasi.
3. Inson obrazi va uni yaratish yo'llari.
4. Badiiy obraz turlari.

Tayanch tushunchalar: realistik obraz, romantik obraz, epik obraz, lirik obraz, dramatik obraz, xayoliy-fantastik obraz, afsonaviy obraz, mifologik obraz, majoziy obraz, kinoyaviy obraz, satirik obraz, yumoristik obraz, ijobiy obraz, salbiy obraz, tarixiy obraz, zamonaviy obraz, bosh obraz, yordamchi obraz, personaj, qahramon.

Obraz san'at asaridagi inson tasviri sanalsa, obrazlilik san'atning umumiy xususiyati, hayotni aks ettirishning spetsifik shakli va usuli bo'lib, adabiy ijodning umumiy xususiyatlarini:

adabiy qahramon, badiiy til, tabiat, predmet, hayvonot dunyosi tasviri va hokazolarni qamrab oladi. Demak, obrazlilik - keng ma'noda, badiiy obraz – tor ma'noda qo'llaniladi. Biroq «obraz» atamasining o'zi ham ikki ma'noda, ya'ni keng va tor ma'nolarda ishlatiladi. «Obraz» atamasi, keng ma'noda qo'llanganda, obraz tushunchasi doirasiga inson tasviridan tashqari, peyzaj, detallar, buyumlar, predmetlar, jismlar, hayvonot dunyosi, asartiladigan tasvir vositalari kiritiladi. «Obraz» atamasi tor ma'noda qo'llanganda esa faqat inson hayotining badiiy manzaralari nazarda tutiladi. Badiiy obraz deganda, borliq (undagi inson, narsa, hodisalarning san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlangan aksi tushuniladi. Albatta, bu aksda borliqning ko'plab tanish izlari bor, biroq endi u biz bilgan borliqning ayni o'zi emas, balki undan shartlilik asosida ajralgan yangi mavjudlik – badiiy borliqdir. Xuddi shu hol badiiy obrazni obyektiv va subyektiv ibtidolar birligiga aylantiradi. Ya'ni bir tomondan, borliqning aksi sifatida badiiy obraz makon va zamonda mavjud bo'lgan konkret narsadek his etiladi. Ikkinchi tomondan, u tushuncha, tasavvur, faraz va sh.k. tafakkur unsurlariga xos xususiyatlarga ega: ijodkor badiiy obraz vositasida fikrlaydi, borliqni oddiygina aks ettirmasdan, uni ijodiy qayta yaratadi. Shunga ko'ra, badiiy obrazning vujudga kelishini quyidagicha sxemada ko'rsatish mumkin: borliqning hislar orqali ongda akslanishi – tafakkur kuchi bilan o'z ma'naviy-ruhiy ehtiyojlariga mos ijodiy qayta ishlash va umumlashtirish – konkret his etiladigan tarzda (badiiy obraz shaklida) ifodalash. Konkret his etiladigan tarzda ifodalangan badiiy obraz qator spetsifik xususiyatlarga ega. Avvalo, badiiy obraz individuallashtirilgan umumlashma sifatida namoyon bo'ladi³¹. Muallifni obraz va personajlardan ajratib bo'lmaydi. U bu obrazlar tarkibiga uning ajralmas qismi sifatida kiradi (obrazlar ikki turli va ba'zan ikkiovozlidir). Lekin muallif obrazini personajlar obrazlaridan ajratish zarur, ya'ni bu obraz muallifning o'zi tomonidan yaratilgan va shuning uchun 31 Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б. 44.

ikkilikdir. Ko'pincha, personaj obrazlari o'rniga tirik insonlar nazarda tutiladi³².

Badiiy obraz obrazlilik tushunchasining bir qismi bo'lib, uning o'ziga xos xususiyatlari real voqelikka va fikrlash jarayoniga munosabatda aniq bilinadi. Ma'lumki, san'at va adabiyotda hayot obrazlar vositasida aks ettiriladi. San'atkor hayotni kuzatadi, kuzatib, diqqatini jalb etgan voqealarni tafakkur olamidan o'tkazadi, ularni qayta tashkil qilib, yana jonli hayot shaklida yaratadi. G'oyaviy – badiiy yetuk asarlardagi kishilar obrazi orqali biz muayyan davr ijtimoiy hayoti to'g'risida keng va konkret ma'lumot olamiz. «Obraz» deganda inson hayotining badiiy manzaralari tushuniladi³³.

Adabiyotshunoslik ilmining kuzatishlariga ko'ra obraz yaratishning ikki yo'li mavjud:

1. Jamlash yo'li bilan obraz yaratish. Bu haqda N.G.Chernishevskiy «San'atning voqelikka estetik munosabatlari» asarida shunday yozadi: yozuvchi «ko'pgina individual shaxslarni kuzatadi; ularning hech qaysi tip bo'lib xizmat qila olmaydi; lekin u har biridan umumiy tipik xususiyatlarini aniqlaydi; barcha tasodifiy xislatlarni chiqarib tashlab, har xil kishilarga xos bo'lgan xususiyatlarni badiiy birbutunlikka birlashtirish yo'li bilan xarakter yaratadi».

2. Prototip asosida badiiy obraz yaratish. Prototip (yunoncha protos-ilk, dastlabki; tupos-nuqta, nishona) – badiiy obraz uchun asos, nuqta bo'ladi. Hayotda mavjud bo'lgan tarixiy yoki zamondosh shaxsga tayanib yozuvchi obraz yaratar ekan, albatta, yuqorida ta'kidlangan obraz yaratishning barcha unsurlaridan foydalanadi. «Agar badiiy obraz jonli organizm deb faraz qilinadigan bo'lsa, prototip shu organizmning skeleti, badiiy to'qima – uning eti, estetik ideal esa qoni-joni. Tirik organizmning etini skeletidan, skeletini qoni-jonidan ajratib bo'lmaganidek, badiiy obraz «organizmi»dagi prototip badiiy to'qimadan, badiiy

32 А Болтабоев Х. XX аср адабиётшунослигида диалогизм ва Михаил Бахтиннинг адабий-эстетик таълимоти// Филология масалалари. – Т., 2016. – № 4. – Б. 8-15.

33 Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi./ Universitetlar va pedagogika institutlari filologiya, jurnalistika fakultetlari talabalari uchun darslik. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 57.

to'qimani estetik idealdan uzib olib bo'lmaydi. Ular bir-birlariga payvandlashib, qo'shilib-chatishib ketadi»³⁴.

Ijodiy metod taqozosiga ko'ra obrazlar romantik va realistik bo'ladi.

Romantik obrazlarda yozuvchi turmush haqidagi orzu va umidlarini tasvirlaydi. Bunday obrazlar garchi yozuvchi yashab turgan jamiyatda bo'lmasa-da, yozuvchi orzu qilgan voqelikning ifodasi hisoblanadi.

Xarakter xususiyatlari, faoliyati hayotdagi real odamlarga mos keladigan tarzda umumlashtirib va aniqlashtirib, tipik sharoitda haqqoniyalashtirib yaratiladigan obrazlarga realistik obrazlar deyiladi. Bunday obrazlarda ro'y-rostlik, chinlik yorqin ifodasini topadi.

Adabiy tur va janrlar, uslub va tasviriy vositalarga ko'ra obrazlar quyidagicha bo'ladilar:

1. Epik obrazlarda hayot voqea-hodisalari keng va atroflicha tasvirlanadi. Voqeabandlik, obyektiv tasvir ustunlik qiladi. Epik turlarning hamma janrlarida yaratilgan obrazlar – epiklik xislatlariga ega bo'ladi.

2. Lirik obrazda voqelik inson kechinmalari (tuyg'ulari, hislari, o'ylari) orqali ifoda topadi. Lirik turning janrlari (she'r, g'azal, qasida, ruboiy, qo'shiq, ashula, yor-yor, alla va sh.k.)dagi lirik qahramon (oshiq, yor, raqib) obrazi – tipik misoldir.

3. Dramatik obrazda voqelik harakat orqali sahnada voqe bo'ladi. Tragediya, komediya, drama, libretto, miniatyura kabi janrlarda yaratilgan obrazlar – dramatik obrazlar deb yuritiladi.

4. Xayoliy-fantastik obrazlar – haddan tashqari bo'rttirilgan, ilohiylashtirilgan, mo'jizaviy xarakterga ega bo'lgan qiyofalardir. Xalq og'zaki ijodi (doston, ertak) dagi uchar gilam, ur to'qmoq, dev, ajina, jin obrazlari.

5. Afsonaviy obrazlar – butunlay xayolning mevasidir, ular bitmas-tuganmas qudratga, yuksak fazilatlariga, mo'jizaga ega bo'ladilar.

6. Mifologik obrazlar – afsona asosida yaratilgan asotiriy qahramonlardir.

7. Ma'joziy (simvolik) obrazlar – predmetlar, o'simliklar,

34 Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: "Ўзбекистон", 2002. – Б.

jonivorlar, ranglar orqali ijtimoiy hodisalarni umumlashtirib ifodalash demakdir. Ma'joiy obrazlarda ifodalangan tasvirdan bevosita insonlarning munosabatini, ruhiy olamini anglaymiz.

8. Kinoyaviy (allegorik) obrazlar – hayvonlar, hasharotlar – turli jonivorlar insoniylashtiriladi, ayrim odamlarning fe'l-atvoridagi kamchilik, illatlar achchiq kulgu, yengil hazil bilan fosh qilinadi.

9. Satirik obrazlarda hayotdagi qusurlar ustidan zahar-xanda kulgu, sarkazm, masxaralash usuli yetakchilik qiladi. Qahramonlardagi tashqi jihatdan ko'zga ko'rinmaydigan, lekin ichki jihatdan yaramas, arzimas odatlar fosh etiladi.

10. Yumoristik obrazlarda hayotdagi ayrim nuqsonlar yengil, quvnoq kulgu ostiga olinadi va ularni tuzatishga chorlaydi.

Asar qurilishida tutgan o'rniga qarab obrazlar quyidagicha turlarga bo'linadi:

1. Asar voqealarining markazida turib, asar syujetini harakatga keltiradigan va oxirigacha rivojlantiradigan, asar bosh g'oyasini o'zida tashiydigan shaxslar – Bosh obraz yoki Bosh qahramon deb yuritiladi.

2. Badiiy asarda ma'lum bir g'oyani (asardagi bosh g'oyaning kichik bir bo'lagini) ifodalovchi, syujet davomida bir, ikki ko'zga ko'ringan obrazlar epizodik yoki yordamchi obrazlar deyiladi.

Adabiyot hayotni ikki xil yo'l bilan tadqiq etadi: biri – tasdiqlash, ikkinchisi – inkor etish. Shunga ko'ra obrazlar quyidagicha turlarga bo'linadi:

1. Xatti-harakati, xarakter xususiyati bilan asosan ijobiy xislatlarni o'zida tashisa va kitobxon uchun o'rnak bo'la olsa, jamiyatni ezgulik va komillikka yetaklay bilsa, u – ijobiy obrazdir.

2. Xatti-harakati, xarakter xususiyati bilan, asosan salbiy xislatlarni o'zida tashisa, kitobxonni o'ziga nisbatan nafratini uyg'otsa, jamiyatni tanazzulga tortsa, u – salbiy obrazdir.

Adabiyot tarix va zamona materialiga murojaat qilishiga ko'ra quyidagi obrazlarni vujudga keltiradi:

1. Yozuvchi «tarix orqali zamonaning ichiga kirs» (A.Tolstoy), tarixda bo'lib o'tgan voqelikni obrazlarda gavdalantirsa, ular tarixiy shaxslar obrazi deb yuritiladi.

2. Yozuvchi bugungi jamiyatning taraqqiyoti uchun zarur

bo'lgan yangi g'oyalarni ifoda etsa, bu g'oyalarni zamondosh, «tanish bo'lgan notanish» xarakterlarda gavdalantirsa, bu zamonaviy obraz yoki zamondosh obrazi deb yuritiladi.

Badiiy asardagi bir-biri bilan uzviy bog'liq obrazlar majmui – obrazlar (sistemi) tizimi deb yuritiladi.

Adabiyotshunoslikda «obraz» tushunchasi bilan ba'zida teng, ba'zida farqli ishlatilgan «personaj», «qahramon» tushunchalari ham bor.

Personaj (lat. Personal-shaxs so'zidan) atamasi badiiy asarda ishtirok etuvchi hamma shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Ko'pincha asardagi epizodik obrazlar – personajlar deb yuritiladi, shu sabab uning tushunchasi obrazga nisbatan tor hisoblanadi. Qahramon deganda, shijoati, dovyurakligi, botirligi bilan shuhrat qozongan, jonbozlik, mardlik qilib o'zini ko'rsatgan kishi tasavvurga kelsa-da, bu tushuncha umuman asarda ishtirok etuvchi ijobiy yoki salbiyligidan qat'i nazar hamma shaxslarga, ko'pincha, bosh ishtirokchilarga nisbatan qo'llaniladi. Chunki, har qanday salbiy qahramon ham adabiy asarga to'qib-bichib kiritilar ekan, u ham asardagi biror voqea-hodisaning yuzaga kelishida asosiy rol o'ynashi, shubhasizdir³⁵.

Umumlashtirish darajasiga ko'ra – muayyan darajada turg'un shaklni olgan holda adabiy-badiiy jarayonda takrorlanishi nuqtai nazaridan badiiy obrazning motiv, topos, arxetip deb yuritiluvchi ko'rinishlari ajratiladi³⁶:

Motiv (motiv obraz) shakliy va mazmunijihatlardan muayyan turg'unlik kasb etgan, bir yoki bir necha ijodkorning asarlarida qaytarilib turishi bilan ularning ijodiy intilishlarini namoyon etib turuvchi obrazdir. Gyote talqinicha, motivlar aslida takrorlangan va yana takrorlanadigan Inson ruhiyati fenomenlari bo'lib, ular yozuvchi tomonidan tarixiy voqea sifatida taqdim etiladi³⁷.

Topos motivga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, u umuman milliy madaniyatda, katta bir adabiy davr mobaynida

35 Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – B. 226-230.

36 Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. – Б. 101.

37 Йоханн Вольфранг Гёте/ Заковат дурдоналари (олмон тилидан М.Ақбаров таржимаси). – Т.: “Янги аср авлоди”, 2013. – Б. 133.

takrorlanuvchi obraz sanaladi. Shu jihatdan o'zbek mumtoz she'riyatidagi payg'ambarlar obrazlari, gul va bulbul, sham va parvona kabi qator takrorlanuvchi obrazlar topos sanalishi mumkin. Arxetip deyilganda inson tafakkuri, ijodiy tasavvuriga xos bo'lgan turg'un «sxema»lar, konstruksiyalar, qoliplar tushunilib, ularning izlarini eng qadimgi davrlardan boshlab to hozirgi adabiyotgacha ko'rish mumkin bo'ladi. Arxetip konstruksiya va sxemalardan o'ziga xos «syujet va syujet holatlari» jamg'armasi hosil bo'ladiki, ular asardan asarga, davrdan davrga ko'chib yuradi. Masalan, «Qobil – Iqlima – Hobil» arxetipi «bulbul - gul – chaqirtikanak», «oshiq – yor – ag'yor» kabi ko'rinishlarda hozirgi adabiyotga qadar yetib kelgan.

Savol va topshiriqlar

1. «Real borliq», «individual borliq» va «badiiy voqelik» tushunchalarini izohlang. Ularning o'zaro munosabatini tushuntiring.

2. «Badiiy obraz – badiiy adabiyot va san'atning tafakkur shakli» deyilishining boisini tushuntirib bering. Badiiy obrazning konkretligi deganda nimani tushunasiz?

3. Artur Konan Doylning mashhur obrazi «Sherlok Xolms»ning prototipi aslida muallifning o'zi bo'lganini, yozuvchi o'z qahramoni kabi juda sinchkov, o'tkir zehnli va topqir bo'lganini zamondoshlari ko'p bora e'tirof etishgan. Yozuvchi o'z qahramonining prototipi bo'lishini izohlang.

4. Aleksandr Dyuma o'z qahramonlarini tirik deb hisoblagan. U o'z obrazlari haqida qayg'urgan. Ular bilan suhbatlashgan, kulishgan, dardlashgan. Nima uchun ijod onlaridagi san'atkor «O'z ideal olamida yashaydi» deb aytamiz?

5. Obraz voqelikning oddiy in'ikosi bo'lmay, balki uni umumlashtirib, alohida, o'tkinchi, tasodifiy hodisaning eng mohiyatli, o'zgarmas muqim, adabiy jihatlarini ochib berishini tahlil qiling.

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Obraz turlarini tahlili bilan moslang.

1.	Epik obraz	A	Voqelik harakat orqali sahnada mujassam bo'ladi
----	------------	---	---

2.	Lirik obraz	B	Afsona asosida yaratilgan asotiriylar qahramonlar
3.	Dramatik obraz	C	Ushbu obraz turida hayot hodisalari keng va atroflicha tasvirlanadi
4.	Xayoliy – fantastik obraz	D	Predmetlar, o'simliklar, jonivorlar, ranglar orqali ijtimoiy hodisalarni umumlashtirib ifodalash
5.	Afsonaviy obraz	E	Hayvonlar, hasharotlar, turli jonivorlar insoniylashtiriladi, ayrim odamlarning fe'l atvoridagi kamchilik illatlar achiq kulgu, yengil hazil bilan fosh qilinadi
6.	Mifologik obraz	F	Hayotdagi qusurlar ustidan zaharxanda kulgu, sarkazm masxaralash usuli yetakchilik qiladi
7.	Majoziy obraz	G	Voqelik inson kechinmalari orqali ifoda topadi.
8.	Kinoyaviy obraz	H	Hayotdagi ayrim nuqsonlar yengil, quvnoq kulgu ostiga olinadi va ularni tuzatishga chorlaydi
9.	Satirik obraz	I	Haddan tashqari bo'rttirilgan, ilohiylashtirilgan, mo'jizaviy xarakterga ega bo'lgan qiyofalar
10.	Yumoristik obraz	J	Ushbu obrazlar butunlay xayolning mevasidir, ular bitmas-tuganmas qudratga, yuksak fazilatlarga, mo'jizaga ega bo'ladilar

Javob	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.

II. Obraz terminiga berilgan to'g'ri izohlarni aniqlang va javoblar jadvaliga ha yoki yo'q so'zlarini yozing.

1. Voqelikni faqat san'atga xos usulda o'zlashtirib va o'zgartirib xarakterlovchi estetik kategoriya.

2. Badiiy asarda ijodiy qayta yaratilgan faqat birgina voqea obraz deyiladi.

3. Obyektiv anglash bilan subyektiv ijodiy tafakkur qilish qorishib ketadi.

4. Ramziylik xususiyati bilan real voqelikdan umuman farq qilmaydi.

5. Xayolot, bo'yoq, tovush, so'z va boshqalarni ijodiy ishlash yo'li bilan yaratiladi.

Javob	1.	2.	3.	4.	5.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: «Ўзбекистон», 2002. – 560 б.

2. Йоханн Вольфранг Гёте/ Заковат дурдоналари (олмон тилидан М.Акбаров таржимаси). – Т.: «Янги асп авлоди», 2013. – 148 б.

3. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – 254 b.

4. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi/ Universitetlar va pedagogika institutlari filologiya, jurnalistika fakultetlari talabalari uchun darslik. – Т.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 308 b.

5. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Т. Iqtisod – Moliya, 2007. – 272 b.

6. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – 411 б.

7. Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. – 480 б.

BADIIY ASAR TILI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Til – badiiy asar komponenti sifatida.
2. Jonli til, adabiy til va badiiy til.
3. Muallif va personajlar nutqi.
4. Tilning maxsus tasviriy vositalari.

Tayanch tushunchalar: badiiy til, monolog, dialog, shevaga xos so'zlar, maxsus leksik resurslar, badiiy tasvir vositalari, epitet, o'xshatish, metafora, metonimiya, badiiy nutq poetikasi, she'riy san'atlar.

Adabiyot, uning badiiyligi va xosiyat mezonini til bilan ham shartlashgan. Adabiyotning milliyliigi ham oldin tildan boshlanadi. Izzat Sultonning fikricha, «Badiiy asarning hamma komponentlari faqat til orqali ifoda etiladi».

Terri Igltonning qayd qilishicha, Adabiyotning birdan-bir quroli – so'z eng qudratli vosita sifatida shunga imkon bergan edi. Bundan ayon bo'ladiki, o'tmishda nafaqat Sharqda, balki G'arbda ham hukmron sinf so'z san'atiga befarq qaramagan, badiiy so'zning qudratiga ishongan va uning jamiyat ma'naviy hayotining tayanchi deb bilgan. Adabiy asar esa o'zining badiiy tili orqali kishilarning hissiyoti, ong-tafakkuriga ta'sir etadi³⁸.

Ijodkor ana shunday sir-sinoatli hodisadan foydalanib, adabiy-badiiy asar yaratadi. U so'z vositasida hayot hodisalarini suratlantiradi. Adabiy-badiiy asarda so'z qo'llanishi, shoir, adibning so'zdan foydalanishi, badiiy mahorati haqida mulohaza bildirilganda «badiiy asar tili» iborasi qo'llanadi. Jumladan, tadqiqotlarda «badiiy asar tili badiiy asar mazmunini ro'yobga chiqaruvchi birdan-bir vositadir», deyiladi. Badiiy asar tili esa

38 Иглтон Т. Теория литературы: Введение / пер. Е. Бучкиной под ред. М. Маяцкого и Д. Субботина. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – С. 52.

darslik va qo'llanmalarda qayd qilinganidek, umumxalq tiliga asoslangan, hamma uchun tushunarli ifodalarni qamragan, adabiy til me'yorlariga tayanadigan, ijodkorlar tomonidan jilolangan tildir. Yozuvchi, shoir badiiy asar yozish – obraz va manzaralar chizish uchun so'z va iboralar tanlaydi, ularning asl va ko'chma ma'nolarini aniqlaydi, sinonim va antonimlarni topadi, umumxalq tilining gap qurilishi usullaridan, arxaizm va jargonlardan foydalanadi. Shuning uchun «adabiyot – hayotni so'z orqali tasvirlash san'ati» deyiladi³⁹.

So'z xususida so'z ketganda, Jaloliddin Rumiyning «*So'z Haqning soyasi... Insonni soya o'ziga tortar ekan, unda haqiqat yanada yaxshiroq jazb etadi. Har narsaning asli – so'z... So'z amal daraxtining mevasidir. Chunki u amaldan tug'iladi. Ulug' Tangri olamni so'z bilan yaratdi va «bo'li» deyishi bilan bo'ldi... So'z insonning qiymati qadar qadrlidir*» kabi qur'oniylar so'zlari So'zning nafaqat muqaddas kitob yoki inson sharifligining boisi, balki amaliy hayot mevasi ekani ma'lum bo'ladi. Jaloliddin Rumiyning o'z ustozlari xususida so'z ketganda, «*Attor ruh bud... mo bad az Attoromadim*» (Attorruhi edi... biz Attordan keyin keldik) so'zlarini eslab, buyuk mutasavvifning ruhi bo'lgan Farididdin Attorga so'z beramiz: «*Ikki olamning asosi so'zdir, chunki so'z Haqdan mujda bo'lib keldi. Axir arshi a'loda bitilgan «Lavhul mahfuz» ham so'zdir. Hamma narsa So'zdan ijod etilgan va So'zga qaytadi...*». Ushbu iqrorнома So'z haqidagi qarashlarimizni bir oz bo'lsin-da teranlashtirib, azal va oxirat kitobi «Lavhu-l-mahfuz» ham so'z bilan ijod etilganini eslatadi. Nafaqat islomiy manbalarda, balki jumla jahon kitobdorlariga nozil bo'lgan muqaddas bitiklarda so'zning martabasi ulug' ekani yakdil ifodalangan. Yangi Ahd kitobi (Injil)dagi Yuhannoning birinchi maktubida shunday yozuv bor: «*Koinotning Tangrisi O'z ne'matlarida yagona emas edi. Uning yonida niyatlarini tushunadigan, butun yaralmish maxluqlarga baxt ato etishda Uning quvonchidan bahramand bo'lgan Zot bor edi: «Azalda Kalom bor edi. Kalom Xudo nazdida*

39 Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 235.

edi. Kalom – Xudo edi. Azaldanoq U Xudoda edi» (Yuh. 1, 1.2). «U O'z qudratli kalomi ila koinotni asraydi» (Ibr. 1,3)4. Demak, so'zni dunyoning ibtidoiyu intihosi deb bilish faqatgina musulmon olamiga xos bir ruhoniyl holat emas, balki barcha yaralmishlar tomonidan fitrat etilgan (yaratilgan) ne'matlarda ulug' kalom sifatida aks etgan⁴⁰.

Badiiy asar badiiy tilda yoziladi. Badiiy til xalq tiliga suyanagan, adabiy tilning bir ko'rinishidir, adabiy til esa matbuot va yozuv tilidir, ammo badiiy til emas. Jonli til, adabiy til, badiiy til xalq tilining muhim sohalaridir.

Albatta, til so'z bilan ish yuritadi. Adabiy asar badiiy degan maqomga munosib bo'lishi uchun unga yuksak so'z shaklini berish zarur, bu shaklni hikoya va romanga sodda, aniq, ravshan, tejamlil til beradi. Adabiyot ommaviy xususiyatga ega, uning badiiy tili ham shu ommaga anglashilarli bo'lishi shart. Adabiyot hammaga tushunarli va hamma joyda qabul qilinuvchi tilni ishlab chiqishni xohlaydi. Badiiy til emotsional ta'sir kuchi jihatidan qudratlidir; zavqli, hayajonli, serqatlam, obrazli, tipiklashtirilgan va individuallashtirilgan, tarixiydir. Badiiy til siru asrorga to'la bo'lgan bir tilsimotdir, bebaho xazinadir, uni har bir shoir va yozuvchi o'zi, kalit bilan emas, balki did, bilim va malaka bilan ochib, ichkari kiradi va egallaydi. Badiiylikni yaratishda til mavqei hal qiluvchi ahamiyatlardan biriga ega, chunki bu, adabiyotning o'ziga xos tomoni bilan bog'liq. Badiiy tilning xususiyatlari hayotni ko'rsatish va obraz yaratishdir. Badiiy adabiyotning tilini estetik va lingvistik tomonni qorishtirib o'rganish mavjud. Badiiy adabiyot tilini estetik rejada o'rganish adabiyot ilmi uchun ahamiyatli, lingvistik o'rganish esa tilshunoslikka taalluqlidir.

«Yosh adibning kelajagi haqida uning tiliga qarab, hukm chiqarish mumkin. Agar muallifning o'z uslubi, o'zi-ga xos badiiy tili bo'lmasa, undan yozuvchi chiqmaydi», degan edi A.Chexov. A.Qodiriy esa «Yo'sinsiz ravishda xotiraga kelgan har bir so'zdan jumlar to'qimoq fazilat sanalmaydi... so'z – qolip,

40 Болтабоев Х. Бадий сўз табиати/ <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/manba-talqinlar/925-maqola.html>

fikr – uning ichiga qo'yilgan g'isht bo'lsin, ko'pchilik xumdonida pishib chiqqach, yangi hayot ayvoniga asos bo'lib yotsin», degan edi.

Adabiy asar tili (hikoyachi – muallif va personaj nutqi) tipiklashtirilgan, ya'ni umumlashtirilgan va individuallashtirilgan tildir. Yozuvchi o'z asari uchun umumxalq tili lug'at tarkibidan so'z olishda san'atning tipiklashtirish qonuniyatiga amal qilar ekan, ana shundagina haqiqiy san'at asari paydo bo'ladi. Shunisi ham e'tiborliki, har bir yozuvchi asarida so'z qo'llash jarayonida ham o'z uslubini namoyon qiladi – natijada bir yozuvchining tili ikkinchi yozuvchining tilidan ozmi-ko'pmi farqlanib turadi. Chinakam san'at asarlari tili xalqchillik ruhi bilan sug'orilgan bo'ladi. «Yozuvchining «men»i – hikoya qilayotgan yoki asardagi boshqa bir personaj. U erkak ham, ayol ham bo'lishi mumkin. Hikoyachi birinchi, ikkinchi yo uchinchi shaxs tilida gapiradi, fikrlari va hissiyotlarini ifodalaydi, shu tariqa uch xil kompozitsiya shakllanishi mumkin.

Insoniyat tamadduni bilan bir vaqtda yuzaga kelgan til hayotning o'zi kabi ajoyib, ifoda kuchi esa – tunganmas. Yozuvchining vazifasi – tilning yashirib yotgan quvvatini kashf qilish va rivojlashtirishdan iborat⁴¹.

Badiiy asar tili – obrazli til. Maxsus badiiy tavsir vositalarni, maxsus leksik resurslarni, poetik figuralarni, so'z o'yinlarini mohirona qo'llash yo'li orqali asar tilining obrazlilikiga erishiladi. Migel Anxel Asturiasning ta'kidlashicha, «Bizning romanlar faqat so'zlar bilan emas, obrazlar bilan ham yozilgan. Romanlarimizni o'qigan ko'pchilik kinofilm ko'rgandek bo'ladi. Amerika prozaiklari o'ziga xoslikni ko'rgazmali tarzda tasvirlashga harakat qilganidangina emas, balki tilimizning barcha jarangdorligi, ahamiyati va obrazlilik imkonlaridan foydalanib, o'z xalqlarining ovozini umumlashtirishga o'zlarini burchli deb hisoblaganlari uchun ham shunday qildilar. Obrazlar tili

41 Gao Sintszyan. Adabiyotning yashash huquqi (Nobel ma'ruzasi)/ <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/gao-sinszyan/gao-sinszyan-adabiyotning-yashash-u-u-i-nobel-mukofoti-ma-ruzasi/?lng=lat>

nutqning barcha boyliklarini yoki «poetik proza» degan narsani o'ziga sig'dirish uchun sun'iy ravishda yaratilgan emas»⁴².

Adabiy turlar va ularning ayrim janrlarida til va badiiylilik munosabati o'zgacha. Epik obraz tili dialogikdir va muallif tiliga ega. Lirik qahramonning nutqi – monologik. Dramatik obrazning tili – faqat dialogik⁴³.

Orxan Pamuk badiiy so'z yordamida yangi dunyo yaralishini e'tirof etadi: «Ijod botinga yo'naltirilgan nigohni so'zlarga ko'chirish, insonning o'z ko'nglida yaralgan yangi olamni sabr, jur'at va mamnuniyat bilan tadqiq etishdir. Men stoldagi toza qog'ozga asta-sekin yangi so'zlarni bitarkanman, kunlar, oylar, yillar o'tgan sari o'zim uchun yangi olam yaratayotganimni, botinimdagi boshqa bir insonni toshma-tosh ko'prik yoki qubba tiklagan kimsadek o'rta chiqarganimni his qilardim. Biz yozuvchilarning teradigan toshlari shu so'zlardir. Ularga qo'l uzatib, o'zaro bog'liqliklarini his qilib, yillar davomida jur'at, sabr va umid bilan yangi dunyolar yaratamiz»⁴⁴.

Badiiy asar tili bilan adabiy til o'rtasida muayyan tafovut mavjud. Ular aynan bir hodisa emas. Badiiy asar tili adabiy tilga nisbatan keng hodisadir. Chunki adabiy-badiiy asarlar tilida adabiy tilning o'zi ham, sheva, kasb-hunar, jargonga oid so'zlar ham, tasviriy ifodalar, turli iboralar ham aks etadi. Adabiy til esa me'yoriy grammatika qoidalariga asoslangan, umumiy talaffuz qoidalariga ega bo'lgan va shu asosda xalq jonli tilidagi har xilliklarni bir xillashtirgan tildir. Shu boisdan o'quv-ta'lim ishlari, rasmiy ish qog'ozlari, ilm-fan, publitsistika, matbuot adabiy tilda olib boriladi. Adabiy til ham millat madaniyatining o'ziga xos bir

42 Migel Anxel Asturias. Lotin Amerikasi romani – davr shohidi/ <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/migel-anhel-asturias-1899-1974-gvatemala/migel-anhel-asturias-lotin-amerikasi-romani-davr-shohidi/>

43 Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 105-107.

44 Orxan Pamuk. Otamning jomadoni (Nobel ma'ruzasi)/ <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/orhan-pamuk/orhan-pamuk-otamning-jomadoni-nobel-maruzasi/?lng=lat>

ko'rinishidir. Biroq badiiy asar tili ham, adabiy til ham umumxalq tiliga asoslanadi. Umumxalq tili adabiy til va badiiy asarlar tilining tub asosidir. Badiiy tasvir va ifoda vositalari badiiy tilning belgilovchi xususiyati emas, balki belgilovchi xususiyat bo'lmish obrazlilik (tasviriylik) va emotsionallikni kuchaytiruvchi unsurlardir. Aytish kerakki, bu tushuncha adabiyotshunoslikda «poetik vositalar», «sintaktik figuralar», «stilistik figuralar» kabi nomlar bilan ham yuritiladi. Shuni ham yodda tutish lozimki, bu vositalarning buni tasvir, buni ifoda vositasi deyishlik ham nomaqbul, chunki badiiy adabiyot so'z vositasida tasvirlaydi va shu tasvir orqali ifodalaydi. Ya'ni ko'p hollarda bitta vositaning o'zi ham tasvir, ham ifodaga xizmat qiladi. Faqat lirik asarlarda qo'llaniluvchi ayrim vositalar (mas, tovush takrorlari) borki, ular asosan ifodaviylikni kuchaytirish vazifasini bajaradi. Badiiy asar tili o'zida shunday xususiyatlarni mujassamlashtirgani bois kishilar nutqiga, ularning dunyoqarash, madaniyat darajasiga ham samarali ta'sir ko'rsatadi. Badiiy asar tili so'zning nozik tovlanishlarini his qilishga va buni kishilar ongi, ruhiga singdirishga imkon beradi.

Badiiy asar matnining asosiy qismi muallif tilidan tarkib topadi. Chunki ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, yechimi kabi syujet qismlari, peyzaj, qahramonlarning ruhiy holatlari muallif so'zi orqali gavdalantiriladi. Umuman, muallif o'z asarining hikoyachisi, naqlchisidir. Shu bois ko'pgina asarlar muallif so'zi bilan boshlanadi. Aslida ham asarning barcha qahramonlari muallifning yordami, aniqrog'i, uning so'zlari bilan harakat qiladi. Ayrim asarlarda voqealar qahramon tilidan hikoya qilinadi. Masalan, Chingiz Aytmatovning «Oq kema» qissasida bola, «Somon yo'li» qissasida asar voqealari To'lg'anoy tilidan bayon etiladi.

Manbalarda tilning turli tasviriy-ifodaviy vositalari (sintaktik figuralar, ko'chimlar) bilan birga ifoda tarzi, she'rning kompozitsion qurilishi, ritmik-intonatsion tarhi, nutq talablari va odobi bilan bog'liq tushunchalar ham «san'at» sifatida talqin

qilingani san'atlarni yagona bir tamoyil asosida tasniflash imkonini cheklab qo'yadi.

San'atlarning yuzaga kelish asosiga ko'ra tasnifi:

1. Takror asosidagi san'atlar: *tajnis, ishtiyoq, radd (qaytarish), tardu aks, tardid, taattuf, mukarrar, takrir, raddul matla', tarji'*

2. Zidlash asosidagi san'atlar: *tazod (mutobaqa), muqobala.*

3. O'xshatish asosidagi san'atlar: *tashbih, tamsil, talmih, irsolu-l-masal, laff va nashr.*

4. Majoz asosidagi san'atlar: *istiora, kinoya, tashxis, intoq.*

5. Ohangdoshlik (qofiyadoshlik) asosidagi san'atlar: *tarsi', saj', mumosala, tashtir, tajziya, tasri', tashri', tazmini muzdavaj, tavsım.*

6. Matnlararo aloqa asosidagi san'atlar: *iqtibos, tazmin.*

7. Uslubiy mutanosiblik asosidagi san'atlar: *jam', tafriq, taqsim, jam'u tafriq, jam'u taqsim, tanosub.*

8. Belgini kuchaytirish asosidagi san'atlar: *mubolag'a (tablig', ig'roq, g'uluvv), tafrit, iyg'ol, takmil, tajrid.*

9. Zakiyona ifoda asosidagi san'atlar: *mutazalzil, tavjih, iyhom (tavriya), ta'kidu-l-madh bimo yashbahu-z-zam, ta'kidu-z-zam bimo yashbahu-l-madh, istibto', idmoj, ta'liq, hazlun murodu bihi-l-jidd, tahakkum.*

10. Ifoda usullari asosidagi san'atlar: *mulamma', tajohulu orif, mazhabi kalomiy, husni ta'lil, tafri', tazyil, tatmim, ruju', istitrod, tafsir, iltifot, ulubi-i hakim, qavl bi-l-mujib, ta'riz, taajjub, istifhom, savolu javob, nido.*

11. Shakl o'yinlari asosidagi san'atlar: *tavshih, talavvun, tarofuq, maqru-l-lug'atayn, murabba', mu'aqqad, mudavvar, mushajjar, muammo.*

12. Yozuv asosidagi san'atlar: *tajnisi xat, qalb, muqatta', muvasal, raqto, xayfo, jomi'u-l-huruf, hazf⁴⁵.*

45 Mamajonov Z. A. O'xshatish asosidagi she'riy san'atlarning nazariy tavsifi va tasnifi: Filol. fan. fal. d-ri ... diss. avtoref. – Toshkent, 2017. – 49 b.

Badiiy asar tili muallif tili, personajlar tili, dialog, monolog, arxaik soʻzlar, shevaga, kasb-hunarga oid soʻzlar, jargonlar, neologizmlar, antonim, sinonim, omonim, badiiy tasvir vositalari (metafora, istiora, metonimiya, sinekdoxa, allegoriya, jonlantirish, sifatlash, oʻxshatish, mubolagʻa, poetik sintaksis (intonatsiya, parallelizm, anafora, takrorlar, inversiya, antiteza, ritorik munosabat, ritorik soʻroq) kabilardan tarkib topadi. Bu unsurlar badiiy asar tilining jozibali, taʼsirchan boʻlishini taʼminlaydi.

Savol va topshiriqlar

1. Choʻlponning «Goʻzal» sheʼrida koʻchimning qanday turlari qoʻllangan?

2. Rashod Nuri Guntekinning «Choliqushi» romanidagi muallif, hikoyachi va qahramon nutqini aniqlang va izoh bering?

3. Asarda tasvirlanayotgan hududga xos boʻyoqlarni berish, unda harakatlanayotgan personaj xarakterini toʻlaqonli badiiy talqin etish uchun dialektizmlardan muallif qay darajada foydalangan (Togʻay Murodning «Otamdan qolgan dalalar» romani)?

4. Sinonim va antonimlar, arxaizm va neologizmlar, dialektizm va jargon, professionalizm va varvarizmlar qanday tasviriy vosita sifatida ifodalanadi (Misollar bilan isbotlang)? Muhitga mansublikni ifodalashda varvarizmlar, vulgarizmlar, argo va jargonlarning ahamiyati qay darajada?

5. Yozuvchi tili voqelikni qayta taqdim etmasligi, uni faqat anglatishi lozim. Rolan Bart anglatish deganda nimani nazarda tutgan?

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Badiiy asar tili va nutq turlarini izohi bilan moslang.

1.	Poetik til	A.	hamma uchun tushunarli ifodalarni qamragan, ijodkorlar tomonidan jilolangan va badiiy asarlar yozishda ishlatiladigan til
----	------------	----	---

2.	Badiiy asar tili	B.	me'yoriy grammatik qoidalarga asoslangan, umumiy talaffuz qoidalariga ega bo'lgan va shu asosda xalq jonli tilidagi har xilliklarni bir xillashtirgan til
3.	Adabiy til	C.	go'zal tashbehu istioralar yoxud boshqa tasvir va ifoda vositalari (o'xshatish, metafora, ramz va h.) ishlatilgan, bezakdor, bo'yoqdor, jim-jimador til
4	Muallif tili	D.	badiiy asar tilining tarkibiy qismi bo'lib, u personajning fikr va hissiyotini, turmush hodisalariga bo'lgan munosabatini anglatuvchi til
5.	Personajlar tili	E.	asarda tasvirlangan badiiy voqelikni yaxlitlashtiruvchi subyektiv asos bo'lgandek, asarning moddiy tarafini yaxlitlashiruvchi unsur
6.	Monolog	F.	ikki kishi o'rtasidagi so'zlashuv
7.	Dialog	G.	personajlarning o'z-o'ziga yoki boshqalarga qaratilgan nutqi

Javob	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

II. Ko'chim turlarini tahlili bilan moslang.

1	Metafora	A	narsa-hodisalarning xususiyat, belgilarini kuchaytirib, orttirib tasvirlash, muayyan narsa-hodisalarni boshqalaridan alohida ajratib ko'rsatish maqsadida qo'llanadi.
---	----------	---	---

2	Metonimiya	B	ertak va masallarda, ayniqsa, keng qo'llanadi, fikrni pardalab, sal yashirib ifoda qilishning eng qulay shakli
3	Sinekdoxa	C	jonlantirishdan birmuncha farq qiladigan badiiy tasvir vositasidir, narsa-hodisaning biror belgi, xususiyatini aniq-ravshan ajratib ko'rsatish.
4	Allegoriya	D	unda bir qism yoki bo'lak orqali yaxlit, butun narsa bildiriladi va aksincha. Ya'ni bir butun hodisa orqali uning ayrim bo'lagi haqida mulohaza yuritiladi.
5	Jonlantirish	E	Predmetlar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslangan poetik ko'chim, o'xshashli ko'chimidir.
6	Sifatlash	F	kishilarga xos xususiyatlarni jonsiz va mavhum narsa-hodisalarga ko'chirishdir. Asarlarda tog'-tosh, shamol, daraxt, mevalar xuddi odamlarga o'xshatib gapirtiriladi.
7	O'xshatish	G	ikki tushuncha o'rtasidagi yaqinlikka asoslangan o'xshashsiz ko'chimidir. «Qayta nomlash» demakdir. Tashqi ko'rinishi yoki ichki xususiyatlari bilan bir-biriga aloqador, biroq bir-biriga o'xshamagan narsa-buyumlar belgilari chog'ishtiriladi.
8	Mubolag'a	K	narsa-buyumning ma'lum bir belgisini boshqa narsa-buyumga solishtirishdir.

	1	2	3	4	5	6	7	8
Javob								

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Болтабоев Ҳ. Бадий сўз табиати <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/manba-talqinlar/925-maqola.html>

2. Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – 508 б.

3. Иглтон Т. Теория литературы: Введение / пер. Е. Бучкиной под ред. М. Маяцкого и Д. Субботина. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 296 с.

4. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Т.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 308 b.

5. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Т. Iqtisod – Moliya, 2007. 272 b.

ADABIY TUR VA JANRLAR

Reja:

1. Badiiy adabiyotni turlarga ajratish prinsiplari.
2. Adabiy turlar orasida chegaraning shartlilikligi.
3. Epik tur va uning janrlari.
4. Lirik tur va uning janrlari.
5. Dramatik tur va uning janrlari.

Tayanch tushunchalar: adabiy tur, janr, epos, lirika, drama, mif, afsona, rivoyat, ertak, naql, latifa, lof, terma, ***roman, povest, hikoya, doston, novella, masal***, lirika, drama, shoir, lirik tur, ***epigramma, qo'shiq, romans, g'azal, ruboiy, fard, tuyuq, qit'a, musallas, murabba, muxammas, musamman, musabba', qasida, gimn, elegiya***, dramatik tur, ***komediya, drama, tragediya***.

Adabiy turlar bir-biridan, avvalo, voqelikni gavdalandirish tarziga ko'ra farqlanadi. Eposga mansub asarlar ko'pincha bo'lib o'tgan voqealarni ko'rsatayotganday taassurot uyg'otsa, lirik turga oid asarlar ayni chog'da bo'lib o'tgan voqealarni gavdalandirayotganday tasavvur yaratadi. Drama asarlarida esa voqealar xuddi hozir bo'lib o'tayotganday ko'rinadi. Biroq eposga xos xususiyatlar muayyan darajada lirik asarda yoki komediya, drama, tragediyada ham ko'rinadi. Lirikaga xos xususiyatlar roman, qissa, hikoya yoki drama asarlarida namoyon bo'ladi. Dramaning xos belgilari esa epos, lirikada ham seziladi. Chunki adabiy turlar bir-biri bilan mustahkam aloqador hodisadir. Ularning tasvir obyekti ham, mavzusi ham insondir. Adabiy turlarga mansub janrlar ana shu obyektни har xil ko'rinishda gavdalandirishi bilan bir-biridan farq qiladi.

Arastuning adabiy turlar va janrlar haqidagi fikrlari ham qancha asrlar o'tsa-da, jiddiy tarzda o'zgarmasdan, adabiyotning mohiyatini anglashning alifbosi bo'lib, kishilarning

fikrini yorishtirib keladi. Shu bois Mixail Baxtin: «Janrlarning nazariyasi bizning zamonimizgacha ham Aristotel qoldirib ketgan nazariyaga hech qanday muhim yangilik qo'sholgan emas. Uning «Poetika»si janrlar nazariyasining mustahkam poydevori bo'lib qolaveradi. Faqat bu poydevor gohida shu qadar chuqurlikka o'rnashadiki, uni ko'rishning o'zi amri mahol bo'lib qoladi» deydi (Baxtin M.M. Literaturno-kriticheskie stati. – M., Xudoj. lit., 1986. – S.396.). Bu ulug' rus adabiyotshunosi «Epos va roman» tadqiqotida roman janrining o'ziga xos jihatlari to'g'risida mulohaza yuritish asnosida adabiyotshunoslikning nazariy muammolariga ham e'tibor qaratib: «O'tmishning yirik va tugal poetikalari – Aristotel, Goratsiy va Bualo poetikalari adabiyotning yaxlitligini va bu yaxlitlik ichida barcha janrlarning mukammal uyg'unlik hosil qilishini chuqur his etish ruhi bilan sug'orilgan. Ular mazkur janrlar uyg'unligini go'yo ayon eshitib turadilar. Bu poetikalarning kuchi, betakror yaxlitlik sifatidagi mukammalligi va tugalligi shunda», deb ta'kidlaydi⁴⁶.

Fitrat «Adabiyot qoidolari» darsligining «Adabiy asarlarning turlari» qismida tur va janrlarga doir qator masalalar xususida to'xtaladi. Adabiy asarlarda she'riy ijodlarni uchka ajratadirlar:

1. Yurakchilik – lirika.
2. Rivoya – epos.
3. Tomosha.

Lirika: shoir o'zining qayg'i-armonlarini, tilak-orzularini, tuyg'u-sezgilarini tasvir etmak tilagi bilan to'lqunli, hayajonli shakllarda yaratilgan asarlarga lirika deyiladi. «Yurakchilik – lirika» she'rlarning rivoya, tomosha asarlaridan ayirmasi kattadir.

Rivoya: tomosha asarlari onglatish yo'li bilan yuriadi.

«Yurakchilik – lirika» esa sezdirish, tuyg'ulantirish, to'lqunlashtirish tilaklari bilan maydonga kiradi.

Rivoya, tomosha asarlari voqeadagi xayoldan bir voqeani tasvir qilish yo'li bilan maqsadlariga qarab borsalar, «yurak-
46 Улугов А. Арасту англатган адабиёт //Жаҳон адабиёти, 2018. – № 2.
<https://jahonadabiyoti.uz/2018/04/24>

chilik–lirika» she’rlarida eng katta rolni ohanglar, xayollar, to’lqunlar, tuyg’ular o’ynaydirlar⁴⁷.

Epos (roman, qissa, hikoya) voqeani, lirika insonning ruhiy holat, kechinmasini, drama kishining xarakterini gavdalantiradi, deyilsa-da, ammo roman, qissa, hikoyada ham insonning ruhiy holati, kechinmalari ko’rsatiladi. She’riy asarlarda xuddi hikoya, qissadagidek voqealar bayon etiladi. Drama asarlarida ham qahramonning kayfiyati, qalbidagi alg’ov-dalg’ovlar jarayoni akslanadi. Ayni chog’da epos, lirika, drama o’rtasida jiddiy farq ham mavjud. Epos so’zlashuv nutqiga yaqin bir tarzda yozilsa, lirika misra, qofiya, turoq singari unsurlarga asoslanadi, drama dialog, monologlardan tarkib topadi⁴⁸.

O’zbek folklorida quyidagi tur va janrlar mavjud?

1. Epik tur: mif, afsona, rivoyat, ertak, naql, latifa, lof, terma, doston.

2. Lirik tur: marosim folklorining rcha ko’rinishlari, bolalar folklorining ko’pgina turlari, qo’shiqning hamma turlari, ashula.

3. Dramatik tur: og’zaki drama, qo’g’irchoq o’yin, askiya, xalq teatrlari.

4. Maxsus tur: maqol, matal, topishmoq.

Yozma adabiyotda tur va janrlar quyidagicha:

1. Epik tur: **roman, povest, hikoya, doston, novella, masal, ertak.**

2. Lirik tur: **epigramma, qo’shiq, romans, g’azal, ruboiy, fard, tuyuq, qit’a, musallas, murabba, muxammas, musamman, musabba’, qasida, gimn, elegiya.**

3. Dramatik tur: **komediya, drama, tragediya.**

Epik tur va uning janrlari. Hikoya, qissa va roman eposning asosiy janrlari sanaladi. Shu bilan birga, epik turning asosiy bo’lmagan qator janrlari ham mavjud. Ularni hayotni badiiy qamrash ko’lami jihatidan quyidagi tartibda tasniflash mumkin:

47 Фитрат. Танланган асарлар, 4-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 78.

48 Ulug’ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B.131.

a) kichik epik shakllar: latifa, masal, hikoyat, rivoyat, ertak, afsona, badia, etyud, ocherk, esse; b) o'rta epik shakllar: qissa (povest); v) katta epik shakllar: xalq eposi, epik doston, roman, epopeya. Mazkur tasnifga ayrim izohlarni kiritib o'tish zarur.

Masalan, badia, etyud, ocherk kabilar sof badiiy proza namunasi bo'lmay, badiiy-publitsistik janrlardir. Hozirgi adabiyotda ommalashib borayotgan esse janri, birinchidan, badiiy-publitsistik xarakterga egaligi, ikkinchidan, hajm e'tibori bilan turlicha ko'rinishlarga (kichik hikoya shaklidan to katta roman shakligacha) egaligi bilan xarakterlanadi⁴⁹.

Epik turga mansub janrlar orasida eng salmoqlisi romandir.

Roman – **(fr. roman – dastlab rumoviy (roman) tillarida yozilgan asar so'zidan) yangi davr adabiyotidagi katta hajmli epik asar bo'lib, uning asosiy xususiyatlari inson hayotini butun murakkabligi bilan har tomonlama va to'liq tasvirlashdan, ishtirok etuvchi shaxslar taqdirini aks ettiruvchi ko'p qatlamli syujetga ega bo'lishdan iboratdir. Gyotening talqinicha, roman sub'ektiv epopeya bo'lib, unda muallif dunyo haqida o'z uslubi bo'yicha fikr yuritishga ijozat so'raydi**⁵⁰.

Roman janr sifatida o'z-o'zidan paydo bo'lgan emas. Unga bir tomondan Uyg'onish davrining novellachiligi, ikkinchi tomondan, ko'p asrlik xalq eposi asos bo'ldi. Chunki katta hayotiy qamrovga ega bo'lish, shunga mos katta epik tasvir faqat xalq eposiga xos xususiyat edi. Shunga qaramay roman janri xalq eposidan o'zining juda ko'p xususiyatlari bilan farqlanadi.

Romanlar mavzusi, qamrab olgan voqealar ko'lamiga ko'ra tarixiy roman, falsafiy roman, fantastik roman, sarguzasht roman, ijtimoiy-siyosiy roman, avtobiografik roman kabilarga ajratiladi. Biroq tarixiy romanda falsafiy mushohadalar yoki avtobiografik romanda ijtimoiy-siyosiy voqealar tahliliga keng o'rin berilishi

49 Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B.136.

50 Йоханн Вольфранг Гёте/ Заковат дурдоналари (олмон тилидан М.Акбаров таржимаси). – Т.: “Янги аср авлоди”, 2013. – Б. 50.

mumkin. Shu boisdan, romanlarni mavzusiga ko'ra guruhlarga ajratish nisbiy.

Jahon adabiyotshunosligida tarbiya romani janrining (nem.: Bildungsroman, ing.: coming-of-age novel, education novel, novel of development, novel of formation. rus.: roman vospitaniya, vospitatel'nyy roman, roman stanovleniya, pedagogicheskiy roman, roman formirovaniya, roman o n'ravax, personalnie romani, roman o vzroslenii; o'zb.: tarbiya romani deb yuritiladi) nazariy-poetik xususiyatlari ko'plab ilmiy tadqiqotlarning faol yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Janr ijtimoiy, maishiy va oilaviy muammolarni hal qila olgan qahramonning ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamollikka erishuvining tadrijiga asoslanadi.

Tarbiya romani janri nazariyasi, kelib chiqishi va rivojlanishi V. Diltey, S. Xou, T. Djeffers, J. Bakli, M. Xirsh, F. Moretti, G. Lukach, M.M. Baxtin, A.V. Dialektova, I.A. Vlodavskaya, V.N. Pashigorev, S.V. Gayjyunas va boshqa ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Tarbiya romani janri yoxud nemischa «Bildungsroman» rasman 1910 yilda Britannika qomusiy nashrida qayd etilgan: «Tarbiya romani – o'sib-ulg'ayish jarayoni tasviri bilan bog'liq holda qahramonning axloqiy va ruhiy rivojlanish omillarini va sabablarini tasvirlaydigan janr sanaladi». «Bildung» so'zi «surat», «rasm», «shakllanish» va «rivojlanish» ma'nolarini anglatadi, bularning ma'nosi u yoki bu ma'noda rivojlanish va tarbiya bilan bog'liq⁵¹.

51 Махмудова Н.А. Своеобразие жанра романа воспитания в творчестве Ч. Диккенса// «Филологические науки. Вопросы теории и практики». – Тамбов, 2011. – № 3(7). – С. 106-110. <https://www.gramota.net/materials/2/2010/3/29.html>; Dombey and Son as Bildungsroman: peculiarities of plot development// Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск, 2011. – № 28. – С. 62-65. <https://cyberleninka.ru/article/n/dombey-and-son-as-bildungsroman-peculiarities-of-plot-development>; «Оливер Твист» как роман воспитания: детство-отрочество// Научно-методический электронный журнал «Иностранные языки в Узбекистане». – Ташкент, 2020. – № 2 (31). С. – 292-313. <https://journal.fledu.uz/ru/oliver-tvist-ch-dikkensa-kak>

Qahramonlar hayoti ikki kitobda ko'rsatilsa, dilogiya; uch kitobda ifodalansa, trilogiya; to'rt kitobda aks ettirilsa, tetralogiya; besh kitobda bayon qilinsa, pentalogiya deyiladi.

Povest – qissa. O'rta hajmli nasriy epik, rivoyaviy janrning bir xili bo'lib, u o'ziga xos belgilarga ega. Bu belgilar adabiyotshunoslikda turlicha talqin etiladi. Povest hayotiy voqea-hodisalar qamrovi jihatidan romanga nisbatan kichik, hikoyaga nisbatan kattaroq va murakkabroq bayon shakliga ega bo'lgan janrdir. Povestda u yoki bu shaxs hayotining muayyan davri izchil bayon etiladi. Romanda qahramon hayoti nisbatan to'liqroq, povestda ma'lum bir davri, hikoyada esa uning hayotidan bir yoki bir nechta epizod tanlab olinadi. D.S.Lixachev e'tiroficha, «Povest romandan ko'ra qisqaroq, personajlar ham kamroq, syujet ixcham, hatto keskinroq»⁵². M.V. Golovkoning ta'kidicha, «Bu janr butunlay o'zgaruvchan, qorishiq (gibrid)dir.

Povest bilan hikoya, povest bilan roman o'rtasidagi chegaralar muttasil o'zgaruvchan»⁵³, V.G.Belinskiy esa «povest inson taqdiri haqidagi tugallanmagan romandan qisqa bir manzara»⁵⁴, – deya izohlaydi.

«Adabiyotshunoslikda qissa bilan povest terminlarining qo'llanishi turlicha: ular sinonim sifatida ham, boshqa-boshqa janr nomlari sifatida ham ishlatiladi. Qissa bilan povestni boshqa-boshqa janrlar deb tushunish yetarli asosga ega emas, shuning uchun ularni sinonim sifatida tushunish kengroq ommalashgan»⁵⁵.

Hikoya janriga mansub asarlarda inson hayotidagi birgina voqea ma'lum qilinib, shu orqali uning ichki dunyosi, fe'l-atvori ochib beriladi. Hikoyalarda roman, qissalardan farqli tarzda,

roman-vospitaniya-detstvo-otrochestvo/

52 Лихачев Л.С. Неравнодушная проза. – Москва: Художественная литература, 1984. – С. 3.

53 Головкин В.М. Поэтика русской повести. – Саратов, 1992. – С. 6.

54Белинский В.Г. Собрание сочинений. т.3. – Москва: 1978. – Б. 271.

55 Куронов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. – Б. 381.

qahramon xarakteri shakllangan holda taqdim etiladi, syujetda voqealar rivoji voqealar doirasini kengaytirmasdan, epizoddan epizodga o'sib boradi. Hikoya jahon adabiyotshunosligida novella terminiga muvofiq keladi. Janr sifatida novella quyidagi belgilarga ega bo'lishi: a) aniq bir shaxs hayotiga oid voqealarni ixcham, badiiy jihatdan mukammal shaklda aks ettirishi; b) asardagi personajlar miqdori o'ta chegaralangan va shunda ham epik bayonnng bir personaj bilan bog'liq bo'lishi; v) novelladagi syujetning kutilmagan boshlanma va yechimlarga, keskin dramatik taranglikka ega bo'lishi; g) kichik hajmda katta davrga xos asosiy xususiyatlarni sig'dira olishi va shunga mos holda lo'nda bayon etishi; d) ko'pincha asarni bir muhim detal asosiga qurish lozimligi. Novellalar ijodkori *novellanavis*, *hikoyanavis* atamalari bilan ifodalanadi. 2) Keskin burilish nuqtalariga ega bo'lgan, qisqa hajmli hikoyalar ham *novella* deb yuritiladi.

Ocherk – (*rus.* ocherkat – tasvirlash so'zidan) o'z hajmi jihatidan hikoyaga yaqin turgan, epik turga mansub badiiy publististik janrlardan biri. Ocherk g'oyaviy-estetik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, badiiy ijodga xos hamma xususiyat va talablar asosida yaratiladi⁵⁶. Hikoyanavis ko'pgina hayotiy voqealarni umumlashtiruvchi, aksariyat hollarda o'zi kuzatgan hayotiy voqealar asosida badiiy to'qimaga asoslanib, ularni ifodalovchi butunlay yangi voqea yaratsa, ocherknavis aniq tarixiy davrda yuz bergan voqeaning muhim nuqtalarini aynan tanlab olish orqali uni tipiklashtiradi. Xuddi shuning uchun ham ocherknavis bevosita o'zi ko'rgan, eshitgan voqealar, kishilar haqida yozadi va badiiy to'qimaga keng yo'l bera olmaydi. Shu ma'noda ocherkdan hamma vaqt hujjatlilik talab qilinadi.

She'r ohang jihatdan muayyan tartibga solingan his-tuyg'u ifodasi sifatida vujudga kelgan hayajonli, ritmik nutq. Biroq bu she'rning eng mukammal, har jihatdan yetuk ta'rifi emas. Mutribiy Samarqandiy (1556–1630/1650)ning «Tazkirat ush shuaro» (1605)sida: «She'r» so'zining lug'aviy ma'nosi «topmoq 56 O'rayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug'ati. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – 170 b.

va bilmoq»dir. Shu jihatdan shoirni «biluvchi va topuvchi» deb ataydilar. Chunki shoir boshqalar topa olmaydigan sara so'zlarni topadi va ular tizimiga o'zgalar eplay olmaydigan darajadagi shaklni beradi.

Shoirlik shunday san'atki, (shoir) bu san'at orqali hayajonlantiruvchi tushunchalarni hosil qiladi va ta'sirchan qiyoslarni bir-biriga ulaydi. Ilhom san'ati bilan g'azab hamda hissiy quvvatlarni qo'zg'atadi, natijada kishilar tabiatida qayg'u yoki xurramlik paydo bo'ladi. Bu esa ulug' kishilar faoliyatida olamni tartibga solib turish uchun xizmat qiladi. Shoirilar ruhi toza, fikri keng, tab'i latif, ko'ngli to'g'ri va zehni o'tkir bo'lmog'i lozim. Uyana turli fanlardan xabardor bo'lishi, har xil odatlar bilan tanish bo'lmog'i kerak. Chunki she'r har bir ilmida qo'l kelishi va har xil ilm she'rda ifodalanishi mumkin⁵⁷. Istiloh sifatida «she'r» so'zi ma'no, vazn va qofiyaning hamohang kelishini anglatadi. Chunki yaratuvchisi ularni ana shu bir-biriga bog'liqlik holatida shakllantiradi» deyiladi⁵⁸.

R.Orzibekovning hisoblashicha, birgina mumtoz o'zbek she'riyatida 30 ga yaqin lirik janr va shakllar bor. Bular: debocha, nazira, faxriya, marsiya, soqiynoma, qasida, ta'rix, bag'ishlov, hasbi hol; madhiya, qo'shiq, ashula, alla, lapar, yor-yor; mushoira, shiru-shakar, muvashshah, g'azal, tuyuq, ruboiy, fard, masnaviy, mustazod, sonet, tarjeband, tarkiband; to'rtlik, musallas, murabba, muxammas, musaddas, musabba, musamman, mutassa, muashshar va h⁵⁹.

Fard (arabcha so'z bo'lib, yakka, yolg'iz, toq ma'nolarini beradi) «shoir tomonidan ma'lum mavzu va g'oyaviy maqsadda ijod qilingan mustaqil she'riy baytdir. Fard bir bayt hajmidagi, shaklidagi she'riy asardir.

Ruboiy (ar. - to'rtlik) – «ikki baytli she'r» bo'lib, uning

57 Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоятлар. (Мажмаъун наводир). – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – Б. 81.

58 Самарқандий М. Тазкират уш шуаро. - Т.: "Мумтоз сўз", 2013. – Б. 21.

59 Орзобеков Р. Ўзбек шеърини жанрлари. – Самарқанд, 1998. – Б. 10.

yuzaga kelishiga, xalq she'riyatidagi to'rtliklar asos bo'lgan» (B.Sarimsoqov, N.Hotamov). Aruz hukmronlik qilgan davrlarda «hazaj bahrining «ahram» va «ahrab» shajaralaridagi 24 sho'bada yaratilgan... uning yetakchi janr belgisi – undagi chuqur mazmunni hazaj bahri vaznlarida ifodalash» (R.Orzibekov) sanalgan.

Ruboiy qofiyalanishga qarab ikki xil bo'ladi. Agar u a-a-b-a tarzida qofiyalansa **xosiy ruboiy**, -a-a-a-a tarzida qofiyalansa **taronai ruboiy** deb yuritiladi.

Tuyuq (ar. – tushlash, tuymoq) – lirikaning o'ynoqi, shoirning so'z san'atini yaqqol ko'rsatuvchi janrdir. Uning tadqiqotchilaridan R.Orzibekovning ta'kidlashicha, tuyuq «to'rt misradan iborat mustaqil va to'liq ma'noga ega bir butun asar ekanligi; 2) ko'proq a,a,b,a ba'zan a, a, a, a shaklidagi qofiyalanish; 3) xuddi ruboiydagi singari tezis (1-misra), antitezis (2-misra), moddai tuyuq (3-misra) va sintez (4-misra) kompozitsiyasiga ega bo'lishi va nihoyat 4) murabba' she'rlaridan farqli o'laroq so'nggi misralarda shoir taxallusining ko'rsatilmasligi kabi xususiyatlari bilan ruboiylarga o'xshasa ham, ammo o'ziga xos yagona vazn – «ramali musaddasi maqsur» (foilotun foilotun foilun)da yozilishi va shu «vazn bilan o'z badaniga noz libosini kiyishi» (A.Jomiy) aksar qofiyalarining tajnisli so'zlardan iborat bo'lishi bilan farq qiladi».

To'rtlik – ruboiy va tuyuq janri talablari (vazni)ga javob bermaydigan to'rt misralik barcha she'riy asarlarni to'rtlik(qorishiq) janri deb yuritish asoslidir. To'rtliklarning mavzu va mundarijasi – hayotning barcha jihatlarini qamrab oladi; ularda bu jihatlar siqiq tarzda poetiklashadi.

G'azal (arabcha so'z, ma'nosi «Ayollarga sevgi va munosabat izhor qilish») asosan ishq-muhabbatni kuylovchi, muhabbat kabi judayam qadimiy, doimo yangi bo'lgan lirik she'rdir. G'azal mavlono Fuzuliy ta'biricha, «Shoir qudratini bildiruvchi, hunarning guli-gulistoni»dir, Mavlono Vohid Abdulla nazdida «Qalb qonidan ochilgan lola»dir.

G'azal aruzda ikki misrali bayt usulida yoziladi. Uning birinchi bayti «matla'» («boshlanma») deb yuritiladi va undagi ikki misra qofiyadosh (a,a) bo'ladi. Keyingi baytlarning ikkinchi misralari matla'ga qofiyadosh (ba, va, ga, da ... va h.) bo'ladilar. G'azalning oxirgi – xulosaviy bayti «maqta'» («tugallanma») deb yuritiladi va unda g'azal muallifining ismi yoxud taxallusi («qutilish, xalos bo'lish») qo'llaniladi. G'azalda, ko'pincha, qofiyadan so'ng radif keladi.

G'azal 3 baytdan 19 baytgacha bo'lishi mumkin. Uning mumtoz shakli 7 baytdir. Jumladan, Alisher Navoiyning «Xazoinul maoniy» devonidagi 3244 asardan 2600 tasi g'azal bo'lib, ularning 1774 tasi 7 baytlidir. Ushbu ta'kiddan ko'rinadiki, g'azal mumtoz adabiyotimizda janrlarning sardori bo'lib kelgan. Qofiyalanish tartibiga ko'ra g'azal: 1) oddiy (a-a, b-a, v-a, g-a...), 2) husni matla' (a-a, a-a, b-a, v-a, g-a...), 3) zulqofiyatayn (a-a, b-b, v-v, g-g...), 4) zebqofiyatayn (a-a, a-a, a-a, a-a...), g'azal-mushoira, g'azal-chiston, g'azal-nazira, g'azal-muvashshah, g'azal-musajja', g'azal-qit'a ko'rinishlariga ega bo'lgan⁶⁰.

Dramatik turda hayot va insonlar o'rtasidagi munosabatlar ifodasi tomoshabin ko'z o'ngida, muayyan sahna vaqti ichida **harakatda** sodir bo'ladi, shu sabab unda so'z va sahna san'ati birlashadi, birbutunlik kasb etadi.

Dramatik asarda bir voqeaning o'zi kimlar uchun kulguli, kimlar uchun qayg'ulidir. Demak, poetik mulohazaning qanday janrga mansubligi shoirning maksadi, goyasi bilan bogliq⁶¹.

Quyidagi janrlarga bo'linadi: tragediya, komediya, drama, tragikomediya, melodrama, insenirovka, intermediya, monodrama va sh.k.

Drama – (*gr.* drama – harakat so'zidan). Bu janr harakatdan va odamlarning o'zaro suhbatlari – dialogdan tarkib topadi. Dramaning kelib chiqish tarixini qadimgi zamon olimlari va

60 Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – B. 226-230.

61 Арасту «Поэтика»си Форобий талқинида/ Арасту. Поэтика. Ахлоки кабир. Риторика. – Т.: «Янги аср авлоди», 2011. – Б. 114.

hozirgi davr ilm ahli xalq diniy marosimlari bilan bog'laydilar. Dramaning uziga xos xususiyatlaridan biri uning sahnada ijro etilishidir. Dramatik asar sahnada qo'yilmas ekan, tomoshabin uning harakat va holatini kuzatib, so'zlarini tinglamas ekan, u haqiqiy badiiy asar darajasiga ko'tarila olmaydi. Sahna asari aktyorlarning mahorati, bezaklarning aniqligi, musiqa va yorug'likning me'yori jihatidan ham o'ziga xoslik kasb etadi. Sahnada o'ynalishidan tashqari, dramaning adabiy asosi hisoblanmish asar matnida uning poetik xususiyatlari ham mujassamlashgan bo'ladi. Bu poetik xususiyatlari bilan drama epos va lirika adabiy turlariga mansub janrlardan ajralib turadi. Chunki dramada har bir obraz o'z xarakteriga xos xislatlarini o'z tili, xatti-harakati orqali ochadi. Epos, lirika turlariga mansub janrlardan tubdan farq qilib, dramada muallif bayoni yo'q. Dramada biror hayotiy voqea boshdan-oyoq batafsil tasvirlanmaydi, unda shaxs hayotining eng muhim nuqtalari aks ettiriladi, ya'ni dramaturg o'z g'oyaviy niyatlariga qarab butun voqealarni shunday markazlashtiradiki, tomoshabin katta-katta voqealar mohiyatini ham kichkina shtrixlardan anglab oladi.

Tragediya – (*gr.* tragos – echki va ode – qo'shiq so'zlaridan) fojia. Asosida kelishtirib bo'lmaydigan ziddiyat yotuvchi, oqibatda fojia bilan tugovchi dramatik turga mansub janr. Tragediya o'z asosidagi konfliktning xarakteri va xarakterlarning o'ziga xosligi bilan drama va komediyadan ajralib turadi. Tragediyadagi konflikt juda ham shiddatli, keskin bo'lishi bilan birga, u hamma vaqt ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot, insoniyatning ilg'or ma'naviy hayoti bilan bog'liq holda hal etiladi. Shuning uchun ham tragediyada inson maishiy hayotining, tarixiy taraqqiyotning muhim masalalari falsafiy tarzda keskin hal etiladi. Hayotdagi ikir-chikir voqea-hodisalar, mahalliy yoki shaxsiy to'qnashuvlar tragediya uchun asos bo'la olmaydi. Mana shularni nazarda tutgan rus tanqidchisi V.G.Belinskiy tragediyaga «dramatik poeziyaning oliy bosqichi va gultojidir», deb baho bergan edi⁶².

62 Арасту. Поэтика. Ахлоки кабир. Риторика. – Т.: «Янги асп авлоди», 2011. – Б. 25.

Tragikomediya – oʻzida tragediya va komediya xususiyatlarini birlashtirgan drama asari. Tragikomediya fojia holatlar bilan komik personajlar bir paytda sahnaga chiqadi. Voqelik tasvirida fojia holatlar oʻrnini kulgi, kulgili holatlar oʻrnini esa fojia egallaydi. Tragikomediya kuldirib yigʻlatish va yigʻlatib kuldirish holatlari asosiga quriladi. Tragikomediyaning dastlabki namunalari Evripid ijodida uchraydi. XIX asr oxiri va XX asrning ikkinchi yarmidagi Evropa adabiyotida, xususan, G.Gauptman, A.P.Chexov, G.Lorka, E.Ionesko, S.Bekket ijodida tragikomediya namunalari mavjud. Oʻzbek adabiyotida Sh.Boshbekovning «Temir xotin» asari tragikomediya misol boʻladi.

Komediya – (*gr. somos* – xushchaqchaq olomon va *oide* – qoʻshiq soʻzlaridan) dramatik turga mansub janrlardan biri boʻlib, bunda voqealar, xarakterlar, kolliziya kulgi fonida tasvirlanadi. Kulgi, komizm inson va jamiyat hayotidagi ziddiyatlar ustidan hajv qilish yoki engil yumor vositalaridan biridir. Komediya dastlab Grestiyada eramizdan oldingi V-IV asrlarda yuzaga kelgan boʻlib, uning asoschisi Aristofandir. Qadimgi Rimda esa Terenstiy, Plavtlar koʻplab komediyalar yaratdilar. Keyinchalik Italiya va boshqa Gʻarbiy Evropa mamlakatlarida komediya keng tarqaldi. Rus dramaturgiyasida komediya XVIII asrning ikkinchi yarmida paydo boʻldi⁶³. Komediyaning ham maʼlum vazni boʻladi, unda yomon feʼl-atvor zikr qilinadi, odamlar, ularning axloqlarida qoralanadigan va xush koʻrilmagan tabiatlar hajv qilinadi. Koʻpincha uning boʻlaklariga ohang-nagʻmalar qoʻshilib, ularda ham qoralanadigan xulq-atvorlar eslanadi. Bu eslangan xulq-atvorlarda inson, hayvon va ikkoviga aloqador boʻlgan xunuk shakl – timsollar ishtirok etadi⁶⁴.

Oʻzbek komediyasi xalq oʻrtasida *muqallid*, *taqlid* kabi janrlar sifatida juda uzoq zamonlardan mavjud edi. Biroq haqiqiy komediya janri XX asrning 20-yillaridan yuzaga keldi.

63 Oʻrayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lugʻati. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – B.128.

64 Арасту. Поэтика. Ахлоки кабир. Риторика. – Т.: «Янги аспр авлоди», 2011. – Б. 69.

Savol va topshiriqlar:

1. Epik tur va uning janrlari deganda nimalarni tushunasiz?
2. Romandagi qaysi holatni kulminatsion cho'qqi sifatida baholash mumkin?
3. Hikoya va qissa janrlarining hozirgi kundagi holatini tahlil qiling?
4. Poeziya – o'z-o'zicha voqelikdir, hayotiy voqelikdan ko'ra yuksakroq darajadagi voqelikdir... yaxshi she'r – kitobxon shuurida portlaydigan siqiq voqelikdir. She'r – shoir – shuur uchligini tahlil qiling.
5. Mumtoz g'azallar va hozirgi kunda yaratilayotgan g'azallarning mavzu ko'lamidagi mushtaraklikni aniqlang.

**Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test
topshiriqlari**

I. Atamalar raqamini ularning ta'rif bilan juftlang.

1.	Epos	A	badiiy obrazni qurishning o'ziga xos turi bilan ajralib turadi – bu muallifning shaxsiy hissiy va ruhiy tajribasini o'zida mujassam etgan tasvir-tajriba. Bu turni adabiyotning eng sirli turi deb atash mumkin, chunki u insonning ichki dunyosiga, uning subyektiv sezgilariga, g'oyalariga, g'oyalariga bag'ishlangan.
2.	Lirika	B	bu adabiyotning bir turi bo'lib, uning asosiy xususiyati asarlarning sahna dizayni hisoblanadi. Uning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning sahnada ijro etilishidir. Bunday asarlarda voqealar rivoji tasvirnamo yo'l bilan, ya'ni asar qahramonlarining bayoni orqali ifodalanadi. Masalan: dialog, monolog orqali. Bu janrlar negizida harakat yotadi.
3.	Drama	C	bu muallif uchun tashqi hodisalar, hodisalar, jarayonlarning tasviridir. Inson hayotining ob'ektiv yo'nali-shini aks ettiradi. Mualliflar turli badiiy vositalardan foydalangan holda, butun jamiyat va uning har bir vakillari yashaydigan tarixiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, psixologik va boshqa muammolarni tasvirlaydilar.

4.	Fojia	D	dramatik turga mansub janrlardan biri bo'lib, bunda voqealar, xarakterlar, kolliziya kulgi fonida tasvirlanadi. Kulgi, komizm inson va jamiyat hayotidagi ziddiyatlar ustidan hajv qilish yoki engil yumor vositalaridan biridir.
5.	Komediya	E	buqahramonningo'limibilantugaydigan kuchli belgilar va ehtirolslarning qizg'in kurashini tasvirlyadigan qaytarib bo'lmaydigan mojaro bilan dramatik asar.

Javob	1.	2.	3.	4.	5.

II. Epik(A), lirik(V) va dramatik(S) turlarga xos janrlarni aniqlang va jadvalning javob qismiga yozing.

1. G'azal	6. Hikoya	11. Tragediya
2. Ruboiy	7. Drama	12. Doston
3. Tuyuq	8. Fard	13. Qit'a
4. Roman	9. Ocherk	14. Muxammas
5. Qissa	10. Komediya	15. Epopeya

Javob	A	V	S

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 308 b.

2. Лихачев Д.С. Неравнодушная проза. Предисловие к книге Кузьмина А.И. Повесть как жанр литературы. – М., 1984. – С. 3-4.

3. Қуронов Д., ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. –

Тошкент: Академнашр, 2010. – 411 б.

4. O'rayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug'ati. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – 170 b.

5. Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоятлар. (Мажмаъун наводир). – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – 96 б.

6. Самарқандий М. Шоирлар бўстони («Тазкират уш шуаро»дан). – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – 224 б.

7. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – 254 b.

8. O'rayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug'ati. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – 170 b.

9. <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik>

ADABIY YO'NALISH VA OQIMLAR

Reja:

1. Hayotni badiiy aks ettirish prinsiplari.
2. Ijodiy metod va uslub.
3. Adabiy yo'nalish.

Hayotni badiiy aks ettirish tamoyillari 30-40-yillar adabiyotshunosligida «metod» deb yuritilib, unga ko'ra badiiy adabiyotda ikkita – realistik va norealistik ijodiy metodlar mavjud deb sanalgan. Keyinroq metod atamasi ostida badiiy asarning g'oyaviy mazmuni bilan bog'liq bo'lgan hayot materialini tanlash, badiiy idrok etish va baholash prinsiplari tushunila boshlangan. Ya'ni metod endi badiiy tafakkur tarzi sanalib, u badiiy adabiyot e'tiborini voqelikning u yoki bu qirralariga qaratishi, tipiklashtirishi va baholashida namoyon bo'luvchi hodisa sanalgan. Badiiy tafakkur tarzini anglatuvchi

metod gnoseologik (ya'ni, badiiy bilish bilan bog'liq) kategoriya bo'lsa, uslub antropologik (ya'ni, ijodkor shaxsi bilan bog'liq) kategoriyadir. Bundan ko'rinadiki, metod g'oyaviylik hodisasi bo'lsa, uslub badiiylik hodisasidir. Uslub ijodkorning ijodiy individualligini belgilaydi, ijodiy individuallik esa u yaratgan badiiy asarning barcha sathlarida (badiiy matnning tuzilishi – ritorika, badiiy voqelikni yaratish prinsiplari – poetika) namoyon bo'ladi. «Uslub – odam» degan qarashning vujudga kelishi bejiz emas: asar o'zida ijodkor shaxsini ifodalar ekan, buni uslubda namoyon etadi⁶⁹. Ma'lum tarixiy davrda o'z mafkurasi va tajribasi bilan bir-biriga yaqin turgan ko'plab yozuvchilar ijodidagi g'oyaviy-badiiy xususiyatlar – mavzu, g'oya, badiiy tasvir usullari va h.k. birligi. Har bir yo'nalishning o'ziga xos g'oyaviy-estetik tamoyillari, ya'ni dasturi, shu yo'nalish vakillari ijodida bajarilishi shart bo'lganligi adabiy yo'nalishning muhim belgisidir. Masalan, klassitsistlar ratsionalizm tamoyiliga amal qilib, badiiy tasvirda uch birlikka rioya etganlar. Biroq bu klassitsistlar asarlarini ma'lum bir qolipga solib qo'ydi. Shuning uchun Jan Lafonten klassitsizm yo'nalishiga, uning ijodiy tamoyillar jihatidan chegaralanishiga qarshi chiqdi. Adabiy yo'nalish u yoki bu milliy adabiyotda ma'lum bir davrda yuzaga keladi. *Adabiy yo'nalish* bilan *adabiy oqim* tushunchalarini bir-biriga qorishtirib yubormaslik lozim. Bu ikki tushuncha bir-biridan keskin farqlanadi. Adabiy yo'nalish adabiy oqimga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, u ma'lum bir davrda biror adabiyot doirasida harakat qiladi. Adabiy oqim esa adabiy yo'nalishga nisbatan torroq tushuncha bo'lib, u yoki bu umumadabiy doirada harakat qila olmaydi. Masalan, *klassitsizm* XVII-XVIII asrlar umumevropani adabiyotida asosiy yo'nalish bo'lgan bo'lsa, adabiy oqim bunday keng miqyosda harakat qila olmaydi. XVIII asrning 80–90-yillarida nemis klassitsizm adabiyotida paydo bo'lgan *Veymar klassitsizmi oqimi* buning yaqqol misolidir. Ma'lum bir davr adabiyotida **adabiy yo'nalish** bitta bo'lib, u shu davr adabiy jarayonini ma'lum bir tomonga yo'naltirib yuboradi.

Masalan, *romantizm yo'nalishi, realistik yo'nalish* va h.k. Biror davr adabiyotida bir nechta **adabiy oqim** bo'lishi mumkin, ammo u umumadabiyotni biror tomonga yo'naltira olmaydi. Masalan, *naturalizm, sentimentalizm, futurizm* va h.k.

Adabiy maktab. Keng ma'noda – adabiy oqim; tor ma'noda – biror buyuk san'atkor ijodining boshqa yozuvchilar uchun badiiy mahorat maktabi bo'lishi.

Adabiy to'garaklar. Tarixan adiblarning bir xil qarashlar, manfaatlar, g'oyalar va h.k. negizida tashkil etilgan ijodiy uyushmalari⁶⁵.

Ma'rifatchilik adabiyoti uchun Uyg'onish davri zamin tayyorlab berdi. Ma'rifatchilik adabiyoti paydo bo'lgunicha zohid avliyolarni ulug'lovchi, ilohiy sevgini dunyoviy sevgidan ustun qo'yuvchi, g'aroyibotlarni tasvirlovchi klassitsizm va barokko yo'nalishidagi asarlar mavjud edi. Bu oqimlar jahon adabiyotiga Lope de Vega, Torkvato Tasso, Per Kalderon, Jon Milton, Jeffri Choser, Per Kornel, Jan Rasin, Moler, Bomarshe kabi buyuk ijodkorlarni berdi. Ma'rifatchilik adabiyotiga uch adabiy oqim asos bo'ldi: 1) G'arb Uyg'onish davrining gumanistik realizmi; 2) antik madaniyatga ergashuvchi klassitsizm; 3) muhtasham gotik qasrlarni eslatuvchi, mo'jizalar va ajoyibotlarga boy barokko. Bu adabiy oqimlar uch xil usulni vujudga keltirdi. Keyinroq bu ijodiy usullardan Gyote, Klinger, Shiller, Lessing, Bayron, Gyugo, Balzak, Flober ham foydalandi.⁶⁶

Adabiyotda ikki xil shakl mavjud:

1. Voqelikka xos bo'lgan in'ikos shakli.
2. Voqelikka xos bo'lmagan in'ikos shakli.

San'atbu – voqelikning obrazlar vositasida in'ikos etilishi. Ilmda mantiqiy tafakkur, san'atda badiiy tafakkur bor. Tafakkurning muayyan bosqichlari quyidagilar: mifologik, romantik, realistik. Bular voqelikning xarakteridan kelib chiqqan. Hozirgi san'at faqat hayotni in'ikos etmaydi, balki borliqni aks ettiradi⁶⁷.

65 Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. –Б.

66 <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/atama/304-atama.html>

67 <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/mahkam-mahmudov->

San'at va adabiyotda hayot hodisalarini gavdalantrishning umumiy yo'llari ijodiy metod deb yuritiladi. Adabiy yo'nalish – adabiy oqim, adabiy maktab kabi tushunchalar qatorida adabiy jarayonga tegishli kategoriyalar, biroq ulardan harakat yo'nalishining izchilligi, qat'iy qoida va talablar asosida yo'nalgani bilan farq qiladi. Adabiy yo'nalish Yevropa adabiyotshunosligida XIX asr boshidan ilmiy istiloh sifatida taomilga kiritilgan. Odatda quyidagilarni adabiy yo'nalish sifatida keltirish urf bo'lgan: klassitsizm, barokko, sentimentalizm, ma'rifatchilik, romantizm, realizm, simvolizm, modernizm. Ularning har biri o'z shakli, taraqqiyot yo'li, nazariy asoslari, vakillariga ega. Bir davrda yoki bir ijodiy maneradagi adiblar asarlarining umumiy xususiyatlari, tipologik o'xshashliklar asosida shakllangan. Bu umumiylik hayot haqiqatini qabul qilish, o'zlashtirish va ifoda qilish tamoyillarida, ijodkor uslubi va metodida ko'rinadi⁶⁸.

Romantizm hayot haqidagi, inson to'g'risidagi orzular ifodasidir. Bu yo'nalishda yaratilgan asarlarda xayoliy voqealar, orzulardagi obrazlar asosiy o'rin tutadi. Romantizm tushunchasi faqat san'at va san'atshunoslik sohasiga tegishli emas. Romantizm – orzu-umid, estetik ideal, teran fikr, jo'shqin ehtiros, kurash va yovuzlarga qarshi isyon demakdir. Adabiyotshunos I.Terteryan «Romantizm yaxlit hodisa» maqolasida aytganiday, «Konservativ, reaksiy (yoki passiv) deyilgan romantiklar ko'pincha, davr (epoxa) ziddiyatlarini anglashda, san'atning kelgusi taraqqiyot yo'llarini bashorat qilishda (Novalis, Xofman) revolyutsion romantiklarga nisbatan teranroq, nozikroq fikrlar, ba'zilar (Vordsvord, Kleyst) o'z asarlari bilan adabiyotda chinakam inqilob yasagan edilar», – deb yozgan⁶⁹. Romantizm

alisher-mahmudov-lessing-va-herder/ Mahkam Mahmudov, Alisher Mahmudov. Lessing va Herder

68 Адабиёт – инсонни кашф қилиш/ Тўплам. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Хуршид Дўстмуҳаммад. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – Б.60.

69 Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев.– Тошкент: "Мумтоз сўз", 2015. – Б.220-221.

voqelik emas, balki voqelik haqidagi idealni aks ettiradi.

Realizm – (lat. realis – narsaga oid, haqiqiy soʻzidan) adabiyot va sanʼatdagi asosiy ijodiy metodlardan biri. Voqelikni, hayotni badiiy obrazlarda murakkabligi va butun toʻlaligi bilan toʻgʻri va haqqoniy aks ettirish. Realizm kurtaklari adabiyot va sanʼat tarixining dastlabki bosqichlaridayoq mavjud edi. U adabiyot hamda sanʼatning tarixiy taraqqiyoti bilan bogʻliq holda rivojlanib, turli davrda turlicha xarakter kasb etdi va nihoyat ijodiy metodga aylandi. Realizm insoniyat ongining tarixiy taraqqiyoti, katta ijtimoiy-siyosiy rivojlanishlar bilan bogʻliq holda tor maʼnodagi realizmning yanada rivojlanishi, adabiyotda yetakchi tasvir tamoyiliga aylanishi natijasida yuzaga keladi.

Realizm ijodiy metod sifatida ijodkorga hayotiy haqiqatni toʻla va mukammal tasvirlash, uni badiiy umumlashtirish imkonini beradi. Realizm ijodiy metod sifatida aniq va tarixiy xarakter kasb etadi. Chunki u ijtimoiy hayot, inson ongining yuksalishi bilan bogʻliq holda oʻsib, rivojlanib boradi. Shuning uchun ham realizm tarixini tadqiq etishda adabiyotning aniq tarixiy davriga qarab nomlash maʼquldir. Masalan: **antik realizm, maʼrifatchilik realizmi** yoki **uygʻonish davri realizmi** kabi.

Klassitsizm – (lat. «classicus» – namunaviy soʻzidan) XVII asrdan XIX asr boshlariga qadar Evropa sanʼatida tarqalgan oqim. Antik davrda oʻz rivojining yuqori choʻqqisiga erishgan qadimgi Yunon va Rim sanʼati merosida shakllanib, unga taqlid qilish natijasida yuzaga kelgan adabiyot va sanʼatdagi uslub, yoʻnalish. Klassitsistlar antik adabiyotni klassik – mumtoz adabiyot deb hisoblaganlar va oʻz ijodlarida antik adabiyot anʼanalarini tiklashni maqsad qilganlar.

Klassitsizm tarafdorlari XVII-XIX asrlarda Fransiya, keyinroq Evropaning boshqa mamlakatlarida Uygʻonish davri anʼanalarini davom ettirgan holda (inson aql-zakovatiga ishonish, antik davr yaratgan ideal mutanosiblikni va nisbatlarni tan olish va eʼzozlash), oʻz zamonasining ijtimoiy hamda estetik talablariga javob tariqasida vujudga kelgan. Antik davr

mifologiyasi (rivoyatlari), tavrot voqealariga murojaat qilib, ulardan olingan syujetlar orqali o'z davrlarining etik-axloqiy va siyosiy muammolarini ko'tarishga harakat qildilar.

Klassitsizmda adabiy janrlar «oliy» va «past» tarzda tasniflanib, ular orasiga qat'iy chegara ham qo'yilgan. «Oliy» janrga tragediya, epopeya va qasida kiritilgan, ularda davlat hayoti, tarixiy voqea-hodisalar, miflar tasvirlangan va ularning asosiy qahramonlari qo'mondonlar, davlat boshliqlari, mifologik personajlar, din peshvolari bo'lgan. Klassitsizmning «past» janriga esa komediya, satira va masal kiritilgan. Bularda o'rtahol insonlarning kundalik hayotidan olingan voqea-hodisalar tasvirlanishi ko'zda tutilgan.

Germenevtika – adabiyotshunoslik metodlaridan biri bo'lib, matn asosida ish ko'rishdir. Germenevtika grekcha so'zdan olingan bo'lib, «talqin», «tushuntirish» degan ma'nolarni bildiradi. Qadimgi adabiy yodgorliklarni talqin etish nazariyasi va san'ati ma'nosida qo'llanadi. Bugungi kunda germenevtika o'zining lug'aviy ma'nosidan o'sib chiqqan yangi bir mazmun kasb etmoqda. Chunki avvallari bu atama ostida faqat qadimgi adabiy yodgorliklarni talqin etish nazariyasi yotgan bo'lsa, endilikda istagan bir badiiy asar yoxud uning bir bo'lagini tahlil va talqin etish tushuniladi.

Germenevtikaning ikki ma'nosi bor. Birinchisi, u matnni talqin qilish nazariyasi va metodologiyasi (anglash, tushunish san'ati) bo'lsa, ikkinchisi, unda asarga xos xususiyatlar izohlab beriladi. Germenevtikaning mustaqil usul sifatida shakllanishida Shleyermaxerning hissasi katta bo'ldi.

Germenevtikaning vazifasini u yoki bu matnning mazmunini anglashga yetaklash tashkil qiladi. Uning oldida har doim ikkita vazifa turadi: 1) u matnni umumiy til hodisasi sifatida o'rgatsa; 2) uni alohida shaxsning ijod mahsuli sifatida talqin qiladi. Shuning uchun germenevtikaning birinchi vazifasi grammatik, ikkinchi vazifasi psixologik mohiyat kasb etadi. Grammatik talqin bo'yicha asarning leksik tizimi, til qurilishi o'rganilsa,

psixologik tomondan uni yaratgan ijodkorning individual uslubi, ifoda-tasvir kombinatsiyasi o'rganiladi.

Adabiyotshunoslikda tarixiy-madaniy tahlil metodiga asoslangan yo'nalish XVIII asrda G'arbiy Yevropada paydo bo'lgan va uning asoschisi fransuz adabiyotshunosi Ippolit Ten hisoblanadi. Uning «San'at falsafasi» asarida har qanday janrda yozilgan asarda, birinchi galda, biror-bir millatning tarixi va madaniyati, muayyan davrdagi rivojlanish yo'llari aks etishi ta'kidlanadi. Uning besh jilddan iborat «Angliya adabiyoti tarixi» nomli fundamental tadqiqotining kirish qismida ham madaniy-tarixiy metodning mohiyati keng yoritilgan. Bu asar «adabiyot orqali» yoritilgan ingliz irqi va tamaddunining tarixidir. ...Ten ko'proq umumiy va milliy qonuniyatlar bilan qiziqadi. Pozitivizmning sodiq tarafdori, naturalistik nazariyaning asoschilaridan biri sifatida Ten san'atda, xuddi fanda bo'lganidek, o'zi tayanadigan mustahkam asoslarga qurilgan sistemani qidiradi».⁷⁰ Madaniy-tarixiy metodlarga asoslangan tadqiqotlarga xos muhim jihatlaridan biri – unda tadqiqotchi xalqning ruhiy dunyosiga, tarixiy hayotining turli bosqichlariga e'tibor qaratishi bilan izohlanadi. Madaniy-tarixiy metod tarafdorlaridan biri S.Renanning fikricha, «Homerning asarlari emas, balki Homer davri hayoti, insoniyat umrining Homer tomonidan aks ettirilgan bosqichlarining o'zi go'zaldir»⁷¹.

Yuqorida keltirilgan, umuman, madaniy-tarixiy metodga oid ta'rif-tavsiflar, nazarimizda, istiqloldan keyingi davrda yaratilgan bir qator «ma'rifiy» atamasi bilan atalgan asarlarning strukturasini, yozilish usuli, tili va boshqa ilmiy-badiiy jihatlarini tushunishga yordam beradi. Zero, bu asarlar tarixiy mavzuda yozilgan sof badiiy asarlardan ilmiyligining bo'rtib ko'rinishi va publitsistik talqinning yetakchiligi bilan farqlanadi. Bunday asarlar muayyan xronologik tizimga asoslangan bo'lib, ularda

70 Қаршибаева У.Д. Француз романтизм прозасининг поетик хусусиятлари (Шатобриан ва Гюго раманлари мисолида): Филол. фан. д-ри. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 82 б.

71 Зинченко В.Г. и др. Методы изучения литературы. – М., 2002. – С.58.

muayyan tarixiy, adabiy figuraning siymosi ilmiy-badiiy aspektda yaratiladi. Shu xususiyatlariga ko'ra, bunday asarlar badiiy ijod namunasi emas, balki ilmiy ijod namunalari sifatida tadqiq etiladi⁷².

Modernizm fransuzcha so'z bo'lib «*eng yangi, zamonaviy*» degan ma'noni bildiradi. Bu tushuncha XIX asr oxiri XX asr boshlarida ommalashgan. Tabiiyki, adabiyot va san'atda keng tarqalgan mazkur hodisa bo'sh joyda paydo bo'lgan emas, uning kurtaklari avvaldan mavjud edi. Jumladan, ilgariroq vujudga kelgan «san'at vosita emas – maqsad», «san'at – o'zni ifodalash», «sof san'at» qabilidagi nazariy qarashlar, barokko doirasida sanaluvchi *manierizm gongorizm, pretsioz adabiyot* namoyandalarining ijod amaliyotida modernizmga xos jihatlarni kuzatish mumkin. Aslida, adabiy jarayonda hayotni badiiy aks ettirish prinsiplari (realistik va norealistik), adabiyotning mohiyati, bilish imkonlari, vazifasi va sh.k. masalalarda ziddiyatli qarashlar azaldan mavjud bo'lgani e'tiborga olinsa, modernizm kurtaklarini juda qadim zamonlardan ham topish mumkin bo'ladi. Ya'ni modernizmga realistik va norealistik yo'nalishlar orasidagi ziddiyatning muayyan ijtimoiy-tarixiy sharoitda quyuqlashib, keskin namoyon bo'lishi, yangilangan nazariy asoslarga ega bo'lishi va ommalashishi sifatida qarash mumkin. Modernizm o'tgan asr oxirlaridan boshlab maydonga chiqqan, ijodiy dasturlari va ijod amaliyoti jihatidan turli-tuman adabiy maktab va yo'nalishlarni o'ziga asos bilgan estetik tizim, ijodiy metod sifatida tushuniladi⁷³.

Komparativizm – adabiyotshunoslikdagi maktablardan biri, qiyosiy-tarixiy metod, adabiy tekshirish usuli. Komparativizm XIX asrda Yevropada paydo bo'ladi. Komparativistika (lot.comparativus – qiyosiy) turli xil jarayonlarning qiyosiy

72 Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Бадий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2015. – Б. 354.

73 Жабборов Д.Е. Истиқлол даври ўзбек адабиётшунослигида Чўлпон ижоди талқинлари/(шеърятти ва насрий асарлари мисолида): Филол. фан. фал. д-ри. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 47 б.

o'rganilishiga asoslangan fan yo'nalishi bo'lib, boshqa sohalar qatorida qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslikni, tarixiy poetikani ham qamrab oladi. Rus olimasi M.G.Bogatkina o'z maqolasida zamonaviy komparativistika ilmiy metodologiyasi qiyosiy-tarixiy maktab an'alariga asoslanganligi va matnni o'rganishning qiyosiy metodlari majmuasidan iboratligi haqidagi fikrni bildiradi⁷⁴. Turli xalqlarning adabiyotda aks etgan mushtarak madaniy va ijtimoiy tomonlarini kuzatgan tadqiqotchilar, bu jarayonning sababini tushuntirishga harakat qilganlar. Bu jihatdan ayrim asarlar, adabiy janrlar va stillar, mualliflar ijodining o'ziga xos tomonlari, adabiy oqimlar qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslikning tadqiqot obyekti bo'lib xizmat qildi. Syujet va motivlarning bir xalqdan ikkinchisiga ko'chishi va takrorlanishi nazariyasi shu davr rus akadem adabiyotshunosligining asosiy konsepsiyalaridan biriga aylandi.⁷⁵

Savol va topshiriqlar

1. O'zbek adabiyotida A.Navoiyning «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun» kabi dostonlari nima uchun romantizm metodiga mos kelishini izohlang?
2. Metodlarning paydo bo'lish sabablarini tahlil qiling (Har bir metod asosida yaratilgan asarlarga misollar keltiring).
3. O'zbek adabiyotida realizm metodiga mos asarlarni sanang va ularga izoh bering?
4. Klassitsizm, naturalizm, syurrealizm oqimi namoyandalarini aniqlang.
5. Adabiy oqim tushunchasiga sizning munosabatingiz qanday?

74 Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшunoslik lug'ati. T: «Академнашр», 2010. Б.176.

75 Боровков А.К Бадаи ал-лугат Словар к сочинениям Алишера Навои. – М.,1961.

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari
I. Adabiy oqimlarni izohi bilan moslang.

1.	Klassitsizm	A.	XVIII asr oxirida Evropa adabiyotida paydo bo'lgan adabiy oqim. Feodal jamiyati inqirozga yuz tutib, kapitalistik munosabatlar rivojlanayotgan davrda Angliyada paydo bo'ldi. Bu oqim vakillari insonning ruhiy dunyosini, kapitalistik munosabatlar sharoitida bu ruhiy dunyo fojiasini tasvirladilar. Ular yaratgan qahramonlar, odatda, ijtimoiy munosabatlardan chetda edi.
2.	Sentimentalizm	B.	Turmushga taqlid etishni, aql idrokka muvofiq harakat qilishni, antik adabiyot va san'at asarlarini namuna qilib olib, uning an'anaviy qoidalariga tayanishni taqozo qiladigan adabiy oqim.
3.	Naturalizm	C.	XIX asrning oxirida Franstiyadagi burjua adabiyotida paydo bo'lgan, xalqqa yot, mazmunsiz san'atni targ'ib etadigan adabiy oqim. XX asr jahon san'ati, jumladan, adabiyotida inqirozga uchragan turli-tuman hodisalarning, norealistik oqimlarning umumiy shartli nomi. Bu oqim tarafdorlari dekadent atamasi bilan ifodalanadi.
4.	Modernizm	D.	XIX asrning 70-yillarida G'arbiy Evropa adabiyotida yuzaga kelgan badiiy usulardan biri, XIX asrning 80-90-yillarida fransuz yozuvchisi Emil Zolya boshchiligida paydo bo'lgan oqim. Bu oqim san'atni demokratlashtirishni, voqelikni haqqoniy aks ettirishni, hayot voqealari, ko'rinishlarini, turli ijtimoiy tabaqalarga mansub kishilar turmushini to'g'ri ifodalashni ma'qul ko'radi.

5.	Didaktik adabiyot	E.	axloqiy-ta'limiy xarakterga ega bo'lgan badiiy asarlar. Qadimgi grek adabiyotida eramizdan oldinroq yuzaga kelgan bo'lib, u qadimgi Sharq va G'arb adabiyotida rivojlanib keng tarqalgan
----	-------------------	----	--

Javob	1.	2.	3.	4.	5.

II. Sentimentalizm oqimiga berilgan to'g'ri izohlarni aniqlang va javoblar jadvaliga ha yoki yo'q so'zlarini yozing.

1. 18-asr 2-yarmi – 19-asr boshida Yevropa va AQSH adabiyoti va san'atidagi oqim.

2. Hissiyot yaxshilik va yomonlikni belgilovchi, insonning qadr-qimmatini aniqlovchi asosiy me'yor sifatida talqin qilinadi.

3. Asarlarda inson his-tuyg'ulari har tomonlama badiiy tadqiq qilinib, psixologik tahlilga keng o'rin beriladi. Ayniqsa, his-tuygularning tabiiyligi ulug'lanadi.

4. Oqim XVIII asr o'rtalari Angliyada feodalizm sarqitlariga qarshi kurashni, oddiy kishilarning oliyjanobligini, qalbini tasvir markaziga olgan.

5. Oqim oddiy qahramonlar qismatini har qanday kitobxonni achintiradigan tarzda tasvirlaydi. Qahramonlar hayoti va qalbining chuqur va ta'sirchan ochilishi achinish tuyg'usini – insoniylikning zarur belgisini voqea qiladi.

6. Oqim vakillari «Adabiyot saroy va shahar uchun yaratilishi kerak» deb hisoblaganlar va janrlarni tabaqalashtirganlar. Ularning estetik tushunchalaricha, drama eng yuksak janr, komediya quyi janr hisoblangan. Roman, qissa, hikoya janrlariga ikkinchi darajali unsurlar deb qarashgan.

7. Oqimga xos bo'lgan adabiy asar tilining – oddiy va soddaligi, his-tuyg'ular dunyosi tasvirining chuqurligi, rahm-shafqat ham insoniylik o'lchovi ekanligi xususiyatlari hamon adabiy jarayonda tirikdir.

8. Fransiyada XX asr boshlarida dunyoga kelgan. Hayot

voqea-hodisalarining mohiyatini, ichki dunyoni murakkab ramz va shakllarda, kutilmagan obrazlarda tasvirlashgan.

Javob	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев.– Тошкент: «Мумтоз сўз», 2015. – 664 б.

2. Адабиёт – инсонни кашф қилиш / Тўплам. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Хуршид Дўстмуҳаммад. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 118 б.

3. Боровков А.К Бадаи ал-лугат Словар к сочинениям Алишера Навои. – М.,1961. – 265 с.

4. Жабборова Д.Е. Истиқлол даври ўзбек адабиётшунослигида Чўлпон ижоди талқинлари / (шеърини ва насрий асарлари мисолида): Филол. фан. фал. д-ри. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 47 б.

5. Жирмунский В. Стихотворение Гёте и Байрона: Ты знаешь край? / Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Ленинград: «Наука», 1979. – С. 408-427.

6. Зинченко В.Г., Зусман В.Г., Кирнозе З.И. Методы изучения литературы. Системный подход: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 200 с.

7. O'rayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug'ati. – Т.: Turon zamin ziyo, 2015. – 170 б.

8. Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2015. – 464 б.

9. Қаршибаева У.Д. Француз романтизм прозасининг поетик хусусиятлари (Шатобриан ва Гюго рамани мисолида): Филол. фан. д-ри. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 82 б.

10. Қурунов Д., Мамажонов З., Шералиева М.

Адабиётшунослик луғати. Т: «Академнашр», 2010. – 411 б.

11. Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т: Академнашр, 2018. –480 б.

12. Халлиева Г. XX аср Россия шарқшунослиги ва ўзбек мумтоз адабиёти/ Монография. – Т, 2018. – 274 б.

13. <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/atama/304-atama.html>

14. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/mahkam-mahmudov-alisher-mahmudov-lessing-va-herder/> Mahkam Mahmudov, Alisher Mahmudov. Lessing va Herder

HOZIRGI ADABIY JARAYON MANZARALARI

Reja:

1. Adabiy jarayon tushunchasi.
2. Adabiyot va ijtimoiy-tarixiy sharoit.
3. Adabiy jarayonni davrlashtirish.

XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi o'zbek adabiyoti ushbu davrda yuz bergan ijtimoiy, siyosiy, madaniy hayotdagi o'zgarishlarni aks ettiradi. XXI asr adabiyotining poydevorida ikkita muhim narsa bo'lishi kerak: biri – adabiyotimiz, san'atimiz sohasidagi milliy an'ana va ikkinchisi – jahon adabiyotining badiiy tafakkurining darajasi va jahon adabiyotida erishilgan tajriba⁸¹.

Hakimjon Karimov ilgari surgan paradigmain'ikos nazariyasiga va ijtimoiy-madaniy hamda adabiy tafakkurning rivojlanishida ong kategoriyasining roliga asoslanadi. Tadqiqotchi yozish uslubi rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini nasrning janr prinsipiga asosan bo'linishidan kelib chiqqan holda ko'rsatib o'tadi: 1) adabiyotda g'oya va mavzu maydonining kengayishi; 2) ijtimoiy, axloqiy, ma'naviy, oilaviy masalalarga e'tiborning kuchayishi; 3) insonparvarlik mazmuni va psixologizmning chuqurlashuvi;

4) o'zbek xalqining o'zligini tanishi va mentaliteti masalalariga murojaat etilishi; 5) hayot mazmunini falsafiy mushohada etish.

Qator adiblar ijodida «bozor sharoitidagi inson taqdiri» mavzusi ustuvor muammo sifatida ajralib ko'rinadi. Ularning asarlaridagi bosh qahramon bozor munosabatlariga moslashib olgan yoki «ortiqcha odam»ga aylangan kishidir. Y. Solijonovning fikricha, «har bir adib yolg'izlik fojiasini o'zicha ochib beradi». Olim Tohir Malik, Xurshid Do'stmuhammad, Zulfiya Qurolboy qizi va boshqa bir qator adiblarni sanab o'tar ekan, quyidagi belgilariga ko'ra, zamonaviy badiiy asar yaratishda o'zbek adabiyoti uchun yangilik bo'lgan o'ziga xos tendensiyalarni keltirib o'tadi. Bular: 1) nasihatgo'ylikdan qochish; 2) zamonaviy jamiyatda ayol rolining o'zgarganligiga urg'u berish, ikki yo'l o'rtasida turgan ayolning ruhiy kechinmalarini yaratish; 3) ijtimoiy-madaniy, g'oyaviy-axloqiy tiplarning yonma-yon, bir-birlariga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatib yashashi; 4) o'zbek xalqining sobiq sho'rolar davridagi hayotini mushohada qilishga urinish; 5) jo'shqin syujetlarga intilish («bozor adiblari» va «bozor adabiyoti»ni yaratgan salbiy tendensiya sifatida); 6) tasviriylik va publitsistikaga moyillik. Tadqiqotchi XX asr oxiri – XXI asr boshi o'zbek adabiy jarayoni rivojlanishining quyidagi tendensiyalarini ko'rsatib o'tadi: 1) realistik va modernistik poetikaning yagona badiiy maydonga birlashishi; 2) ijtimoiy-shaxsiy muammolardan shaxsiy-maishiy muammolarga ko'chish; 3) yangicha mifologik yozish uslubini yaratgan ramzlardan foydalanish (bu ramzlar Sharqning o'ziga xos xususiyatlari va milliy an'analariga (masalan, zardushtiylilik obrazlari, xalq asotirlari va shu kabilar) asoslangan); 4) «mo'jizaviy realizm» tendensiyalariga moyillik; 5) real voqelikning sun'iy in'ikosi bo'lgan, «abadiy olam» yaralishi haqidagi diniyafsonaviy model elementlari syujetdan tashqari unsurlar sifatida «purkab qo'yilgan» asarlar, shuningdek, reallik va afsonaviylik o'rtasidagi syujet chegaralari bo'lmagan, syujet liniyasi turli xil afsonaviy tuzilmalar (afsona, rivoyat, hikoyat) bilan uyg'unlashgan asarlarning yaratilishi; 6) «... o'zgacha

ko'rinishdagi tahliliy psixologizm»ni vujudga keltirgan chuqur majozlashtirish tendensiyasi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mazkur davr ijodkorlari adabiy pozitsiyalarining turlicha ekanligiga qaramay, boshqa-boshqa qutblarga ajralib ketmadilar. Bundan tashqari, sobiq sho'rolar davrini qayta baholaydigan, siyosiy qatag'onlar va «shaxsga sig'inish», sho'rolar davriga tegishli bo'lgan «xususiyatlar» – milliy an'analar va urf-odatlarini mensimaslik natijasida kelib chiqqan oqibatlar haqida hikoya qiluvchi asarlar yaratildi.

O'zbek adabiyoti bugungi kunda murakkab va individual taraqqiyot yo'lini bosib o'tmoqda:

1. «O'tish» davri (XX asrning 80-yillar oxiri – 90-yillar). Bu davr qator omillar bilan belgilanadi:

- mumtoz merosning (XII-XIX asrlar adabiyoti) tiklanishi, o'z vaqtida ta'qiqlangan ijodkorlar (Cho'lpon, Fitrat, Behbudiy va jadid adabiyoti vakillari) asarlarining chop etilishi munosabati bilan o'zbek adabiyoti tarixidagi «oq dog'»larning yo'q bo'lishi;

- diniy va ma'naviy qadriyatlar hamda tasavvuf adabiyotiga qiziqishning ortishi (Yugnakiy, Bolasog'uniy, Yassaviy asarlarining e'lon qilinishi);

- o'zbek xalqi tarixiga nisbatan to'g'ri munosabatning tiklanishi va tarixiy-biografik janr ulushining ko'payishi (Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Alisher Navoiy, Bobur va shu kabi siymolar haqida qator asarlarning yaratilishi);

- rus klassik adabiyoti an'alariga qiziqishning susayishi, O'rtayer dengizi va Amerika adabiyotiga (xususan, Eujenio Montale, Salvatore Kvazimodo, Kamilo Xose Sela, Garsia Markes kabi adiblarning ijodiga) qiziqishning ortishi;

- «g'oyaviy bo'shliq»qa barham berilishi va o'zbek madaniyati hamda adabiyotida milliy g'oyaning shakllanishi.

O'zbek adabiyotidagi «o'tish» davri vatanparvarlik ruhi yorqin aks etgan ko'plab asarlarning (xususan, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Shavkat Rahmon she'riyati, Shukur Xolmirzayev va Omon Muxtorning qator nasriy asarlari) vujudga kelishi

hamda tarixiy siymolar va xalq qahramonlari obrazi yaratilishida ko'rinadi. Bunga Maqsud Qoriyevning «Ibn Sino», «Beruniy», Muhammad Alining «Sarbadorlar», Sa'dulla Siyoevning «Yassaviyning so'nggi safari», Asad Dilmurodning «Mahmud Torobiy» kabi asarlarini misol qilib keltirish mumkin. Bu hodisaning mohiyati shundaki, xalqimizning o'z-o'zini anglashi, o'zining millat sifatida noyob ekanligini idrok etishi, mustaqil hayot qurish uchun ilhomlanish manbalarini topishi zarur edi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mazkur davr ijodkorlari adabiy pozitsiyalarining turlicha ekanligiga qaramay, boshqa-boshqa qutblarga ajralib ketmadilar.

«Manzillar o'zgarishi va tahlillar» davri (1990–2000 yillar). Bu davrda o'zbek adabiyoti «milliy o'zlik – globallashuv», «estetik qadriyatlar – bozor iqtisodiyoti» kabi bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar bilan tavsiflanuvchi vaziyatga tushib qoldi. Bu hol adabiy maydonga sezilarli ta'sir o'tkazdi. Adabiyotning estetik prinsiplar va shakliy eksperimentlarga ko'ra turli qatlamlarga ajralishi kuzatildi. Masalan, mavjud voqelikni Sharq mumtoz an'analari, xalq og'zaki ijodi va «oltmishinchi yillar» avlodi badiiy tajribalari bilan birgalikda o'zlashtirgan an'anaviy realizm ruhida yaratilgan asarlar bilan bir qatorda ko'plab adiblar ijodida modernistik va postmodernistik tendensiyaga ergashish paydo bo'lganini ham qayd etish lozim. O'zbek adabiyotidagi o'ziga xos bu jarayonga adabiyotshunos olimlar va tanqidchilar o'z vaqtida e'tibor qaratishdi.

«Verdandi» davri (2000–2014 yillar). Bugungi adabiyot mumtoz adabiyot va realizm an'analari, modernizm, postmodernizm tendensiyalarining yonma-yon yashayotgani bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy o'zbek adabiy jarayonida realizm pozitsiyasi ancha kuchli. Misol tariqasida Abduqayum Yo'ldoshning «Bankir», «Puankare», Hakim Sattoriyning «Sog'inch», Zulfiya Misbaxning «So'fito'rg'ay», Shodmon Otabekning «Agar oshiqligim aytsam...» kabi jamoatchilik e'tiboriga hamda tanqidchilar e'tirofiga sazovor

bo'lgan asarlarini keltirish mumkin. Fikrimizcha, realizm badiiy metod sifatida kelajakda ham asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi. Binobarin, adiblarimiz hali bu metodning ko'plab usul va vositalarini o'zlashtirishlari lozim. Turgan gapki, bu yangilangan realizm bo'ladi, deb aytishga asosimiz bor. Chunki hayotiylik badiiyati mavjud voqelik tasvirini zamonaviy vositalar majmuida berilishini talab etadi. Ehtimol, bugun o'zbek adabiyotida ildiz otgan boshqa tendensiya neorealizmning vujudga kelishidan nishonadir⁸².

Iste'dodli adib va zukko adabiyotshunos Ulug'bek Hamdam fikricha, chinakam adabiyot yukini iste'dod yoki daho san'atkorlar dast ko'tarib yelkalariga olishlari mumkin: nasrda Nazar Eshonqul, Isajon Sulton, Rahimjon Rahmat, Abduqayum Yo'ldosh kabi, nazmda Abduvali Qutbiddin, Halima Ahmedova, Faxriyor, Zebo Mirzo, Xosiyat Rustamova, Go'zal Begim, Mehrinoz Abbosova, adabiyotshunoslik ilmida Dilmurod Qur'onov, Bahodir Karim, Uzoq Jo'raqul, Sa'dullo Qur'onov singari adib, shoir va olimlar o'zbek adabiyoti va adabiyotshunosligida ko'p ishlarni amalga oshirishdi va yana ko'piga qodir⁸³

Adabiyotshunos No'mon Rahimjonov e'tiroficha, «Adabiyotshunosligimizda adabiy hodisalarni, badiiy asarlarni, ijodkor fenomenini ma'naviy madaniyatning, milliy qadriyatlarning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi tariqasida o'rganish, baholash, ilmiy xulosalar chiqarish tamoyili qaror topdi. Adabiyotshunoslikning ham adabiyot va san'at singari davr didini, millatning badiiy-estetik saviyasini, jamiyat ma'naviyatini kamol topdirishda betakror o'rni bor. Ilm ahli o'z zamonasidagi ana shu yuksak mas'uliyatni teran anglagan holda, adabiyotni, madaniy-tarixiy-diniy merosni umubashariy qadriyat sifatida o'rganishi, baholashi, asnosida, nazariy umumlashtirish madaniyati tobora takomillashib bormoqda.

Xullas, adabiyotshunoslik ilmini jahon andozalari darajasiga ko'tarish borasidagi sharaflil izlanishlar uning kelajagiga katta

umid uyg'otadi⁷⁶. Bugun biz o'zbek adabiyotini jahon adabiy jarayonining ajralmas va tarkibiy qismi sifatida tasavvur etamiz. Adabiyotshunoslarning tafakkuridagi bu o'zgarish bizdan hozirgi o'zbek adabiyotini jahon adabiyoti kontekstida tadqiq etishni, buning uchun esa o'zbek-xorijiy adabiy aloqalarini yangi va yuksak bosqichga ko'tarishni taqozo etadi.

Savol va topshiriqlar

1. Hozirgi adabiy jarayonni kimlar baholab boradi?
2. Yangi badiiy asarlar dastlab qaysi jurnallarda e'lon qilinadi?
3. Hozirgi adabiy jarayonda badiiy tafakkurdagi o'zgarishlarni tahlil qiling.
4. Globallashuv jarayonida qanday mavzu va g'oya asosida asarlar yaratilmoqda?
5. Ijodkor bilan kitobxon muloqotining bugungi kundagi holatini izohlang.

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Parchalarning qaysi asardan olinganligini aniqlang va mutanosiblikni ta'minlang.

1.	Hijriy 935-yilda Agraga ko'chib kelgan Xonzoda begim o'n yildan beri Hindistonda istiqomat qilayotgan bo'lsa ham, hanuzgacha bu yerdagi yil fasllarining g'aroyibligiga o'rganolmaydi. Uning nazarida, Agraning kuzi va qishi yo'q, bahori bilan yozi esa yil bo'yi davom etadi. Kech kuzda, begimning yoshligi o'tgan Farg'ona vodiysida, daraxtlar bargini duv to'kadigan xazonrezlik paytida Agraning yam-yashil xurmozorlari xuddi yozdagidek meva berib turadi.	A.	«Chingizxonning oq buluti» (qissa). Chingiz Aytmatov
----	--	----	--

76 Solihov T. Adabiyot – insonni kashf qilish. – T.: Yangi asr avlodi, 2016. – 135 b.

2.	Bu tomonlarda poezdlar g'arbdan sharqqa va sharqdan g'arbga qatnagani qatnagan... Sario'zakning biyday dalalari bo'ylab ayozli shamol g'azabnok quturib, oppoq qor unini osmoni falakkacha to'zg' itib yurgan qahraton qish chillasida oq libos kiygan dashtdagi tungi Bo'ronli bekatini qor uyumlari orasidan topish poezd haydovchilari uchun oson emas edi. O'ynoqlagan qor bo'ronlariga burkangan tungi poezdlar nim qorong'ida yomon tushdagiday bezovta kelib ketaveradi... Xuddi ana shu poyonsiz ovloq sayhonlikdagi bekatda har kecha tong otguncha mo'jazgina uyning bir derazasida chiroq o'chmaydi: u yerda kimdir og'ir darddan jon talvasasida to'lg'anmoqda yoki birov uyqusizlik kasalidan azob chekayotir deb o'ylaysan kishi. Bekat yonidagi ana shu hujrada Abutalip Quttiboev oilasi yashar edi.	B.	«Avlodlar dovoni» (roman) Pirimqul Qodirov
3.	Rutubatli, izg'irinli, qop-qorong'i tun qo'ynida hayhotdan yastanib yotgan Oxota dengizi sohillarida tabiatning ikki qudratli kuchi — quruqlik bilan dengiz o'rtasida azaliy, tinimsiz kurash davom etadi: quruqlik dengizning asov to'lqinlariga to'sqinlik qilishga intiladi, dengiz esa quruqlikka hujum qilishda tinim bilmaydi. Dengiz to'lqinlari zulmat qo'ynida guvillab, o'kirib, shiddat bilan qoyalarga kelib urilib, parchalanib ketadi. Dengiz hamlalarini qaytaraverib, tosh-metin bo'lib ketgan qirg'oq xo'rsinib, uf tortadi.	C.	«Sohil yoqalab chopayotgan olapar» (qissa). Chingiz Aytmatov

4.	Alkimyogar kitobni qo'liga oldi, uni sayyohlardan kimdir olib kelgan edi. Kitob muqovasiz edi, biroq u muallifning ism-sharifini topdi — Oskar Uayld — va uni varaqlab, tuyqusdan nigohi Nargis haqidagi rivoyatga tushdi. Kun-uzzun anhor bo'yida o'z aksiga mahliyo bo'lib o'tiradigan sohibjamol bo'zbola haqidagi rivoyat Alkimyogarga ma'lum edi: Nargis shu qadar mahliyo bo'lib anhorga termilib qolgan ediki, oxir-oqibat suvga qulab, cho'kib ketdi, qirg'oqdan esa gul unib chiqdi, gulni uning nomi bilan atashdi.	D.	Choliqushi (roman). Rashod Nuri Guntekin
5.	To'rtinchi sinfda edim. Yoshim o'n ikkilarda bo'lishi kerak. Fransuz tili muallimimiz Aleksi opa bir kun bizga inshodan vazifa topshirdi. «Hayotdagi ilk xotiralarigizni yozishga harakat qiling. Ko'raylik-chi, nimalarni eslar ekansizlar. Sizlar uchun bu ajoyib xayol mashqi bo'ladi», — degan edi u. Hech esimdan chiqmaydi: sho'xligimdan, sergapligimdan bezor bo'lgan murabbiyalarim meni o'rtoqlarimdan ayirib, sinf burchagidagibirkishilikkichkina partaga o'tqazib qo'yishgan edi. Mudira aytgandek, men «dars paytida qo'shnilarimni gapga tutmaslikni, o'qituvchimizning so'zlarini odob bilan tinglashni o'rgangunimga qadar» u yerda surgun hayot kechirishga mahkum edim.	E.	«Alkimyo-gar» (qissa). Paolo Koelo

6.	Ogayo qishi hukmron edi: eshik va derazalar taqa-taq yopilgan, oynalarni qalin qirov bosgan; tomlarning qirralaridan nayzasimon sumalaklar osilib turar, bolalar tepaliklardan chang'ilarda o'qdek uchar, qora ayiq mo'ynasidan tikilgan po'stinli ayollar sirpanchiq ko'chalarda kezinar edilar. To'satdan issiq havo to'fqini shahar bo'ylab yoyildi, xuddi tasodifan ochiq qolgan novvoyxona eshigidan chiqqan hovur singari hammayoqni issiq havo qopladi. Uylardan shovullab suvlar oqdi. Butalar va bolalarning egnilari ho'l bo'ldi. Tomlardan sumalaklar uzilib tushar, yerga tushib mayda-mayda bo'lar va erib ketar edi. Eshiklar lang ochildi. Osmonda bulutning choki so'kildi. Bolalar egnilaridan sviterlarini yechib otdilar. Onajonlar ham ayiq mo'yna po'stinlarini yelkalaridan tashladilar. Qor erib, o'tloqzorda bulturgi maysalar mung'ayib ko'rindi.	F.	«Kecha va kunduz» (roman). Cho'lpon
----	---	----	--

7.	Har yil bir keladigan bahor sevinchi yana ko'ngillarni qitiqlay boshladi. Yanatabiatning dildiragan tanlariga iliq qon yugurdi... Tollarning ko'm-ko'k sochpopuklari qizlarning mayda o'rilgan kokillariday selkillab tushmoqqa boshladi. Muz tagida loyqalanib oqqan suvlarning g'amli yuzlari kuldi, o'zlari horg'in-horg'in oqsalarda, bo'shalgan qul singari erkinlik nash'asini kemira-kemira ilgari bosadilar. Simyog'ochlarning uchlarida yakka-yakka qushlar ko'rina boshladi. Birinchi ko'ringan ko'klam qushi birinchi yorilgan bodroq nash'asini beradi. Bultur ekilib, ko'p qoshlarni qoraytirgan o'sma ildizidan yana bosh ko'tarib chiqdi...		«Marsga hujum» (roman). Rey Bredberi
8.	Men uyga dala bilan qaytdim. Yozning qoq o'rtasi edi. O't o'rilib olingan va qora bug'doyni o'rishga endigina harakat qilinmoqda edi. Yilning bu paytida rang-barang chiroyli gullar — qizil, oq, pushti, xushbo'y, momikli chinnigullar, sut singari oq, o'rtasi och-sariq, yoqimli hid sochuvchi «muhabbat gullari», bol hidli sariq gulira'nolar, gunafsha rangli va oq lolaga o'xshash qomatdor karnaygullar, chirmashib o'suvchi no'xatgullar, sariq, qizil, pushti skabiazlar, gunafsha rangli, och pushti jig'alik va sezilar-sezilmas yoqimli hid beruvchi otquloq gullar, quyoshda va yoshniholligida tiniq ko'k, kechqurunlari hamda qarigan vaqtida ko'kimtir va qizg'imtir bo'lib tovlanuvchi va latif, bodom hidli, guli darrov so'lib qoladigan chirmovgullar ko'p bo'ladi.		«Hojimurod» (qissa). Lev Tolstoy

Javob	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.

II. Asarlarning janrini aniqlang.

1) O'lmas Umarbekov, «Sovg'a»; 2) Shukur Xolmirzayev, «Qariya»; 3) Tohir Malik, «Shaytanat»; 4) O'tkir Xoshimov, «Dunyoning ishlari»; 5) Murod Muhammad Do'st, «Dasht-u dalalarda»; 6) Tog'ay Murod, «Ot kishnagan oqshom»; 7) Xurshid Do'stmuhammad, «Beozor qushning qarg'ishi»; 8) Erkin A'zamov, «Ko'k eshik»; 9) Xayriddin Sultonov, «Yo, Jamshid!»; 10) Shoyim Bo'tayev, «Hisomiddin al-yog'iy»; 11) Nazar Eshonqul, «Maymun yetaklagan odam»; 12) Shuhrat, «Oltin zanglamas»; 13) Odil Yoqubov, «Ulug'bek xazinasi»; 14) Luqmon Bo'rixon, «Jaziramadagi odamlar»; 15) Salomat Vafo, «Tilsim saltanati»; 16) Normurod Norqobil, «Dashtu dalala'rda»; 17) To'xtamurod Rustamov, «Kapalaklar o'yini».

Javob	Hikoya	Qissa	Roman

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев.- Тошкент: «Мумтоз сўз», 2015. – 664 б.

2. Жабборова Д.Е. Истиқлол даври ўзбек адабиёт-шунослигида Чўлпон ижоди талқинлари/(шеърят ва насрий асарлари мисолида): Филол. фан. фал. д-ри. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 47 б.

3. Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Бадий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2015. – 464 б.

4. Komilova S. Zamonaviy o'zbek adabiy jarayoni konsepsiyasi. <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/zamonaviy-ozbek-adabiy-jarayoni-konsepsiyasi/>

5. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М.

Адабиётшунослик луғати. Т: «Академнашр», 2010. – 411 б.

6. Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т: Академнашр, 2018. – 480 б.

7. <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/atama/304-atama.html>

BADIIY ASAR TAHLILI

Reja:

1. Badiiy tahlil tushunchasining mohiyati.
2. Badiiy tahlilni turlarga ajratishning ilmiy asoslari.
3. Badiiy tahlil tamoyillari.
4. Badiiy tahlilning yo'nalishlari.

Tayanch tushunchalar: badiiy tahlil, tahlil turlari, tahlil tamoyillari, filologik tahlil, o'quv tahlili, estetik tizim, tarixiylik, tizimlilik, yaxlitlik, genetik, tipologik, funksional, falsafiy, psixologik tahlil.

«Tahlil» atamasi arabcha so'z bo'lib, «eritib yuborish», «murakkab butunni qismlarga ajratish» ma'nolarini anglatadigan «halala» o'zagidan kelib chiqqan. Ba'zilar adabiyotshunoslikda bu so'z zamiriga «halollash» ma'nosi ham yuklangan, deb hisoblashadi. Ya'ni tahlil deyilganda, badiiy matnning ma'nosi va jozibasi nimadan iborat ekanini xolis ko'rsatish va o'quvchiga begona bo'lgan matnni eritib, uning shuuriga joylashga qaratilgan faoliyat ko'zda tutiladi. San'at asaridan kelib chiqadigan hayotiy ma'noni topish, uning badiiy tasviriga joziba bag'ishlagan estetik unsurlarni kashf etish, o'rganilayotgan asarning boshqa bitiklardan farqini aniqlash, milliy estetik tafakkur rivojiga qo'shgan hissasini ko'rsatish g'oyat muhim. Hozirda struktural analiz, psixoanalitik usul, immanent analiz, sistem tahlil, kontekstual talqin, ekzistensial yondashuv, lingvopoetika, «yangi tanqid», germeneytik metod, intertekstuallik, intuitiv metod, mifopoetika va boshqa nazariy

tushunchalarni amaliyotda qo'llashda dunyo adabiyotshunosligi katta tajribaga ega. Albatta, o'z mustaqil dunyoqarashiga, o'z aytar so'ziga ega adabiyotshunos bunday an'anaviy va yangi metodlarni puxta o'rganishi, milliy tafakkuri chig'irig'idan o'tkazishi hamda sintezlab o'zlashtirishi shart.

Ingliz faylasufi F.Bekon fikricha, umumiy metodlar ilmiy-falsafiy bilishga tatbiqu uch qismga bo'linadi:

1. O'rgimchak yo'li – usuli. Faqat aqliy tafakkurga tayanadiganlar, o'rgimchakka o'xshab, «o'z aqlaridan fikr tolalarini to'qib chiqaradi». Oqillik yetakchilik qiladigan bu usulda olimlar o'zi uchun o'zi qoidalar yasab oladilar.

2. Chumoli yo'li – usuli. Tajribani xush ko'radigan tafakkur egalari chumoliga o'xshab faktlar jamlaydi va shu bilan qanoatlanadi. Ko'pincha tashqi omillarga e'tibor beradi; topganini aralashtirib «qozon»ga tashlaydi.

3. Asalari yo'li – usuli. Go'yo «bog' va dala gullaridan manbalar saralab oladigan», o'z qobiliyati asosida o'sha manbalarni tafakkurida qayta ishlab o'zlashtiradigan «asalari» usuli tarafdorlari tajriba bilan aql-idrokni uyg'unlashtiradilar.

Shu jihatdan bugungi adabiy-ilmiy hayotga nazar solinsa, «asalari usuli»ga zarurat kuchli ekani, «chumoli»ning ko'proq ommaga xosligi va «o'rgimchak» yo'li tanqidga uchrashi ham mumkinligi ma'lum bo'ladi. Bugun o'zbek adabiyotshunosligida dunyo tajribasidan o'rganilayotgan bir necha metodlar ibtidosi kuzatiladi. Ularga nisbiylik xos; birortasiga o'zgarmas va haqqoniy metod sifatida qarab bo'lmaydi. Har birida yutuq, badiiy asarning qaysidir jihatini ochib beradigan kalit bor¹.

Badiiy tahlil shakliga ko'ra: a) og'zaki; b) yozma singari ikki turga bo'linadi.

Ma'lumki, badiiy asar og'zaki shaklda ham tahlil qilinadi. Turli adabiy yig'inlar, bahs-munozaralar asnosida qilinadigan tahlil og'zaki badiiy tahlil hisoblanadi. Badiiy tahlilning og'zaki turida ilmiy faoliyatning tizimlilik va izchillik singari asosiy tamoyillariga amal qilish qiyinroq kechadi. Shuning uchun ham badiiy tahlil amaliyotida yozma shaklga ustuvor ahamiyat qaratiladi.

Badiiy asar tahlili undan kuzatilgan maqsadga ko'ra: a) ilmiy (filologik); b) o'quv (didaktik) singari ikki turga bo'linadi.

Filologik (ilmiy) tahlil adabiy asarning muallif ko'zda tutgan hamda asar tekshirilayotgan vaqtdagi hayotiy va badiiy mantiq'i hamda estetik o'ziga xosligini anglashga yo'naltirilgan hissiy-intellektual faoliyatdir. Ilmiy tahlilda tekshirilgan asar yuzasidan chiqarilgan xulosalarning ayni damda adabiyotshunoslik ilmi erishgan darajaga muvofiq bo'lishi talab etiladi. Bunda bildirilgan fikr ham, mantiqiy tushunchalar ham, estetik qonuniyatlar bilan asoslangan bo'lishi lozimdir.

O'quv tahlili o'quvchi yoki talabalarda asar mohiyatini anglashga xizmat qiladigan miqdordagi badiiy bilim va ko'nikmalar shakllantirish orqali ularni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga yo'naltirilgan jamoa shaklidagi estetik-pedagogik faoliyatdir. Shu jihatdan o'quv tahlilini amalga oshirish filologik tahlilga nisbatan murakkabroqdir.

Tekshirilayotgan badiiy asarning butun sehru jozibasi to'liq namoyon bo'lishi uchun tahlilni amalga oshirishda bir qator tamoyillarga tayanilishi kerak.

1. Mukammal va tugal tahlilning bo'lishi mumkin emasligi badiiy asar tahlilini amalga oshirishda rioya qilinadigan birinchi tamoyildir. Chinakam badiiy matn uni idrok etgan shaxslarning saviyasi, didi, intellektual darajasiga muvofiq ravishda turli davrlarda turlicha qabul etilaveradi.

2. Har qanday tahlilning shaxsiy mulohaza ekani va u hech qachon mutlaq haqiqat bo'lmasligidir. Tahlilchi qanchalik bilimdon va mohir bo'lmasin, uning fikrlari hamisha faqat shaxsiy mulohaza maqomida bo'ladi.

3. San'at asariga g'oya ifodalash vositasigina deb qaramaslik va uning, birinchi navbatda, estetik hodisa ekanini hisobga olish kerakligidir.

4. Badiiy asarga borliqning nusxasi tarzida yondashish mumkin emasligidir. Badiiy mantiq hamisha ham hayot mantiq'iga muvofiq kelavermaydi. Ba'zan badiiy tasvir hayot

hodisasidan teranroq, ahamiyatliroq, salmoqliroq bo'lishi ham mumkin.

5. Yaxlitlik talabi o'rganiladigan badiiy asarga mustahkam estetik tizim sifatida istalgancha tarkibiy qismlarga ajratib tashlash mumkin bo'lmagan butunlik tarzida yondashishni ko'zda tutadi. San'at asarining butunligiga daxl qilinmagandagina uning ichiga kirib borish, mohiyatini anglash mumkin.

6. Badiiy asarga mo'jizaviy bir butunlik tarzida yondashilmasa, uning siru jozibasi yo'qqa chiqib, ta'sir qudratidan mahrum bo'ladi.

7. Tizimlilik yaxlitlik tamoyilining mantiqiy davomi bo'lib, unda badiiy asarni tashkil etgan unsurlarning muayyan tizimli ko'rinishda bo'lishi hisobga olinadi. Asl san'at asaridagi barcha badiiy unsurlar biri ikkinchisiga chambarchas bog'liq bo'ladi.

8. Badiiy asar tahlilida hamisha suyanilishi lozim bo'lgan tamoyillardan biri tarixiylikdir. Har qanday badiiy asarning yaratilgan va tekshirilayotgan davrlarga xos xususiyatlarini hisobga olmay turib, asosli estetik to'xtamga kelish imkonsiz. O'rganilayotgan asarga tarixiylik nuqtai nazaridan yondashilmasa, qahramonlar ruhiy holatini ham, ularni biror xatti-harakatga undagan sabablarni ham tushunmaslik mumkin.

9. Adabiy asarni tahlil qilishning muhim prinsiplaridan biri estetik asoslarning ustuvorligi tamoyilidir. Matndagi yashirin nafosatni, zariflikni anglash, uning badiiy qatlamlarini kashf etish uchun muayyan adabiy bilim va estetik diddan tashqari go'zallikni kerakli joydan qidira bilish malakasi ham shakllangan bo'lishi kerak.

10. Badiiy tahlilni amalga oshirishda emotsionallik tamoyili ham katta o'rin tutadi. Tahlil kishining tuyg'ular olamiga daxl qilsagina, asarning badiiy va hayotiy mantig'i hamda estetik jozibasi ochiladi.

Badiiy tahlil ilmida asar tahlili genetik, tipologik, funksional, falsafiy, psixologik va filologik singari olti yo'nalishda amalga oshirilishi qayd etiladi. Albatta, tahlil yo'nalishlarining bu

xildagi tasnifi birmuncha shartlidir. Negaki, odatda badiiy tahlil jarayonida bu yo'nalishlardan birortasi ustuvor o'rin tutsada, deyarli hech qachon faqat bittasidan foydalanilib, boshqasi chetlab o'tilmaydi.

Badiiy asar genetik yo'nalishda tahlil etilganda, asarning yuzaga kelish jarayoni, variantlari, yozilish sabablari tadqiq etiladi. Bunda asarni yuzaga keltirgan omillar ko'rsatilishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Tipologik yo'nalishda tahlil qilinayotgan asarni yuzaga keltirgan badiiy yoki hayotiy manbalar, tahlil etilayotgan asarning o'sha davrda yaratilgan boshqa asarlarga o'xshash hamda farqli tomonlari, asar muallifi bilan o'zga adiblar orasidagi ijodiy ta'sir, badiiy vorislik kabilarni aniqlashga e'tibor qaratiladi.

Funksional yo'nalishdagi tahlilda asarning ijtimoiy ta'sir kuchini aniqlashga alohida diqqat qilinadi. Unda o'rganilayotgan asarning muayyan millat ma'naviyatida qanday o'rin tutishi tekshiriladi. Tahlil qilinayotgan asarning milliy adabiy jarayondagi o'rni, yaratilgan zamonidagi yoki tekshirilayotgan davrdagi kishilar tafakkuriga qilgan ta'siriga alohida ahamiyat beriladi. Asardagi qaysi obraz yoki tasvir orqali qanday ijtimoiy qonuniyat yoxud muammo yoritilgani tekshiriladi. O'zbek badiiy tahlil amaliyotida funksional yo'nalishdan keng foydalaniladi. Bu yo'nalish qator ijobiy xususiyatlar bilan birgalikda tendensiozlik, matnning badiiy jozibasini e'tibordan qochirish singari salbiy jihatlarga ham ega.

Badiiy asar falsafiy yo'nalishda tahlil qilinganda, yozuvchining dunyoqarashi va e'tiqodi, olamni ko'rish, anglash, tushuntirish hamda tasvirlashda tayanadigan falsafiy asos tekshiriladi. Bu yo'nalishdagi badiiy tahlil matndan uzilgan falsafiy mushohadalardan iborat bo'lib qolmasligi kerak. Tekshirilayotgan asar matnidan kelib chiqmaydigan har qanday falsafiy-nazariy xulosa amaliy ahamiyat kasb etmaydi.

Psixologik yo'nalishda o'rganilayotgan asar muallifi shaxsiyatidagi o'ziga xoslik, adibning asar ustida ishlash usuli,

ijodiy jarayon psixologiyasi, shu kechimdagi ruhiy holati va uning tahlillanayotgan asarda qoldirgan nuqsi, muallif ruhiy dunyosining matn saviyasiga ko'rsatgan ta'siri kabi jihatlar o'rganiladi. Tahlilning bu yo'nalishida muallifning tasvir uslubini tayin etgan omillar, shaxsiyatga xos jihatlarning badiiy haqiqatga evrilish yo'sini tekshiriladi.

Lingvistik yo'nalishdagi badiiy tahlilda asosiy e'tibor asarning til jihatiga qaratiladi. Bu yo'nalishda asar filologik hodisa sifatida til va tasvir vositalarini qo'llash, tilning tasvir imkoniyatlari doirasida badiiy shakllar yaratish nuqtai nazaridan tekshiriladi. Bunda muallifning faoliyati an'anaviylik va novatorlik pozitsiyasidan baholanadi. So'zning o'z va badiiy ma'nosi, kontekstdagi jozibasi, badiiy matn zamiriga yashirilgan mazmun va bu yashirilganlikning hayotiy-estetik sabablari singari jihatlariga e'tibor qaratiladi.

Ta'kidlash kerakki, yuqorida sanalgan yo'nalishlar deyarli hech qachon bittadan qo'llanilmaydi va hamisha bir nechasi yoxud barchasidan aralash holda foydalaniladi⁷⁷.

Savol va topshiriqlar

1. Olamni estetik idrok etish va badiiy tasvirlashning ijodkor dunyoqarashiga aloqadorligi deganda nimani tushunasiz?
2. Asar tahlili jarayonida badiiy tasvir vositalariga xos jihatlarni hisobga olishning zaruriyati nimada?
3. Muallif, kitobxon va matn munosabati dialektikasi ilmiy tahlil etilganda qaysi jihatlariga e'tibor beriladi?
4. Tahlil jarayonida shakl va mazmun munosabatining ahamiyati qay darajada?
5. Badiiy tahlil tamoyillarining tahlil amaliyotidagi o'rnini izohlang.

77 Karimov B. Mohiyatga eltuvchi yo'l. Bugungi adabiyotshunoslikka bir nazar/ <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/mohiyatga-eltuvchi-yol-bugungi-adabiyotshunoslikka-bir-nazar/>

Blum taksonomiyasi asosida tuzilgan test topshiriqlari

I. Badiiy asarlardan olingan parchalardagi syujet unsurni izohlang. Parchalarning qaysi asardan olinganligini aniqlang va mutanosibligini ta'minlang.

1	Boylik, hasad, hirs-u havas barchangizning ko'zingizni ko'r, shuuringizni shafaq qilib qo'ygan. Sizlar yolg'onni haqiqat, hamoqatni nafasat deyishga o'rganib qolgansiz.	A	«Olim o'g'il» (hikoya) Normurod Norqobilov
2	Tom ustiga chiqib olgach, u bir muddat nari-beri borib keladi. Osmonlarga qaraydi, oy-u yulduzlarni tomosha qilgan bo'ladi. So'ng asta kelib qayig'iga o'rnashib o'tiradi-da, tevarak-atrofni yana bir qur ko'zdan kechirgach, ikki yondagi eshkaklarni qo'lga oladi. Eshkak esha boshlaydi.	B	«Tanho qayiq» (drama) Erkin A'zam
3	Qiz sho'rlik, u bir umr qovog'i o'yig'liq va yuzi kulmas otadan hech bir xayriyat kutmaydi. Otasi to'g'risida o'ylagan vaqtida o'zini o'limga mahkum bir odam, otasini mahkumaning jallodi kabi ko'radi...va titraydi.	D	«Shum bola» (qissa) G'afur G'ulom
4	Saldan so'ng tobora olislashib borayotgan jahldor otaning uzuq-yuluq so'kinishlari-yu, onaning jonsarak koyinishlari mashina ovozig'a qorishib ketdi. Shovqinni eshitib, o'g'il sekin boshini ko'tardi. Ko'zi devor ortida harakatlanayotgan somon g'aramiga tusharkan, olgan bilimi bu dargohda sariq chaqalikqimmatga ega emasligini favqulodda anglab yetganday, asta yulqinib, darvoza tomon yurdi.	E	«Garov» (hikoya) Chexov

5	O'sha kuni hoji buvining chorbog'ida sumalak bo'ldi. Qiyg'os gullagan o'rik tagiga sholchayozilgan,hammatopganini olib chiqqan, xotinlar bir-biriga gap bermay chuvullashgar, biz bolalar ham sumalak yalashdan benasib qolmaslik uchun atrofda o'ralashar edik.	F	«Shaytanat» (qissa) Tohir Malik
6	Bu qarg'ishni o'shanda yer yutganday bo'lib edi. Odam o'lib ketaverar ekan-u, biroq uning qarg'ishi o'lmay, yer yuzi bo'ylab o'ljasini ta'qib etib yuraverarkan. Restoran boshlig'i o'sha voqeadan keyin ko'p yashamadi. Avval xotini, so'ng o'zi bu dunyoni la'natlay-la'natlay tashlab ketishdi. Ha, unutmabdi, o'zi ko'milsa ham, qarg'ishini qoldirib ketibdi.	G	«Dunyoning ishlari» (qissa) O'tkir Hoshimov
7	Kampir bomdod namozini o'qiyotib, har sajdaga bosh qo'ygani joynamozga ko'z yoshlari tovardi. U joynamoz burchagini qayirib, eriga atab qur'on tilovat qildi. Baxti chopmagan Qumriga bag'ishlab shu farishtaginaning yo'lini och, deb Allohga iltijo qildi. G'oyibdan hozir bo'lgan o'g'lining nomini tilga ham olmadi.	H	«Kecha va kunduz» (roman) Cho'lpon
8	Bu gap ikkovimizga ham ma'qul tushdi. To'n-telpakni pushtaga qo'yib, sabzi kavlashga tushib ketdik. Sabzisi qurg'ur juda ham bitgan ekan, eng kichkinasi qayroqtoshday. Biroz kavlagandan keyin bitta ikkitadan sabzini etakka artib, tozalab, qarsillatib mazza qilib yeb oldik.	I	«Qorako'z Majnun» (hikoya) Said Ahmad

Javob	1	2	3	4	5	6	7	8

II. Atamalar raqamini ularning ta'rif bilan juftlang.

1	Asl matn	A	tushuntirish ilmi. XVIII-XIX asrlarda nemis olimlari tomonidan fansifatida tafakkur maydoniga tashlangan. Boshqa ko'rinishda azaldan Sharqda ham mavjud bo'lgan bilish, tushunish, sharhlash va izohlash bilan bog'liq ta'limotdir. G'arbda Injil matnlarini izohlaganlaridek, bizda ham Qur'oni karim oyatlarini tafsir va ta'vil qiladigan, hadisi sharif ma'nolarini izohlaydigan, mutafakkir ajdodlarimizning asarlarini sharhlaydigan mufasssirlar, muhaddislar, faqihlar ilmi azaldan shakllanib, rivojlanib kelgan.
2	Bayon	B	qo'lyozma nusxalarning hoshiyalarida uchraydigan izohlar, to'ldirishlar, aniqlik kirituvchi mulohazalar, boshqa manbalarga havolalar, oyat va hadislarining hoshiyadagi tafsirlari.
3	Germenevtika	C	glossalar to'plami, majmuasi; qadimgi asarlardagi eskirgan yoki tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlarni izohlovchi lug'at.
4	Glossariy	D	ifoda yo'llari haqidagi ilm. Muhammad Fazlihaq Rompuriyning «Mahorat quyoshlari» (مآثر القويوش) asarida ta'riflanishicha, bu ilm shunday qoidalardan iboratki, ular bir ma'noni turli shaklda, o'sha ma'noga ochiq dalolat qiladigan har xil jumlar orqali ifodalashni o'rgatadi.

5	Sharh	E	ma'lum vaqt mobaynida subyektiv (muallif, kotib, nashrga tayyorlovchi, muharrir) va obyektiv (ijtimoiy) omillar ta'sirida o'zgarishga uchragan matndagi o'zgarishlarni aniqlab, ularni tarixiy, ilmiy dalillar bilan asoslash.
---	-------	---	--

Javob:	1.	2.	3.	4.	5.

I. EPIK TURGA MANSUB ASARNING TAHLIL MEZON LARI

1. Asarni janriy xususiyatlariga ko'ra tahlil qiling.
2. Muallifning ijodiy metodi (realizm yoki romantizm)ni aniqlang.
3. Asarning tematik tasnifi (tarixiy, fantastik, biografik, detektiv va h.k.)ni izohlang.
4. Asar mavzusi nima haqida?
5. Asarning asosiy g'oyasi va leytmotivini aniqlang.
6. Asar sarlavhasi haqidagi fikringiz (Nima uchun muallif aynan shu mavzuni tanlagan?)
7. Portret va personaj tasvirining qahramon psixologiyasi, kayfiyatiga hamohang ravishda aks ettirilganligini izohlang.
8. Muallif va personaj nutqining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiling. Badiiy asarda xalq tilining qanday imkoniyatlaridan foydalanilgan?
9. Ichki monologning qahramon tuyg'u va kechinmalarini ochishdagi vazifasini sharhlang.
10. Ko'p ovozli (polifonik) tasvirning voqealar silsilasiga ta'siri qay tarzda ekanligini aniqlang.
11. Asar voqealari qachon va qayerda ro'y berganligi (xronotop)ga aniqlik kiriting.
12. Tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning asar syujetidagi o'rni qay darajada?
13. Motivning badiiy-estetik vazifalarini, har bir motivning boshqa motivlar bilan bog'liq jihatlarini, ichki harakat va

xususiyatlarini, asar mazmun-mohiyatini yoritishdagi o'rnini izohlang. Mas., tush, farzandsizlik, safar, sinov, uylanish, homiy, xatar, o'lim motivlari.

14. Badiiy asarni syujet unsurlari (prolog, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim va epilog)ga ko'ra tahlil qiling.

15. Badiiy asar kompozitsiyasi (asar sarlavhasi, epigراف, lirik chekinish, qistirma epizod, badiiy qoliplash, asar annotasiyasi)ni tahlil qiling.

16. Asarda qo'llangan badiiy tasvir vositalarini aniqlang (metafora, istiora, metonimiya, sinekdoxa, allegoriya, jonlantirish, sifatlash, o'xshatish, mubolag'a, poetik sintaksis (intonatsiya, parallelizm, anafora, takrorlar, inversiya, antiteza, ritorik munosabat, ritorik so'roq).

17. Muhit (varvarizmlar, vulgarizmlar, argo va jargon), davr (arxaizm, istorizm, neologizm) hudud (dialekt)ga mansublikni ifodalovchi tasviriy vositalarni tahlil qiling.

18. Asardagi milliy kolorit (qanday milliy an'analar, udumlar aks etganligi) qay darajada ifodalangan?

19. Badiiy asarda konfliktning qanday turlaridan (inson – inson, inson – texnika, inson – tabiat, inson – jamiyat) foydalanilgan.

20. Asarda mavjud folklor namunalari (maqol, mif, ertak, rivoyat, afsona va hk.)ni aniqlang va asar mohiyatini ochishdagi vazifasini baholang.

21. Asarda qo'llangan badiiy detalning ahamiyatini izohlang.

22. Aforizm yoki falsafiy mushohadalarning asar g'oyasini ochishdagi o'rnini izohlang.

23. Asardan olgan taassurotingiz. Sizga ma'qul bo'lgan va bo'lmagan jihatlar⁷⁸.

78 Tahlil mezonlarini ishlab chiqishda f.f.d., prof. G.Xalliyevaning "Adabiyotshunoslik" o'quv qo'llanmasidagi tasnifga tayanildi.

II. LIRIK TURGA MANSUB ASARNING TAHLIL MEZONLARI

1. Ijtimoiy yoki intim lirikaning nazariy qonuniyatlariga asoslanib, tahlil qiling.
2. Janriy xususiyatlarini aniqlang.
3. Aruz, barmoq, erkin vaznga xos xususiyatlarni lirik asarning vaznidan kelib chiqib, tahlil qiling.
4. Qofiya tiplari va turlariga ko'ra qofiyalanish tartibini izohlang.
5. Radif va hojibning ohangdoshlikni ta'minlashdagi o'rnini aniqlang.
6. Qofiyadosh bo'lib kelgan tub so'zlar oxiridagi, yasama so'zlar negizining oxirgi tovushi raviyni aniqlang.
7. Qanday badiiy san'atlar qo'llangan?
8. Qanday mavzu va g'oya tarannum etilgan? Shoir she'rda qanday kechinmalarni ifoda etgan?

III. DRAMATIK TURGA MANSUB ASARNING TAHLIL MEZONLARI

1. Dramatik turning qaysi janriga mansub?
2. Asar nechta parda va ko'rinishdan iborat?
3. Remarka (asarda ishtirok etuvchi shaxslarning yoshi, tashqi ko'rinishi, xatti-harakati, kiyinishi, qalb kechinmasi, so'zidagi intonatsiya, shuningdek, voqealar kechadigan shart-sharoit)ni tahlil qiling.
4. Replikaga izoh bering.
5. Monolog va dialoglarning asardagi mohiyatini sharhlang.
6. Muallif g'oyasini, asarning umumiy g'oyasini anglatishda intonatsiyaning o'rnini izohlang.
7. Intriga (asardagi voqealar rivojining shiddatli kechishi, keskinlik va dramatik taranglik) xarakterga xos xislatlarning to'laroq namoyon bo'lishiga va yozuvchi ijodining g'oyaviy

yo'nalishini belgilashdagi ahamiyatini belgilang.

8. Xorning asar mazmunini to'ldirishga yordam beradigan epizodik detal sifatidagi vazifasiga oydinlik kiriting.

9. Asar voqealarini badiiy zamon va makon kategoriyasiga ko'ra tahlil qiling

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев.– Тошкент: «Мумтоз сўз», 2015. – 664 б.

2. Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Бадий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2015. – 464 б.

3. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. Т: «Академнашр», 2010. – 411 б.

4. Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т: Академнашр, 2018. – 480 б.

MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

1. «O'tkan kunlar» (Abdulla Qodiriy) romanida aks etgan millat ruhini mujassam etgan o'ziga xos urf-udumlar, an'analar, qadriyatlar, millatning orzulari, armonlarining badiiy ifodasini; millatning axloqi, irodasi, e'tiqodi yaxlit holda milliy ruhni tashkil qilishini izohlang.

2. «Kecha va kunduz» (Cho'lpon) romanidagi shaxs va jamiyat munosabatlarini konflikt nazariyasi asosida tahlil qiling.

3. «Ulug'bek xazinasini» (Odil Yoqubov) romanida tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning o'rni qay darajada?

4. «O'zbekim» (Erkin Vohidov) qasidasida qanday mavzu va g'oya tarannum etilgan? Shoir qanday kechinmalarni ifoda etgan?

5. «Ruhlar isyoni» (Erkin Vohidov) dostonida intriga (asardagi voqealar rivojining shiddatli kechishi, keskinlik va dramatik taranglik) xarakterga xos xislatlarning to'laroq namoyon etishdagi ahamiyatini izohlang.

6. «O'rik gullaganda» (Hamid Olimjon) she'rida aks etgan peyzaj tasvirida shoir mahoratini tahlil qiling.

7. «Shaytonning tangriga isyoni» (Abdurauf Fitrat) she'riy dramasida monolog va dialoglarning mohiyatini sharhlang.

8. «Temir xotin» (Sharof Boshbekov) tragikomediyasida remarka (asarda ishtirok etuvchi shaxslarning yoshi, tashqi ko'rinishi, xatti-harakati, kiyinishi, qalb kechinmasi, so'zidagi intonatsiya, shuningdek, voqealar kechadigan shart-sharoit)ni tahlil qiling.

9. «Jannatga yo'l» (Abdulla Oripov) dostoni voqealarini badiiy zamon va makon kategoriyasiga ko'ra tahlil qiling.

10. «Dunyoning ishlari» (O'tkir Hoshimov) asarida portret va personaj tasvirining qahramon psixologiyasi, kayfiyatiga hamohang ravishda aks ettirilganligini izohlang.

11. «Boqiy darbadar» (Isajon Sulton) romanida muallif va personaj nutqining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiling. Badiiy asarda xalq tilining qanday imkoniyatlaridan foydalanilgan?

12. «Muhabbat va nafrat» (Zulfiya Qurolboy qizi) hikoyasida konfliktning qanday turlaridan (inson – inson, inson – texnika, inson – tabiat, inson – jamiyat) foydalanilgan

13. «Asrni qaritgan kun» (Ch.Aytmatov) asarida mavjud folklor namunalari (maqol, mif, rivoyat, afsona va qo'shiq)ni asar mohiyatini ochishdagi vazifasini baholang.

14. «Uzuklar hukmdori», Jon R.R. Tolkin (The Lord of the Rings by J.R.R. Tolkien) asarini janriy xususiyatlariga ko'ra tahlil qiling.

15. «Andisha va g'urur», Jeyn Ostin (Pride and Prejudice by Jane Austen) asarini tematik xususiyatiga ko'ra tasnif (tarixiy, fantastik, biografik, detektiv va h.k.)lang.

16. «Alkimyogar», Paulo Koelo (The Alchemist by Paulo Coelho) asari mavzusi (kitob nima haqida?)ni tahlil qiling (abadiy, tarixiy yoki zamonaviy mavzu).

17. «Chol va dengiz» (Ernst Xeminguey) asarining asosiy g'oyasi va leytmotivini aniqlang.

18. «Urush va tinchlik», Lev Tolstoy (War and Peace by Leo Tolstoy) asari sarlavhasi haqidagi fikringiz (nima uchun muallif aynan shu mavzuni tanlagan?)

19. «Shamollarda qolgan hislarim», Margaret Michel (Gone with the Wind by Margaret Mitchell) asarida portret va personaj tasvirining qahramon psixologiyasi, kayfiyatiga hamohang ravishda aks ettirilganligini izohlang.

20. «Buyuk umidlar», Charlz Dikens (Great Expectations by Charles Dickens) asarida muallif va personaj nutqining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiling. Badiiy asarda xalq tilining qanday imkoniyatlaridan foydalanilgan?

21. «Qiyiq qizning quyilishi» (Uilyam Shekspir) asarida ichki monologning qahramon tuyg'u va kechinmalarini ochishdagi vazifasini sharhlang.

22. «Jinoyat va jazo», Fyodr Dostoevskiy (Crime and Punishment by Fyodor Dostoyevsky) romanida ko'p ovozli (polifonik) tasvirning voqealar silsilasiga ta'siri qay tarzda ekanligini aniqlang.

23. "Buyuk Temur" (Allan Edgar Po) kitobida tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning asar syujetidagi o'rni qay darajada?

24. «Iliada» dostonida motivning badiiy-estetik vazifalarini, har bir motivning boshqa motivlar bilan bog'liq jihatlarini, ichki harakat va xususiyatlarini, asar mazmun-mohiyatini yoritishdagi o'rnini izohlang. Mas., tush, farzandsizlik, safar, sinov, uylanish, homiy, xatar, o'lim motivlari...

25. «Jeyn Eyr», Sharlotta Bronte (Jane Eyre by Charlotte Brontë) asarini syujet unsurlari (prolog, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim va epilog) tasnifiga ko'ra tahlil qiling.

26. «Yo'qolgan dunyo» (Artur Konan Doyl) ilmiy-fantastik romani kompozitsiyasi (asar sarlavhasi, epigraf, lirik chekinish, qistirma yepizod, badiiy qoliplash, asar annotasiyasi)ni tahlil qiling.

27. «Amerika fojeasi» (Teodor Drayzer) asarini lingvistik

jihatdan tahlil qiling:

a) frazeologizmlarni toping (5-6 ta)

v) kasb-hunarga oid so'zlar (7-8 ta)

s) toponimlar – joy nomlari (5-6 ta)

28. «Halokat» (Rabindranat Tagor) asaridagi milliy kolorit (qanday milliy an'analar, udumlar aks etganligi) qay darajada ifodalangan?

29. «Sag'ri teri tilsimi» (Balzak) asarida konfliktning qanday turlaridan (inson – inson, inson – texnika, inson – tabiat, inson – jamiyat va h.k.) foydalanilgan.

30. «Choliqushi» (Rashod Nuri Guntegin) asarida mavjud folklor namunalari (maqol, mif, ertak, afsona va hk.)ni aniqlang va asar mohiyatini ochishdagi vazifasini baholang.

31. «Martin Iden» (Jek London) asarida aforizm yoki falsafiy mushohadalarining asar g'oyasini ochishdagi o'rnini izohlang.

32. «Sharqu G'arb» devoni (Gyote)da qanday badiiy san'atlar qo'llanilgan?

33. «Ilohiy komediyasi» (Dante) asarida qanday mavzu va g'oya ifoda etilgan?

34. «Makr va muhabbat» (Fridrix Shiller) dramasida remarka (asarda ishtirok etuvchi shaxslarning yoshi, tashqi ko'rinishi, xatti-harakati, kiyinishi, qalb kechinmasi, so'zidagi intonatsiya, shuningdek, voqealar kechadigan shart-sharoit)ni tahlil qiling.

35. «Faust» (Gyote Yoxann Volfgang) asarida monolog va dialoglarning mohiyatini sharhlang.

36. «Manfred»(Jorj Gordon Bayron) asaridagi obrazlarni tahlil qiling.

37. «Qirol Lir» (Shekspir) tragediyasida intriga (asardagi voqealar rivojining shiddatli kechishi, keskinlik va dramatik taranglik) xarakterga xos xislatlarning to'laroq namoyon bo'lishiga va yozuvchi ijodining g'oyaviy yo'nalishini belgilashdagi ahamiyatini belgilang.

38. «Medeya» (Evripid) asarida xorning epizodik detal sifatidagi vazifasiga oydinlik kiriting.

39. «Ayvengo» (V.Skott) asari voqealarini badiiy zamon va makon kategoriyasiga ko'ra tahlil qiling.

40. «Qayrag'och soyasida» (Yujin O'nil) dramasini shakl va mazmun kategoriyasiga ko'ra tahlil qiling.

ILOVA GLOSSARIY

Antiteza – (gr. antithesis – qarama-qarshi qo'yish so'zidan) qarshilantirish yoki tazod. Badiiy asarda voqealari yotushunchalar bir-biriga qat'iy qarshilantirilsa, antiteza kelib chiqadi. Antiteza nutqning emostional ta'sirini orttiradi, qarshilantirilayotgan narsalar orqali aytilmoqchi bo'lgan fikrni ta'kidlaydi.

Antologiya – (gr. anthologia – guldasta, gullar to'plami so'zidan). Bir nechta shoir va yozuvchilarning tanlangan asarlari to'plami. Antologiya o'z xususiyati bilan «tazkira»ga monandir.

Antropomorfizm – (gr. anthropos – odam va morphos – ko'rinish, shakl so'zlaridan) tabiatdagi narsa-hodisalarni inson qiyofasida tasavvur qilish. Jonlantirishning bir ko'rinishi bo'lib, unda tasvirlanayotgan narsa yoki predmetga insonga xos xislatlar beriladi yoki u inson singari harakat qildiriladi. U sharq adabiyotshunosligida «tashxis» (shaxslashtirish) deyiladi.

Apostrofa – (gr. arostrophe – og'ish so'zidan). Stilistik figuralardan biri bo'lib, unda poetik jonsiz narsa va hodisaga jonli narsa va hodisadek yoki o'zi yo'q shaxsga xuddi ishtirok etayotgandek murojaat qilinadi.

Arxaizm – (gr. archaios – qadimiy so'zidan). Hozirgi tilda eskirib qolgan so'z, ibora va turli qo'shimchalar bo'lib, u tildagi uslublarning almashinishi, ayrim narsa va predmetlarning jamiyat hayotidan butunlay yo'qolishi natijasida yuzaga keladi.

Arxitektonika – (gr. arshitectonike – qurilish san'ati so'zidan). Badiiy asar qismlarining o'zaro muvofiq yaxlit uzviy

qurilishi.

Aforizm – (gr. aphorismos – hikmatli soʻz). «Aniqlovchi», «chegaralovchi» degan maʼnolarni anglatadi. Bu soʻzni ilk bor olim Gippokrat tibbiyot haqidagi traktatida simptom va kasallik tashxisi bilan bogʻliq tarzda qoʻllagan. Xalq maqollaridan farqli ravishda aforizmlarning muallifi hamma vaqt aniq boʻladi. Aforizmda soʻz qancha oz boʻlsa, uning ifodaliligi, oʻtkirliigi shuncha ortadi.

Badiiy asar poetikasi deganda asarning tuzilishi, syujet va kompozitsiyasi, til xususiyatlari, hikoya qilish yoʻsini, ifoda tarzi, tasvir usullari va vositalari, ohangi va umuman, uning badiiy olami tushuniladi. «**Poetika**» soʻzi yunoncha boʻlib, «**sanʼat, badiiyat**» kabi maʼnolarni anglatadi.

Ballada – lirik poeziyaning epik xarakterdagi janrlaridan biri. Ballada – kichik syujetli sheʼrdan iborat boʻlib, unda voqea bilan birga shoirning his-tuygʻulari ham aks etadi.

Belletristika – keng maʼnoda badiiy adabiyotga nisbatan, tor maʼnoda faqat nasriy badiiy asarlar uchun qoʻllanadigan atama.

Verlibr – (fr. vers – sheʼr, libres – erkin soʻzlaridan) erkin sheʼr demakdir. U oʻziga xos tuzilishga ega sheʼr turlaridan biri. Oʻzbek sheʼriyatida erkin sheʼr barmoq sheʼriy tizimi asosida yuzaga kelgan boʻlsa ham, biroq bunda misralardagi hijolar miqdori, ularning choʻziq yoki qisqaligi hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Misralarning turlicha turoqlanishi, qofiyalanishdagi erkinlik shoirga oʻz fikrini izchil ifodalash imkonini beradi.

Gradatsiya – (gr. gradatio – sekin-asta soʻzidan). Badiiy asardagi u yoki bu holatning sekin-asta oshib yoxud pasayib borishidan iborat stilistik figuralardan biri; bir xildagi tavsiflarni muntazam tartibda guruhlashtirib, ularning mazmuniy yoki emostional ahamiyatini kuchaytirib (q. Klimaks) yoki pasaytirib (q. Antiklimaks) tasvirlashdan iborat poetik nutq usuli.

Detektiv adabiyot – (lat. detection – fosh etish; ing. detect – ochilish, detective – josus soʻzlaridan) biror jinoiy ish bilan

bog'liq bo'lgan yashirin sirni mantiqiy jihatdan murakkab tahlil orqali ochishga bag'ishlangan badiiy asarlar majmui.

Improvizastiya – badiha. Oldindan maxsus taiyorgarlik ko'rilmay, ijodkorning biror voqea yoki narsadan ta'sirlanishi yoxud ilhom olishi bilan bog'liq bo'lgan ijodiy jarayon. Binobarin, oldindan tayyorgarlik ko'rmay she'r aytgan yoki musiqa asari yaratgan ijodkor improvizator, badihago'y atamallari bilan ifodalanadi.

Komediya – (gr. *somos* – xushchaqchaq olomon va *oide* – qo'shiq so'zlaridan) dramatik turga mansub janrlardan biri bo'lib, bunda voqealar, xarakterlar, kolliziya kulgi fonida tasvirlanadi. Kulgi, komizm inson va jamiyat hayotidagi ziddiyatlar ustidan hajv qilish yoki engil yumor vositalaridan biridir.

Komparativizm – (gr. *somparare* – qiyoslash so'zidan) adabiyotshunoslikdagi maktablardan biri, qiyosiy-tarixiy metod, adabiy tekshirish usuli. Komparativizm XIX asrda Evropada paydo bo'ldi. Germaniyada I.G.Gerder va Angliyada J.Denlonning tadqiqotlari bu maktabning dastlabki ishlari sanaladi. F.I. Buslaev Rossiyada komparativizm g'oyalarining targ'ibotchisi edi.

Kompozitsiya (lot. «tuzib chiqish, tartibga solish») – badiiy asardagi qismlar, obrazlar va badiiy vositalarning ma'lum bir g'oyaviy maqsadga xizmat qiladigan tartibda joylashishi, ularning tasvirdagi mezoni va muvofiqligi hisoblanadi.

Lirika – (gr. *lyircos* – torli cholg'u asbobi lira jo'rligida aytiladigan so'zidan) badiiy adabiyotdagi uch asosiy turning biri. Lirikada epik va dramatik turlardan farqli o'laroq voqelik shaxsning his-tuyg'ulari, kechinmalari, idroki orqali aks etadi. Lirika badiiy adabiyotning qadimiy turlaridan bo'lib, unga mansub janrlar turlicha tasnif qilib kelinadi.

– (gr. *litotes* – oddiylik so'zidan) kichraytirish. Badiiy adabiyotda biror narsa, voqea va belgini kichraytirib, zaiflashtirib tasvirlash usuli. Qadimgi adabiyotshunoslikda litota tafrit, ya'ni mo'tadillikdan pastki holat deb yuritilgan. Ijodkor uyg'un narsa yoki hodisaning ahamiyatini ta'kidlab, bo'rttirib ko'rsatish

maqsadida boshqa narsa yoki hodisani uning ulug'vorligi hamda qudratiga nisbatan kichraytirib tasvirlaydi.

Mavzu yozuvchini hayajonga solgan va qo'lga qalam olishga majbur etgan hayotiy materialdir. U odatda yozuvchi yortimoqchi bo'lgan ijtimoiy yoki axloqiy muammo bilan birga tug'iladi.

Metamorfoza – ertak qahramonining turli-tuman narsa-buyumlarga, hayvon va parrandalarga aylanishi.

Motiv – (fr. motif – kuy, ohang so'zidan). 1. Syujet tarkibidagi halqalardan biri. 2. Adabiyotshunoslikda motiv atamasi asarning asosiy mavzui va g'oyasini to'ldirishga xizmat qiluvchi qo'shimcha mavzu yoki g'oyaviy yo'nalishga nisbatan qo'llaniladi.

Novella – (ital. novella – yangilik so'zidan) epik rivoyaning hajm jihatidan kichik bir turi bo'lib, hozir kki xil ma'noda qo'llaniladi: 1) maxsus kichik epik janr, unday novella mustaqil rivoyaviy shakl sifatida XIV-XV asrlarda Italiyada Uyg'onish davrida yuzaga keldi. Uning dastlabki namunalari Bokkachcho, Sakketti, Mazuchcholar ijodida uchraydi.

Obraz – san'at va adabiyotda hayotni o'ziga xos badiiy shaklda aks ettirgan manzara va xarakterlar. Obraz tushunchasi o'z xarakteri va mazmuniga ko'ra juda murakkab va ayni paytda keng qamrovli tushunchadir. Obyektiv voqelikning u yoki bu tarzda inson ongidagi in'ikosi keng ma'noda obrazning asosini tashkil etadi.

Ocherk – (rus. ocherkat – tasvirlash so'zidan) o'z hajmi jihatidan hikoyaga yaqin turgan, epik turga mansub badiiy publististik janrlardan biri. Ocherk g'oyaviy-estetik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, badiiy ijodga xos hamma xususiyat va talablar asosida yaratiladi. Ocherk janrining o'ziga xosligi uning tuzilishida ham o'z aksini topgan. Ocherk hujjatli, voqeyi-badiiy hikoyadir.

Parallelizm – (gr. rallellos – yonma-yon boruvchi so'zidan) shakl va mazmun jihatidan bir-birini takrorlayotgan ikki yoki undan ortiq hodisa, holat yoxud narsaning obraz, obrazli tasvir va ifoda sifatida yonma-yon qo'yilishi orqali fikrni poetik

ifodalash usulidir. Bunda yonma-yon qo'yilayotgan hodisa, holat, narsa obrazi, tasviri o'zaro qiyoslanishi, bir-biriga o'xshatilishi yoki qarama-qarshi qo'yilishi mumkin.

Pafos (yun. «hissiyot», «ehtiros», «iztirob») yozuvchini maftun etgan va butun asarga singib ketgan undagi badiiy tasvirning yo'nalishini belgilab beradigan jo'shqin tuyg'u, g'oya, his-hayajondir.

Peyzaj – (fr. raysage – mamlakat, joy so'zlaridan) badiiy asarda aks ettirilgan joy, tabiat tasviri bo'lib, u yozuvchining usuli va uslubi bilan bog'liq holda turlicha vazifalarni o'taydi. Agar Peyzaj qahramonning ruhiy holatini ifodalashda fon vazifasini bajarishi, parallelizm yoki kontrastga xizmat qilishi mumkin. Umuman, peyzaj badiiy asar kompozistiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida juda ko'p vazifa bajaradi.

Personaj – (lat. persona – shaxs so'zidan). 1. Badiiy asarda ishtirok etuvchi shaxslarning jami. 2. Asarda ishtirok etuvchi ikkinchi darajali shaxslar.

Povest – qissa. O'rta hajmli nasriy epik, rivoyaviy janrning bir xili bo'lib, u o'ziga xos belgilarga egadir. Bu belgilar adabiyotshunoslikda turlicha talqin etib kelinadi. Povest hayotiy voqea-hodisalar qamrovi jihatidan romanga nisbatan kichik, hikoyaga nisbatan kattaroq va murakkabroq bayon shakliga ega bo'lgan janrdir.

Portret – (fr. rortrait – tasvir so'zidan). 1. Adabiy asarda kishining tashqi qiyofasi, siymosi, kiyim-kechagi, o'zini tutishi va h.k tasviri. Portret yozuvchining shaxsiy uslubi, mahorati va maqsadiga bog'liq holda turlicha darajada berilishi mumkin.

Poeziya – (gr. roieo – yarataman, ijod qilaman so'zidan) she'riyat. 1. Dastlab mazkur atama keng ma'noda **badiiy adabiyot** ma'nosida ham qo'llanilgan. Bunda badiiy adabiyotning voqelikni badiiy obrazlar vositasida aks ettirishiga asoslanilgan. Poeziyaga lirika, she'riy dramatik asarlar, xalq eposining she'riy qismlari, o'rta asrlardagi she'riy dostonlar kiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, hali ham poeziya atamasining qo'llanilish

doirasi keng va universal xarakter kasb etadi.

Poema – (gr. roiein – ijod qilmoq, roiemā – ijod soʻzlaridan) sheʼriy shakldagi, katta hajmli lirik-epik janr, sheʼriy-rivoyaviy asar, doston. Poemaning oʻziga xos xususiyati bayon qilinayotgan epik voqeani lirik qahramon munosabati orqali ifodalashdan iboratdir.

Poetizm – 1.XX asrning 20-yillarida chex sanʼatida shakllangan oqim. 2. Poetik, yaʼni badiiy soʻz yoki ibora.

Poetika – (gr. roietike – poetik sanʼat soʻzidan) eng qadimiy atamalardan biri boʻlib, u adabiyotshunoslikda turli davrlarda turlicha maʼnoda qoʻllanilgan. Badiiy adabiyot, uning qonuniyatlari adabiyot nazariyasi, adabiyot qoidalari; janr, uning shakl va mazmun jihatlarining oʻzaro munosabati, kompozitsiya tiplari, syujet qurilishi va hokazolar poetika atamasi bilan yuritiladi. Bunda poetika atamasi bevosita adabiyot nazariyasi atamasining sinonimi vazifasini oʻtaydi. Tor maʼnoda sheʼriy asar va uning tuzilishi, har bir sheʼriy janr va uning taraqqiyoti, ularning kelib chiqishi va taqdiri, sheʼriy stilistika, sheʼriy nutq va uning xarakteri, turli sheʼriy sanʼat va tasvir vositalari ham poetika atamasi bilan yuritiladi.

Prolog – (gr. rro – old, avval, logos – soʻz iboralaridan) adabiy asardagi muqaddimaning bir turi boʻlib, unda muallif niyati, asarning qisqacha mazmuni bayon etiladi.

Prototip – (gr. prototypon – obraz asosidagi shaxs soʻzidan). U **proobraz** ham deb yuritiladi. Biror badiiy asardagi obraz uchun asos boʻlgan shaxs yoki adabiy personaj. Prototipning hayotiyligini aniqlash masalasi badiiy adabiyotning, ayniqsa, realistik adabiyotning hayot bilan bogʻliqligini koʻrsatuvchi muhim xususiyatdir. Yozuvchi koʻplab kishilarni kuzatish asosida obraz yaratadi. Baʼzi hollarda yozuvchi boshqa ijodkorlarning asarlaridagi obraz yoki personajlarni prototip qilib olishi ham mumkin.

Remarka – (fr. remarque – izoh soʻzidan) dramatik asardagi muallif izohi. Remarkada asarda ishtirok etuvchi shaxslarning

yoshi, tashqi ko'rinishi, xatti-harakati, kiyinishi, qalb kechinmasi, so'zidagi intonastiya, shuningdek, voqealar kechadigan shart-sharoit, payt va o'rin kabilar izohlanishi mumkin. Remarka pesani tushunish, sahnaga qo'yish va rollarni to'g'ri o'ynashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Replika – (fr. rerliqie – e'tiroz bildiraman, javob beraman so'zidan) luqma. Asarda ishtirok etuvchi shaxslarning boshqa personajlarga javobi, luqma tashlashi. Replika asosidagina asarda dialog yuzaga keladi. Teatr san'atida har bir aktyor nutqining oxirgi so'zi ham replika deb yuritiladi. Ana shunday replikadan so'ng boshqa aktyor o'z nutqini boshlaydi.

Retardastiya – (lat. retardotio – kechikish so'zidan) qo'shimcha personajlar, epizod yoki voqealar, lirik chekinishlar, tabiat tasvirlari kabilarni kiritish orqali asardagi voqealar rivojini kechiktirishdan iborat badiiy usul.

Simvol – (gr. sumbolon – shartli belgi so'zidan) ramz. Metafora (q)ning bir ko'rinishi bo'lib, shartli ravishda ko'chma ma'noda qo'llaniladigan so'z birikmasi, rasm, predmet. Simvol obrazli ifodaning bir ko'rinishi bo'lib, badiiy nutqda hayotiy voqea, tushuncha va narsalarni ifodalash uchun shartli ravishda ko'chma ma'noda ishlatiladigan so'z yoki so'zlar birikmasidir.

Sonet – (ital. sonare – jaranglamoq so'zidan) o'n to'rt misradan iborat she'r turi bo'lib, ko'pincha a-b-b-a – a-b-b-a – v-v-g – d-g-d (boshqa xil variantlari ham bor) shaklida qo'fiyalanadi. Dastlab XIII asrda Italiya adabiyotida paydo bo'lgan. Sonetning dastlabki to'rt misrasini u tezis sifatida katren, keyingi to'rtligini antitezis sifatida ikkinchi katren va so'nggi ikki uchlikni sintez deb atadi.

Stilizastiya – (stil so'zidan) biror yozuvchi ijodiga xos g'oyaviy-badiiy xususiyatlarga, ifoda usuliga, tili va uslubiga asoslanib, yangi asar yaratish. Stilizastiya uslubga monandlik, unga o'xshatib asar yaratish degan ma'nolarni ifodalaydi. Yozma adabiyotda folklorning turli jihatlari alohida-alohida stilizastiya qilinib, bir necha turdagi folklorizmlar yaratilgan.

Stil – (gr. stylos – yozish uchun foydalaniladigan narsa

soʻzidan) – uslub. 1. Yozuvchi ijodi uchun xos boʻlgan fikrni ifodalash yoʻli, gʻoyalar birligi, dunyoqarashning umumiyliigi. 2. Ifodalash usuli. Uslubning dastlabki taʼrifini Gyote va Gegel tushuntirib bergan. Ular uslubni subyekt va obyektning birligi deb baholashgan. Metodning oʻzgarishi uslubga oʻz taʼsirini koʻrsatadi. Uslubning qanday boʻlishi yozuvchi iqtidori bilan ham bogʻliq. Uslub tarixiy, jamiyat taraqqiyoti bilan oʻzgaruvchi hodisadir. Uslub hodisasi anʼana, adabiy taʼsir masalalari bilan ham bogʻliq.

Syujet – (fr. syujet – narsa, mavzu, mazmun soʻzidan) badiiy asarlarning bevosita mazmunini tashkil etgan, oʻzaro bogʻlangan va rivojlanib boruvchi hayotiy voqealar tizimi. Syujet xarakter bilan uzviy bogʻliq boʻlib, badiiy ijodda muhim oʻrin tutadi. Syujet badiiy adabiyotning barcha turlari va janrlarida mavjud. Syujet xarakter bilan voqealar oʻrtasidagi munosabatni ifodalaydi. Syujet personajlar harakati tufayli shakllanadi. Syujet ekspozitsiya (q), situatsiya (q), tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya (q) va echim kabi qismlardan tashkil topadi. Bularning hammasi badiiy asar syujetining tarkibiy qismlari boʻlib, asar kompozitsiyasi (tuzilishi)da muhim rol oʻynaydi. Prolog (q) va epilog (q) esa syujetning shart boʻlmagan qismlaridir. Syujet uni tashkil etuvchi voqealar tartibiga koʻra ikki xil boʻladi. Vaqt bilan oʻzaro bogʻlangan voqealar xronikal syujet deyiladi. Voqealari biror sabab bilan bogʻlangan syujet esa konstantrik syujet deb ataladi.

Semiotika – badiiy asardagi lisoniy belgilarning maʼno qirralarini oʻrganuvchi soha.

Fabula – (lat. fabula – masal, hikoya qilish soʻzidan) asar voqealarining mantiqiy jihatdan uzviy bogʻliqlikdagi yaxlit silsilasi. Ayrim adabiyotshunoslar fabulani asar voqealarining izchil bayoni, aniq skeleti, syujet esa badiiy asar voqealarining barcha qismlari bilan birgalikda qamrab olingan ifodasi sifatida taʼriflaydilar. Oʻz maʼnosi va mohiyatiga koʻra, fabula va syujet atamalari bir-biriga sinonim boʻlib, hozirgi adabiyotshunoslikda syujet atamasi faolroq qoʻllaniladi. Fabula atamasi esa asta-sekin

iste'moldan tushib qolmoqda.

Folklor – (ing. «folk» – xalq, «lore» – donolik so'zlaridan) «xalq donoligi, xalq donishmandligi» ma'nolarini anglatadi. Uni birinchi marta 1846 yilda Vilyam Toms ilmiy istiloh sifatida qo'lladi. O'zbek folklori xilma-xil janrlardan tarkib topgan og'zaki so'z san'ati bo'lib, xalqimizning dunyoqarashi, badiiy zavqi, ijodiy salohiyati, simpatiya va antipatijasini, orzu va intilishlarini aks ettiradi.

Xarakter – (gr. character – belgi, alohida xususiyat, o'ziga xoslik so'zlaridan) badiiy ijodda individual xususiyatlar asosida har tomonlama to'liq yaratilgan inson obrazining mukammal turi. U aynan ko'chirma holatda berilmaydi. Badiiy adabiyotdagi adabiy xarakter ham real hayot, ham ijodkor fantaziyasi asosida shakllanadi.

Epizod – (gr. epeisodion – begona, aloqasiz so'zidan). 1. Qadimgi grek dramasidagi xorlar orasida namoyish etiladigan qisqa voqealar. 2. Nisbiy mustaqillikka ega bo'lgan asar voqeasi, badiiy asarning bo'linmaydigan eng kichik qismi. Badiiy asardagi epizodlar ijodkor g'oyasini ro'yobga chiqarishda o'zaro mantiqiy izchillikda, bir-biri bilan bog'lanib, asar syujetini tashkil etadi.

Estetik ideal – badiiy ijodga xos eng muhim tushunchalardan biri bo'lib, u ijodkorning xohishi, istagi asosida yotuvchi narsa yoki shaxsning qanday darajada bo'lishini anglatadi. Estetik ideal ijodkordan hamma vaqt hayotiy haqiqatning badiiy asar maqsadiga mos bo'lishini talab etadi. San'at asaridagi reallik va ideallik o'rtasida o'zaro aloqa va shartlanganlik mavjud, ya'ni reallik asosida yaratilayotgan obrazning ideal tasviri yuzaga keladi, chunki ijodkor narsaning qanday ekanligini aytishdan tashqari, uning qanday bo'lishi kerakligini ham aks ettiradi⁷⁹.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республика-

⁷⁹ Glossariy mazkur manba asosida tayyorlandi: O'rayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug'ati. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – 170 b.

сини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й. 6-сон, 70-модда. 20-сон, 354-модда.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев «Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган табриги. 2018 йил 7 август/
<https://www.xabar.uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида»ги ПҚ-3775-сонли Қарори (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.06.2018 й., 07/18/3775/1313-сон).

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – President.uzсайти, 2020 йил 24 январь.

<https://president.uz/uz/lists/view/3324>[мурожаат санаси: 04.02.2020]

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи/ <https://president.uz/uz/lists/view/3864>. 30.09.2020

6. Адабиёт – инсонни кашф қилиш/ Тўплам. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Хуршид Дўстмуҳаммад. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 118 б.

7. Адабиёт энциклопедияси: (Атамалар, истилоҳлар, сиймолар, асарлар ва нашрлар). Тузувчи: Ҳ.Болтабоев. – Тошкент: «Mumtoz soʻz», 2015. – 664 б.

8. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Т.: Янги

аср авлоди, 2011. – 352 б.

9. Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. Тарихий поэтикадан очерклар. Рус тилидан У.Жўракулов таржимаси. – Тошкент: Академнашр, 2015. – 288 б.

10. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – 504 с.

11. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Худож. лит., 1986. – 424 с.

12. Белинский В.Г. Адабий орзулар. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. – 263 б.

13. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: «Ўзбекистон», 2002. – 560 б.

14. Болтабоев Ҳ. Бадиий сўз табиати.

<http://hozir.org/badiiy-soz-qudrati.html>

15. Боров Ю. Б. Теория литературы. Том IV. – М.: Наследие, 2001. – 574 с.

16. Bennett A., Nicholas R. An Introduction to Literature, Criticism and Theory. United Kingdom: Edinburgh Gate, 2006. – 361 p. www.pearsoned.co.uk

17. Barry P. Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Studies. 2nd edn. Manchester: Manchester University Press, 2002. – 184 p.

18. Belsey C. Critical Practice. – London: Methuen, 1980. <http://epicnotes1.blogspot.com/2017/05/critical-practice-by-catherine-belsey.html>

19. Введение в литературоведение. Хрестоматия: Учеб. пособие/Сост.: П.А. Николаев, Е.Г. Руднева, В.Е. Хализев, В. Чернец, А.Я. Эсалнек, Е.А. Цурганова; Под ред. П.А. Николаева, А.Я. Эсалнек. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2006. – 463 с.

20. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Высшая школа, 1989. – 648 с.

21. Голсуорси Ж. Адабиёт ва ҳаёт./ Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. Озод Шарафиддинов таржималари. – Т.: Маънавият, 2010. – 392 б.

22. Горький М. Собр соч. в 30 томах. Т. 27. – М.: Наука, 1968-1976. – 589 с.
23. Жаббор Эшонкул. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: «Фан» нашриёти, 2011. – 304 б.
24. Жабборова Д.Е. Истиклол даври ўзбек адабиёт-шунослигида Чўлпон ижоди талқинлари/(шеърини ва насрий асарлари мисолида): Филол. фан. фал. д-ри. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 47 б.
25. Жирмунский В. Стихотворение Гёте и Байрона: Ты знаешь край? / Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Ленинград: «Наука», 1979. – С. 408-427.
26. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: муаллиф, жанр, хронотоп. – Т.: «Ғафур Ғулом номидаги нашриёт», 2015. – 356 б.
27. Жўрақулов У. Алишер Навоий «Хамса»сида хронотоп поэтикаси. Монография. – Тошкент: Турон-иқбол нашриёти, 2017. – 260 б.
28. Зинченко В.Г., Зусман В.Г., Кирнозе З.И. Методы изучения литературы. Системный подход: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 200 с.
29. Иброҳим Ҳаққул. Мушоҳада ёғдуси. Адабий ўйлар, ҳикматлар, лутфлар. – Т.: Тафаккур, 2019. – 256 б.
30. Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадий таҳлил асослари. – Т.: «Камалак», 2016. – 464 б.
31. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т.: «O'zbekiston» НМИУ, 2008. – 535 б.
32. Карим Б. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. – Т.: «Фан», 2006. – 230 б.
33. Карим Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур: илмий монография / Б. Карим . – Тошкент: Akademnashr, 2014 - 256 б.
34. Карим Б. Қодирий насри – нафосат қасри. – Т.: «Ўзбекистон», 2014. – 232 б.
35. Каримов Б. Руҳият алифбоси. – Т.: «Ғафур Ғулом

38. Jonathan Culler, *On deconstruction: Theory and criticism after structuralism*. Ithaca: Cornell University Press, 1982. – 307 p.
39. *Criticism and Fiction*, reprinted in W. D. Howells: *Selected Literary Criticism*. Volume II: 1886–1869, ed. Donald Pizer and Christoph K. Lohmann. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993. – 298 p. Лихачев Л.С. Неравнодушная проза. – Москва: Художественная литература, 1984. – С. 3-4.
40. Марио Варгас Льюса. Ёш романнависга мактуб // Жаҳон адабиёти. – Тошкент, 2017. 2017 й. январь. – Б. 140.
41. Mamajonov Z.A. O'xshatish asosidagi she'riy san'atlarning nazariy tavsifi va tasnifi: Filol. fan. fal. d-ri. ... diss. yozuvchief. – Toshkent, 2017. – 49 б.
42. Mahkam Mahmudov, Alisher Mahmudov. Lessing va Herder. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/mahkam-mahmudov-alisher-mahmudov-lessing-va-herder/>
43. Муродов Ғ. Тарихий роман: генезиси, кейинги та- раққиёти. – Т.: «Фан», 2005. – 172 б.
44. Муродов Ғ., Темирова Д. Тарихий романда сюжет му- аммоси. – Т.: «Фан», 2008. – 40 б.
45. Nazar Eshonqul: Adabiyot inson qalbi uchun kurashdir. Xurshid Davron kh-dav ron.uz/nazar-eshonqul-adabiy ot-inson- qalbi-uchun-kurashdir.html 9/15. 26.10.13.
46. Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоятлар. (Мажмаъун наводир). – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – 96 б.
47. Орзибеков Р. Ўзбек шеърини жанрлари. – Самарқанд, 1998. – 112 б.
48. Парандовский Я. Сўз кимёси. /Жаҳон адиблари адаби- ёт ҳақида. Озод Шарафиддинов таржималари. – Т.: Маънави- ят, 2010. – 392 б.
49. Поэтика: слов, актуал. терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – 359 с.
50. Путилов Б. Мотив как сюжетобразующей элемент

//Типологические исследование по фольклору. – М.: Наука, 1975. – С. 141–155.

51. Расулов А. Бадиийлик – безавол янгилик. – Т.: Шарқ, 2007. – 336 б.

52. Расулов А. Илми ғарибани қўмсаб... – Т.: Маънавият, 1998. – 64 б.

53. Самарқандий М. Тазкират уш-шуаро. – Т.: «Мумтоз сўз», 2013. 224 б.

54. Содержание и форма литературного произведения / Крупчанов Л.М. Теория литературы. Учебник. -М.: Флинта, 2012 // www.litmir.me

55. Султон И. Адабиёт назарияси.- Т: Ўқитувчи, 1986. – 408 б.

56. Solihov T. Adabiyot – insonni kashf qilish. – Т.: Yangi asr avlodi, 2016. –135 b.

57. Силантьев И. В. Поэтика мотива. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 295 с.

58. Тамарченко Н.Д., Тюпа В.И., Бройтман С.Н. Теория литературы. В двух томах. Том 1. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика: Учебное пособие. – М.: «Академия», 2004. – 513 с.

59. Terry Igleton. Teory literature. – London, 2010. – 348 p.

60. Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – 508 б.

61. Тўйчиева Ш. Ижодкор дунёқараши ва бадиий услуб. – Т.: Академия, 2009. – 12 б.

62. Улуғов А. Қалб қандили: адабий-танқидий мақолалар. Адабий портрет. Адабий-танқидий очерк. – Т.: Akademnashr, 2013. – 288 б.

63. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Т.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 308 б.

64. Улуғов А. Арасту англатган адабиёт //Жаҳон адабиёти, 2018. – № 2. <https://jahonadabiyoti.uz/2018/04/24>

65. Умуров Ҳ. Бадиий ижод асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 120 б.

66. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012. – 254 b.
67. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник. – М.: «Высшая школа». 1999. – 400 с.
68. Халлиева Г. Адабиётшунослик. – Т.: ТДШИ нашриёти, 2017. – 60 б.
69. Халлиева Г. XX аср Россия шарқшунослиги ва ўзбек мумтоз адабиёти. Монография. – Т., 2018. – 274 б.
70. Халлиева Г. Қиёсий адабиётшунослик. – Т.: Mumtoz soʻz, 2020. – 198 б.
71. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – Москва: Писатель. 1975. – 477 с.
72. Шодиев Н. Идеино-художественные своеобразия крупных эпических форм литератур Средней Азии и Казахстана: Дисс. ...д-ри филол. наук. – М., 1986. – 302 с.
73. Шодиев Н. Горизонты эпоса: Худож.-эстет. богатство эпической прозы литератур Средней Азии и Казахстана. – Т.: Литература и искусство, 1986. – 175 с.
74. OʻzME. Birinchi jild. – Toshkent, 2000./ https://uz.wikipedia.org/wiki/Oʻzbekiston_milliy_ensiklopediyasi
75. Oʻrayeva D., Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lugʻati. – Т.: Turon zamin ziyo, 2015. – 170 б.
76. Қаршибаева У.Д. Француз романтизм прозасининг поетик хусусиятлари (Шатобриан ва Гюго раманлари мисолида): Филол. фан. д-ри. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 82 б.
77. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – 411 б.
78. Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. – 480 б.
79. Қўшжонов М. Бадиият қонуниятлари. Сайланма. (икки томлик), 1-том. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – 384 б.
80. Қўйлиева Г. Ўзбек насрида трилогия. Монография. – Т.: «Tamaddun», 2016. – 192 б.

INTERNET MANBALARI

81. <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/mario-vargas-losa-mutolaa-va-adabiyot-vasfi.html> Mario Vargas Losa. Мытолаа ва адабиёт васфи/nobel ma'ruzasi
82. <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik>
83. <http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/atama/304-atama.html>
84. <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/adabiyotshunoslikning-yangi-bosqichi/>
85. <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/mohiyatga-eluvchi-yol-bugungi-adabiyotshunoslikka-bir-nazar/>
86. https://uz.wikipedia.org/wiki/Turkum:_O'zbek_badiiy_san'at_turlari
87. <https://ziyouz.uz/hikmatlar/aforizmlar/jahon-adiblari-adabiyot-haqida/>
88. <https://ziyouz.uz/hikmatlar/aforizmlar/yozuvchilar-adabiyot-togrisida/>
89. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/mahkam-mahmudov-alisher-mahmudov-lessing-va-herder/>

MUNDARIJA

1. ADABIYOTSHUNOSLIK FANINING NAZARIY ASOSLARI
2. BADIY ASARDA SHAKL VA MAZMUN BIRLIGI
3. MAVZU VA G'OYA
4. BADIY ASAR SYUJETI
5. BADIY ASAR KOMPOZITSIYASI
6. BADIY OBRAZ VA OBRAZLILIK
7. BADIY ASAR TILI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI
8. ADABIY TUR VA JANRLAR
9. ADABIY YO'NALISH VA OQIMLAR
10. HOZIRGI ADABIY JARAYON MANZARALARI
11. BADIY ASAR TAHLILI

Ilova

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

